

ŽENY NA VEDLEJŠÍ KOLEJI (?)

Gender, migrace a stárnutí

Hradečná Pavla, Jelínková Marie,
Ezzeddine Petra, Havelková Hana

SDRUŽENÍ ASSOCIATION
PRO INTEGRACI FOR INTEGRATION
A MIGRACI AND MIGRATION

 **norway
grants**

**NADACE
OPEN SOCIETY FUND
PRAHA**

Sdružení pro integraci a migraci, o. p. s.
Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze
Praha 2016

Zvláštní poděkování: Goranka Oljača, Mukadesa Ćorić, Zvezdana Marković, Gordana Momićová, Vesna Peulic

Autorky: Hradečná Pavla, Jelínková Marie, Ezzeddine Petra, Havelková Hana

Vzor citace: Hradečná P., Jelínková M., Ezzeddine P. et al. Ženy na vedlejší koleji (?) – Gender, migrace a stárnutí. Praha: Sdružení pro integraci a migraci, 2016, 71 s.

Recenze: PhDr. Barbora Loudová Stralczynská, PhD., Mgr. Yana Leontiyeva, PhD.

Jazyková korektura: Tünde Rakytková

Editace: Eva Čech Valentová

Grafické zpracování: Martin Málek

Tisk: Tygr u Stromovky s.r.o.

Nakladatelství: Sdružení pro integraci a migraci

Publikace vznikla v rámci projektu Ženy na vedlejší koleji (?), podpořeného Nadací Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů. Prostřednictvím Norských fondů přispívá Norsko ke snižování sociálních a ekonomických rozdílů a posílení vzájemné spolupráce v Evropě. Podporuje především ochranu životního prostředí, výzkum a stipendia, rozvoj občanské společnosti, péči o zdraví, děti, rovnost žen a mužů či zkvalitnění justice. Program Dejme (že)nám šanci podporuje rovné příležitosti žen a mužů v pracovním i osobním životě a prevenci a pomoc obětem domácího násilí v České republice. Spravuje ho Nadace Open Society Fund Praha, která od roku 1992 rozvíjí hodnoty otevřené společnosti a demokracie v České republice. Projekt realizuje **Sdružení pro integraci a migraci, o. p. s.** ve spolupráci s **Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze** a Katedrou sociologie při **Univerzitě** v Bergenu (Norsko).

www.osf.cz

www.eeagrants.org

www.dejmezenamsanci.cz

www.migrace.com

www.fhs.cuni.cz

www.uib.no

© SIMI, 2016

ISBN: 978-80-906488-0-7

OBSAH

Předmluva.	5
I. ANALÝZA POSTAVENÍ A SITUACE MIGRANTEK A ŽEN S MIGRAČNÍM PŮVODEM VE VYŠŠÍM STŘEDNÍM A SENIORSKÉM VĚKU (SHRNUTÍ).	7
1. Zaměření analýzy a dostupná data.	7
1.1. Východiska analýzy a metodologie	7
1.2. Kontext práce.	9
1.3. Pojmy a zacílení analýzy.	10
1.4. Situace v České republice a příčiny nerovného postavení	11
1.5. Postoj neziskových organizací, státu i EU	14
1.6. Statistické údaje	16
2. Bariéry a specifika v konkrétních oblastech života.	21
2.1. Možnosti příchodu a druhy pobytu.	21
2.2. Zaměstnání a podnikání.	26
2.3. Zdraví a zdravotní péče	29
2.4. Přístup ke vzdělání a rekvalifikaci	31
2.5. Sociální práva s důrazem na oblast důchodového zabezpečení	34
2.5.1. Starobní a další důchody	34
2.5.2. Pojistné a nepojistné dávky.	36
2.6. Bydlení	39
2.7. Participace, komunitní život.	43
2.8. Genderově podmíněné násilí a domácí násilí.	45
2.9. Diskriminace	48
3. Strategické dokumenty	51
3.1. Strategické dokumenty v evropském kontextu.	52
3.2. Strategické dokumenty v českém kontextu – národní a lokální koncepty	55

4.	Závěry a doporučení55
	Použitá literatura58
II.	STÁRNUTÍ, PÉČE A MIGRACE: KVALITATIVNÍ ANALÝZA ROZHOVORŮ SE ŽENAMI S UPRCHLICKOU ZKUŠENOSTÍ Z BÝVALÉ JUGOSLÁVIE	61
5.	Kontext kvalitativního výzkumu61
6.	Metodologie výzkumu67
7.	Jednotlivá témata výzkumu68
7.1.	„Důvodem je válka“ aneb co předcházelo útěku	68
7.2.	„Jak najít duši a zajistit všechny ty věci“ aneb příchod a sžívání se s novou společností	71
7.3.	„Migrace je jako bývalý manžel, nikdy se jej nezbavíte“ aneb život s vícenásobnou diskriminací	75
7.4.	„Důchod, aneb když je člověk starý, potřebuje méně“ aneb stárnutí v migraci .	78
7.5.	„Emocionální pouta, která nemají hranice“ aneb transnacionální péče	79
8.	Závěr83
	Použitá literatura87
	English summary89
	Autorky90

PŘEDMLUVA

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

publikace, kterou jsme pro vás připravili, se týká specifického tématu postavení a situace migrantek a žen s migračním původem ve vyšším středním a seniorském věku v České republice. Jedná se o téma v českém prostředí zatím neřešené, které postupně nabývá na rozměrech, a tudíž i na aktuálnosti.

Potřeba zabývat se touto specifickou skupinou žen vyplynula z více než dvacetileté zkušenosti neziskové organizace Sdružení pro integraci a migraci (SIMI), která při své přímé práci s migrantkami a migranty pobývajícími v ČR bývá často konfrontována s případy vícenásobné diskriminace a nerovného zacházení zejména u ženské části migrantské populace. SIMI proto citelně vnímá zvýšenou zranitelnost migrantek, u nichž se střetává několik diskriminačních důvodů zároveň – gender, příslušnost k sociální skupině, etnicita či právní postavení. Z dostupných statistik lze současně vysledovat, že podíl migrujících žen roste i že mají větší tendenci se v hostitelské zemi trvale usazovat. V České republice tak postupně přibývá migrantek ve věku nad 40 let, jejichž situaci, která se ještě komplikuje se stoupajícím věkem, je dosud věnováno velmi málo pozornosti. Dnes se do důchodového věku dostávají ženy, které k nám přišly v prvních migračních vlnách po r. 1989 a, jak publikace dokumentuje, česká společnost na stárnutí trvale usazených migrantů a migrantek (respektive českých občanů s migrační historií) není připravena. Přitom v praxi neziskových organizací se opakovaně potvrzuje, že tato skupina bývá vystavena zásadním problémům, které bez pomoci zvenčí nemůže sama žádným uspokojivým způsobem řešit.

Zkoumat situaci migrantek a žen s migračním původem ve vyšším středním a seniorském věku představuje značnou výzvu, protože toto témě v sobě průřezově propojuje problematiku rovných příležitostí žen a mužů v kontextu migrace i oblast stárnutí. Odborně řečeno jde o intersekcionalitu oblastí genderu, migrace a stárnutí. Nicméně minimum výzkumů o této marginalizované skupině v ČR i absence reflexe jejich situace a specifických potřeb ve strategických dokumentech nás přivedly k podrobnému analytickému zpracování přístupu státu k migrantkám i k empirickému zachycení jejich migračních zkušeností a životních trajektorií. Spolu s výzkumníci z Katedry genderových studií Fakulty humanitních studií Karlovy Univerzity a z Katedry sociologie při Fakultě sociálních věd Univerzity v Bergenu (Norsko) jsme po dva roky mapovali situaci těchto žen ve společném kvalitativním **výzkumu a analýze legislativy a veřejných politik**, které byly součástí rozsáhlého projektu *Ženy na vedlejší koleji (?)* v realizaci SIMI z podpory Nadace Open Society Fund Praha v rámci programu *Dejme (že)nám šanci*, financovaného z Norských fondů.

První část publikace přibližuje výsledky obsáhlé *Analýzy postavení a situace migrantek a žen s migračním původem ve vyšším středním a seniorském věku*, která se komplexně zabývá problematikou těchto žen na území ČR. Zde předkládané výsledky analýzy uvádí čtenáře do situace této specifické skupiny žen pomocí přehledného přiblížení základních charakteristik a jejich postavení v české společnosti. Hlavní těžiště výsledků se pak zaměřuje zejména na analýzu legislativních podmínek a z nich vyplývající aplikační praxi v ČR ve vztahu k těmto ženám v jednotlivých oblastech jejich života v ČR. V pozadí vzniku analýzy je naší snahou přiblížit téma genderu v migraci laické i odborné veřejnosti

a v ideálním případě i podnít změny v oblasti přístupu k ženám s migračním původem. Publikace proto obsahuje také návrhy konkrétních opatření v jednotlivých oblastech lidského života, která by vedla ke zlepšení jejich situace a posílila jejich práva. Na řadě míst přinášíme srovnání se situací zkoumaných žen v Norsku, odkud se také snažíme přenést do českého prostředí příklady dobrých praxí.

Ve druhé části publikace prezentujeme kvalitativní výzkum, který se týká konkrétní skupiny žen s uprchlickou zkušeností, původem ze zemí bývalé Jugoslávie a dnes ve věku nad 50 let. Tyto ženy žijí v České republice již více než dvacet let, proto jsme u nich zkoumali vliv jejich uprchlické minulosti na osobní migrační životní trajektorii, jakož i jejich genderovou identitu a její proměny v procesu migrace, či jakým způsobem se promítají jejich uprchlické zkušenosti ve vyšším věku a zejména v období důchodu. Významnými byly i reflexe otázek péče a emoční práce těchto žen ve spojitosti s migrací. Výzkum ve výsledku odhaluje, že uprchlická zkušenost žen není lineární, ale je cyklická a nabývá nových významů v různých etapách života žen, sociálních kontextech a transnacionálních prostředích. Zejména vstup do důchodového věku pro tyto ženy objektivně znamená kritické období, které s sebou přináší i nové střety s vícenásobnou diskriminací, nejčastěji na trhu práce. To nutí migrantky či ženy s migračním původem stále svádět boj o sociální status, z něž původně vyšly a k němuž se i v procesu migrace náročnou cestou dopravovaly.

V neposlední řadě se pomocí publikace pokoušíme přiblížit téma genderu v migraci širší veřejnosti, otevřít veřejnou debatu o situaci stárnoucích migrantek či žen s migrační historií a především motivovat tvůrce politik k větší otevřenosti k vnímání potřeb této zranitelné skupiny. V SIMI navíc pokládáme za vysoce důležité zvyšovat povědomí společnosti o tomto tématu právě nyní, kdy dochází ke vzrůstajícím projevům xenofobie a nepřátelských postojů vůči migrantům a uprchlíkům v řadách české populace. To nezřídka pramení především z nedostatku informací a osobních kontaktů s migrantkami či migranty. Na tomto místě se také přísluší upozornit, že diskriminaci jsou často vystaveny nejen migrantky (případně i migranti), ale také ženy z většinové populace. Mnohá naše zjištění proto korespondují se situací některých žen seniorek obecně, nicméně u naší cílové skupiny jejich situaci zásadně proměňuje další znevýhodňující faktor – etnicita (případně rasa).

Za nakladatele SIMI

Eva Čech Valentová

I.

ANALÝZA POSTAVENÍ A SITUACE MIGRANTEK A ŽEN S MIGRAČNÍM PŮVODEM VE VYŠŠÍM STŘEDNÍM A SENIORSKÉM VĚKU (SHRNUTÍ)

Mgr. Pavla Hradečná, PhD. Marie Jelínková, PhD.

1. ZAMĚŘENÍ ANALÝZY A DOSTUPNÁ DATA

1.1. Východiska analýzy a metodologie

Cílem této analýzy je zkoumání veřejné politiky ve vztahu k ženám migrantkám v ČR, a to s důrazem na ženy ve vyšším středním a seniorském věku s migračním původem. V analýze se soustředíme na migrantky ze zemí mimo EU a jen okrajově se zabýváme odlišnou situací azylantek či občanek ze zemí EU. Při tvorbě analýzy jsme použili design jednopřípadové studie (Yin 1994), zaměřili jsme se přitom na postavení a situaci zkoumané cílové skupiny v rámci ČR s vědomím a zohledněním evropského rámce zkoumané problematiky tam, kde bylo třeba. Pro získání komplexního obrazu jsme komparovali přístup ČR k jednotlivým vymezeným skupinám (ženy, senioři a seniorky, migrantky, migrantky seniorky).

Hlavními metodami sběru dat byly (a) sekundární analýza dat (zejména českých výzkumů), které se týkají situace migrantek seniorek, respektive českých občanek s migrační historií; (b) sekundární analýza zahraničních výzkumů ke zkoumaným tématům, a to zejména tam, kdy data pro ČR nebyla dostupná nebo, kde byla komparace zejména přínosná (např. typické zdravotní problémy migrantek seniorek); (c) analýza relevantních strategických a koncepčních dokumentů, které se týkají či, které by se ze své podstaty týkat mohly či měly, situace migrantek seniorek; (d) analýza platné legislativy, která zásadně určuje život zkoumané cílové skupiny a (e) zohlednění zkušeností z poskytovaného právního a sociálního poradenství (to se týká zejména legislativní aplikační praxe a případných implementačních mezer).

Co se týče sekundární analýzy dat, s ohledem na specifickou cílovou skupinu jsme se při sběru podkladových materiálů postupně soustředili na tři oblasti výzkumů: (a) výzkumy o problematice stárnutí; (b) výzkumy ohledně rovnosti žen a mužů; a (c) migrační výzkumy. Na základě těchto dostupných výzkumů, a to zejména v českém kontextu, se ukázalo, že téma stárnoucích migrantek a žen s migrační historií v seniorském věku zatím stálo mimo odborný zájem. Z tohoto důvodu jsme přistoupili k již zmíněné mezinárodní komparaci i přijímání některých zobecnění výzkumů z oblastí genderu a problematiky stárnutí. Vycházíme z toho, že problémy, se kterými se potýkají ženy obecně, lze většinou analogicky očekávat u migrantek apod. Zohledňujeme pak i to, že ženy migrantky nebo ženy s migrační historií jsou ve větší míře vystaveny vícenásobné diskriminaci (srov. FRA 2008). To je

dáno kombinací několika faktorů: (a) ženy starší 50 let mají obtížnější postavení ve společnosti (podrobně Sokačová, Formánková, 2015; Koblíhová, 2012); (b) migrantky (i migranti) jsou nositelkami určitých znaků, s nimiž jsou spojeny předsudky a stereotypy, které přetrvávají v přijímající společnosti (Leontiyeva, 2009; CVVM, 2014); (c) migrace nezřídka vede k podstatnému poklesu v úrovni sociálního postavení a k posunu ve společenských rolích (např. Spence, Koehn, 2010).

V oblasti relevantních koncepčních a strategických dokumentů jsme se zaměřili na to, zda pracují s vícenásobným znevýhodněním a zda byly seniorky s migračním původem identifikovány jako samostatná skupina ohrožená sociálním vyloučením. A pokud ano, zda tyto materiály stanovují i nástroje k řešení ve prospěch cílové skupiny včetně toho, zda jsou tyto nástroje efektivní a zakotvené cíle měřitelné. Specifická situace migrantek, respektive žen s migračním původem, je totiž v migračních materiálech na první pohled zanedbána (srov. Ezzeddine, 2015).

Na řadě míst pak zohledňujeme i zkušenosti SIMI z přímé práce s cílovou skupinou, které vycházejí ze závěrů a kazuistik bezplatného právního, sociálního a psycho-sociálního poradenství, poskytovaného migrantkám jak při realizaci projektu *Ženy na vedlejší koleji* (?), tak i v rámci dlouholeté práce s osobami z cílové skupiny, s nimiž se naše nezisková organizace v průběhu víc než 23 let setkala. Bohatá a dlouhodobá právní a sociální praxe s cílovou skupinou nám tak umožňuje nejen analyzovat, jaké nástroje a právní normy život této skupiny žen ovlivňují, ale i to, jak jsou vykládány a aplikovány v praxi. V několika oblastech, které nejsou v ČR vůbec nebo téměř rozvinuté (např. vyšší míra dobrovolnické práce) se pak částečně dotýkáme situace migrantek či žen s migračním původem v Norsku, jakožto země odkud jsme měly možnost čerpat příklady dobré praxe či naopak zohlednit možné chyby při realizaci integrace cílové skupiny.

Vznik analýzy je jasně rámován snahou popsat a nalézt řešení pocitovaného sociálního problému a vyvarovat se tak možných následků nezvládnutého procesu integrace u konkrétní skupiny osob jak z pohledu těchto osob, tak z pohledu společnosti a českého státu jako celku. Jak uvádí Merriam et. al (2011, s. 411), pozice osob, které se v tématu pohybují, nám dává výhodu znalosti tématu i hledání odpovědí na otázky, o kterých se domníváme, že jsou pro zkoumanou skupinu zásadní. Nevýhodou tohoto přístupu naopak bývá uváděn případný nedostatečný odstup od zkoumaného tématu, čehož jsme se snažili vyvarovat. Předestíráme ovšem, že i přes vědomí značné heterogenity zkoumané skupiny, analýza zkoumá postavení migrantek v dané věkové skupině optikou těch pravděpodobně nejzranitelnějších z nich. Zdůrazňujeme tedy, že ne každá migrantka (či žena s migrační historií) ve vyšším středním či seniorském věku v ČR se nachází ve stejném postavení a je vystavena stejným tlakům, prohlubujícím její zranitelnost.

Stručně řečeno, touto analýzou hledáme vodítka pro tvorbu lepší veřejné politiky ve vztahu k ženám s migračním původem v předdůchodovém a důchodovém věku, které jsou trvale usazené na území České republiky.

1.2. Kontext práce

Pokud jde o odborné výzkumy, dá se říci, že ještě donedávna byly migrantky v migračních studiích (nejenom) v České republice v zásadě přehlíženy (podrobně k tomu viz plné znění analýzy). Přestože se v ČR v posledních letech objevují výzkumy, zaměřené na gender v migraci (např. Ezzeddine, 2011 a 2014), nevěnoval se žádný z komplexnějších výzkumů v českém prostředí tématu genderu, migrace a věku. Několik výzkumů v oblasti migrace v ČR a genderu tak postrádá hledisko věkového rozhraní a související data. Nejruznější výzkumy o ženách seniorkách pak nezahrnují migrační specifika. I z tohoto důvodu jsme se v empirickém výzkumu, realizovaném souběžně s prací na této analýze, zaměřili na ženy ve věku nad 60 let původem z bývalé Jugoslávie, jež mají za sebou uprchlickou zkušenost a prošly řízenými integračními programy (k výsledkům výzkumu viz 2. část této publikace). Jedná se o vůbec první generaci usazených migrantek (po transformaci české společnosti po roce 1989), prožívající zranitelnost na trhu práce odvozenou od genderu a věku a problémy spojené se vstupem do penzijního systému, který není na jejich přítomnost systémově nastaven. Společnost a stát přitom právě tuto migrační vlnu vnímá, ve srovnání se současnými migračními proudy do ČR, jako dobře integrovanou, bez reflexe problémů, které se nyní ukazují.

Migrantky rovněž absentovaly, a do značné míry stále absentují, v podrobnějších socioekonomických datech. Částečně je tomu tak proto, že velká část práce migrantek je spojována s privátní sférou (např. oblast péče), která není uznávána jako regulérní ekonomická aktivita (Boyd, Grieco, 2003). Omezenost dat o této skupině přitom rozhodně není českým specifikem, odráží totiž postavení migrantek na trhu práce, které poměrně komplexně vysvětluje tzv. teorie „trojí neviditelnosti“ (*theory of triple invisibility*) (podrobně Brestell, 2000). Ta upozorňuje, že migrantky jsou na lokálních i globálních trzích neviditelné ve třech úrovních – třídy, etnicity a genderu. Pokud jde o zaměstnání, i když je práce vykonávána migrantkami mimo soukromé domácnosti, není veřejně „viditelná“. Tato „neviditelnost“ způsobuje u migrantek jejich profesní segmentaci do několika sektorů ekonomiky, jako je např. textilní průmysl nebo úklid a pomoc v domácnosti. Tímto způsobem segmentovaný pracovní trh může pak pro ženy znamenat také nízkou socio-profesní mobilitu. Navíc realizované výzkumy ukazují (např. Mahler, Pessar, 2006), že ženy migrantky ve většině případů zastávají jiné zaměstnanecké pozice než jejich mužské protějšky. Skutečnost genderově podmíněné poptávky zaměstnavatele po pracovní síle pak přehledně dokumentuje Brettell (2000) na vývoji mezinárodní pracovní migrace a její geografické a demografické typologii. V této souvislosti proto podotýkáme, že přestože tato analýza cílí především na ženy, jsme si vědomi toho, že změny v genderových rolích migrujících žen i jejich situaci obecně lze stěží pochopit bez toho, aby byla věnována pozornost mužům (srov. Szczepanikova 2004).

Rovněž zde analyzované stárnutí v procesu migrace je v migračních studiích, až na výjimky, neprobádanou problematikou. V této oblasti se zájem odborníků obracel spíše na vliv migrace a stárnutí přijímajících společností (demografické studie) a vliv migrace na stárnutí populace v zemi původu (příčemž migrují zejména lidi v produktivním věku), transnacionální praktiky péče o stárnoucí rodiče a příbuzné v zemi původu (např. Deneva, 2012; Baldassar, 2007) nebo o tzv. *life style* migraci ekonomicky zajištěných seniorů zejména (v EU kontextu) do přímořských oblastí v oblasti Středomoří (např. King, Warnes, Williams, 2000).

1.3. Pojmy a zacílení analýzy

Pojmy **cizinec, migrant a imigrant** jsou, přestože mezi nimi lze vysledovat částečné rozdíly, v této publikaci **chápaný jako synonyma**, přičemž v textu používáme pojmy migrant/migrantka, jimž záměrně dáváme přednost před termíny cizinec/cizinka, které evokují od prvopočátku nežádoucí jinakost. Výraz cizinec/cizinka používáme pouze tam, kde to odpovídá oficiální rétorice dotčených subjektů (např. znění zákona). Je také zapotřebí uvést, že tato studie se samostatně věnuje specifickým kategoriím migrantů/migrantek, mezi něž lze zařadit žadatele/žadatelky o mezinárodní ochranu a azylanty/azylantky a osoby s doplňkovou ochranou, pouze okrajově. Hovoříme-li v textu o **osobách s migračním původem (historií)**, máme tím na mysli osoby, které již mají státní občanství přijímací země, avšak právě s ohledem na jejich migrační historii jsou konfrontovány se stejnými či podobnými skutečnostmi a problémy jako ostatní migranti/migrantky, kteří na území přijímacího státu pobývají. Při popisu zkoumané skupiny proto nejčastěji hovoříme o **migrantkách seniorkách a ženách s migrační historií** (původem).

V publikaci sledujeme českou ustálenou terminologii, kdy ČR jako jeden ze států EU dělí cizince na dvě skupiny. Do první skupiny patří cizinci a jejich rodinní příslušníci přicházející ze zemí EU, Švýcarska, Lichtenštejnska, Norska a Islandu. Druhou skupinou jsou cizinci z třetích zemí, kteří přicházejí z jiných nežli výše uvedených států. Cizincem se podle zákona o pobytu cizinců na území ČR rozumí „fyzická osoba, která není státním občanem ČR, včetně občana Evropské unie“.¹

Migrant či migrantka mají právo pobývat na našem území, pokud splňují zákonem stanovené podmínky. V takovém případě se hovoří o **oprávněném resp. legálním pobytu či legální migraci**. Jestliže zákonné podmínky nesplňují (přímo neoprávněným vstupem nebo pobytem např. po vypršení povolení k pobytu), označuje se jejich pobyt za nelegální, neoprávněný či neregulérní a v tomto kontextu se používá i pojem **neregulérní migrace**.

Naší cílovou skupinou jsou migrantky, resp. ženy s migračním původem, tudíž často bude skloňován pojem **gender**. Pod ním rozumíme společensky ustavené role, chování, jednání a vlastnosti, které daná společnost považuje za odpovídající pro ženy a muže (viz např. čl. 3 Istanbulské úmluvy), sociální a kulturní význam, který je přiřazovaný k biologickým rozdílům mezi pohlavími. Gender tedy tato publikace nevnímá jako neutrální sociální konstrukci, nýbrž jako determinant nerovného přístupu ke zdrojům, a tím pádem i ke společenské moci (Scott, 1986 in Szczepanikova, 2004). Z hlediska naší práce je zásadní **gender v migraci**, jakožto jeden ze základních organizačních principů, podmiňujících všechny aspekty migrace – od způsobu migrace, volbu destinace, typu a formy migrace, typu zaměstnání v migraci, sloučení rodiny, transnacionální formy rodičovství a péče o staré rodiče v zemi původu, zasílání remitencí, vstupu na lokální trh práce až po integraci v nové společnosti nebo rozhodnutí vrátit se domů (Boyd, Grieco, 2003).

V analýze se rovněž zabýváme tématem **sociálního vyloučení** (sociální exkluze), tedy procesem, v jehož rámci je jednotlivcům či celým skupinám zamezen nebo znesnadněn přístup ke zdrojům (jako je zdravotní péče, bydlení, vzdělání, sociální ochrana apod.) i příležitostem, jež jsou běžně dostupné ostatním členům společnosti. V užším kontextu

¹ Viz § 1 odst. 2 zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o pobytu cizinců“).

se pak zaměřujeme i na problematiku **feminizace chudoby**, která vyjadřuje zvyšující se podíl a převahu chudoby mezi ženami ve srovnání s muži, protože seniorky s migrační historií patří mezi osoby chudobou nejvíce ohrožené. Problematika sociálního vyloučení s chudobou často souvisí, jeho příčinou avšak není nutně nedostatek finančních nebo materiálních zdrojů (tj. chudoba), ale např. kulturní odlišnost, etnicita, gender či příslušnost k určitému životnímu stylu, tedy charakteristiky, které (respektive jejich kombinace) neumožňují participovat na běžných společenských aktivitách a dosahovat běžných standardů (Kolibová, 2012).

Leitmotivem této analýzy je **stáří**. Definice toho, kdy je osoba stará, je obtížně stanovitelná, a to především z toho důvodu, že proces stárnutí probíhá u každého rozdílně. Za hlavní ukazatel je považován věk, podle kterého se např. reguluje přístup k dávkám důchodového pojištění. V tomto smyslu je **seniorkou** osoba, která dosáhla statutárního věku potřebného k odchodu do řádného starobního důchodu (bez ohledu na to, zda ho skutečně pobírá či nikoliv) a **starší zaměstnankyní** žena nad 50 let, které doposud nevznikl nárok na pobírání tohoto důchodu (viz Národní akční plán 2015). Definice seniorů se i v evropském prostoru liší – zatímco v zemích EU je tak nejčastěji charakterizovaná osoba nad 65 let, například v Norsku bývají za seniory označováni v oficiálních dokumentech osoby starší 60 let. S ohledem na tzv. **feminizaci stárnutí**, kdy se ženy dožívají vyššího věku než muži a jejich podíl mezi seniorskou populací roste, je každopádně nezbytné i účelné věnovat pozornost jak při přípravě politik, tak i v jejich každodenním naplňování právě **genderovým aspektům stárnutí**. V této souvislosti se hovoří o problematice **tzv. gender age mainstreamingu**, jejíž podstatou je vyhodnocování reflexe politických, sociálních i lokálních opatření na cílovou skupinu starých žen a mužů.

Jedním z posledních klíčových pojmů je **intersekcionalita**, která vychází z toho, že každá osoba zároveň naplňuje několik charakteristik, co se týče kategorií genderu, věku, sexuální identity, rasy, etnicity, náboženského vyznání, státní příslušnosti, třídy, zdravotního stavu atd. Osoby tak mohou být znevýhodňovány na základě více faktorů současně, jejich (případně) nerovnosti ve společnosti je pak třeba zkoumat z perspektivy všech těchto faktorů. Právě postavení migrantek senierek a senierek s migrační historií je bezpochyby nutné zkoumat optikou intersekcionality, resp. z ní vycházejícího konceptu vícenásobné diskriminace, která by mohla vést k pochopení interakce zároveň se prolínajících diskriminačních důvodů.

1.4. Situace v České republice a příčiny nerovného postavení

Stejně jako čeští občané a občanky přecházejí i migranti a migrantky plynule z takzvané společensky žádané kategorie *osoby v produktivním věku* do kategorie *osoby neaktivní na trhu práce*. S ohledem na už více než dvacetiletou historii České republiky jakožto přijímacího státu a současné migrační trendy lze očekávat, že trvale usazených seniorů a senierek s migračním původem bude přibývat. Připočteme-li k tomu další významné faktory, mezi něž patří zvyšování podílu žen mezi seniorskou populací a feminizace migrace (trendem posledních let je podle dostupných údajů² rostoucí počet migrujících žen

² Statistiky CZSO či např. vládní Zprávy o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v České republice za rok 2012, 2013, 2014 potvrzují trend přibývání počtu žen mezi přichozími a preferenci trvalého migrace oproti mužům, u nichž převládá přechodný charakter pobytu.

a jejich upřednostňování trvalé migrace), můžeme hovořit o narůstající sociální skupině migrantek seniorek, respektive seniorek s migrační historií, u které lze předpokládat vyšší riziko diskriminace a obecně sociální exkluze než u jiných. Zásadní příčiny vedoucí k neuspokojivému postavení této skupiny žen v evropském, ale zejména pak českém kontextu, jsou následující:

- Ženy se obecně v současné době dožívají vyššího věku, ale i horších materiálních podmínek a kvality života ve srovnání s **muži**.³
- Ve srovnání se stejně starými muži i se ženami z majoritní společnosti jsou migranti **zranitelnější** z důvodů **možné diskriminace** na základě rasy/etnického původu, národnosti, náboženství či jiných specifických charakteristik. Signifikantní pro tuto skupinu je také již zmíněné násobení diskriminačních důvodů (srov. FRA, 2008).
- **Znevýhodnění, která přímo vyplývají z právních předpisů, a to jak na trhu práce, tak i mimo něj** (zejména je toto znevýhodnění patrné u žen s přechodným pobytem např. oblast zdravotní péče, podrobně viz dále).
- Komplikované **uznávání kvalifikace v ČR**, nostrifikace diplomů a s tím související vydávání pracovních povolení i pracovního uplatnění (Radostný, 2009; Pokorná 2014).
- Obtížné **sladování pracovního a rodinného života** pro ženy obecně. Migrantkám se tak zpravidla nedaří nacházet taková zaměstnání, která by odpovídala jejich kvalifikaci a která by jim umožňovala vykonávat i rodinné povinnosti. Ekonomický tlak a nedostatek podpory při péči o děti/staré rodiče pak omezuje jejich možnosti vzdělávání (respektive rekvalifikace) i profesního růstu (FRA, 2003; FRA, 2008).
- U migrující populace existuje **větší riziko pádu do chudoby**, migrující ženy pak bývají vystaveny ještě vyšší míře chudoby ve srovnání s migranty (EWL, 2014).
- V důsledku komplikovaného postavení na trhu práce bývají ženy migrantky (a migrantky seniorky ještě výrazněji) často **ochotny přijmout jakoukoliv práci** bez ohledu na úroveň svého vzdělání, původního povolání i svých zaměstnaneckých práv. Dostávají se do pozice levné pracovní síly, kdy vykazují pod tlakem okolností vyšší výkonnost i ochotu pracovat za prekérních podmínek. V této souvislosti je zřejmá i závislost na zaměstnavateli, která vyplývá především z provázanosti povolení k práci a povolení k pobytu.
- Migrantky nalézají **zaměstnání převážně v oblasti neformálního a neregulovaného poskytování služeb**, jako je práce v pohostinství a hoteliérství, práce v domácnosti, péče o seniory a postižené osoby, ale i v sexuálním průmyslu (FRA, 2011).
- Jejich zaměstnanost podle dostupných zjištění (Leontiyeva, Pokorná, 2014) také ovlivňuje **nevyužívání kvalifikace, malý efekt rekvalifikace** i výše zmíněná administrativní náročnost uznávání kvalifikace a vzdělání. V důsledku toho setrvávají na trhu práce v marginalizovaném postavení.

3 Viz Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 – 201.

- **Často vykonávají nekvalifikovanou práci, kde je vyšší riziko nezaměstnanosti**, na trhu práce působí často v dočasných a nejistých pozicích (FRA, 2008).
- Migrantky jsou také **častými oběťmi nucené práce a obchodování s lidmi**, a to právě v oblasti sexuálního průmyslu, kde jsou **často** vystaveny fyzickému násilí (FRA, 2008).
- Specifickým problémem migrantek na trhu práce je jejich **zapojení do nájemné práce v domácnosti** (vykonávají práci chůvy, uklízečky nebo pečovatelky o nemocné či děti), a to přinejmenším z toho důvodu, že v těchto případech jim česká právní úprava neposkytuje dostatečnou ochranu v rovině alespoň minimálních standardů (Ezzeddine, 2014).⁴ V oblasti nájemných prací jsou pak často vystaveny specifickým formám genderově podmíněného násilí a rasové diskriminace (FRA, 2012).
- Jedním z klíčových problémů migrantek seniorek, respektive seniorek s migrační historií, může být především to, že **nemají odpracované potřebné roky pro přiznání důchodu nebo se jim léta odpracovaná v jiných státech neuznávají**. V takovém případě musejí být aktivní na trhu práce i v letech, kdy jiné osoby již čerpají důchod, přičemž dnes je obtížné nalézt zaměstnání i obecně pro kategorii osob nad 50 let. Migrantky seniorky tak často pracují v prekérních pracovních podmínkách i přes nezřídka neuspokojivý zdravotní stav.
- Mezi další důvody vyšší zranitelnosti lze zařadit i **horší jazykovou vybavenost, neznalost prostředí, omezené sociální vazby, resp. sociální kapitál** či dlouhodobou **izolaci**. Znevýhodněné postavení se ale netýká jen trhu práce, ale i politických debat či strategických dokumentů, týkajících se rovných práv, migrace nebo integrace. Je tedy zřejmé, že **zkušenost migrantek s diskriminací může být kvalitativně odlišná od zkušenosti jejich mužských protějšků** (srov. FRA, 2012).

Výše uvedené důvody vysvětlují, proč jsou ženy s migrační historií postiženy strukturálními nerovnostmi více než muži migranti či ženy seniorky z většinové společnosti, jsou totiž **vystaveny rizikům stejného znevýhodnění, kterého se dostává jak ženám obecně, tak migrantům a seniorům** (podobně i FRA, 2008). S ohledem na další nepříznivé okolnosti a souvislosti (jako například neexistence mezinárodních smluv o uznávání práce v jiném státě pro výpočet dávky a vznik nároku na důchod a zároveň diskriminace na trhu práce, často ústící v dlouhodobou nezaměstnanost) nejsou mnohdy schopny dosáhnout na dávky, vyplývající z českého důchodového systému, zdravotní pojištění či jiná sociální práva, která jsou přiznána českým občanům. Tyto skutečnosti vedou k naprosté ztrátě integračního potenciálu a v extrémních případech i k bezdomovectví.

⁴ Ke škodě věci ČR odmítla v nedávné minulosti ratifikovat Úmluvu o pracovnících v cizích domácnostech, přijatou Mezinárodní organizací práce v červnu 2011, která zavazuje stát k zajištění dodržování základních pracovních standardů i v této oblasti neformální ekonomiky. Jak se ale v půlce roku 2016 ukazuje, tato otázka ještě není definitivně uzavřená a citovaná úmluva snad bude nakonec ČR ratifikována.

1.5. Postoj neziskových organizací, státu i EU

Ačkoliv v rámci EU představuje téma rovnosti žen a mužů jednu z priorit, ČR v tomto směru zatím citelně pokulhává. Česká vláda v posledních letech posouvala do ústraní i obecné genderové otázky, třebaže od roku 2015 jsou vidět pozitivní posuny.⁵ I přes povinnost států (podle už ratifikovaných mezinárodních dohod, např. Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen) přijímat opatření k zajištění stejné právní ochrany i vůči seniorkám s migrační historií, stojí ve skutečnosti specifické problémy těchto osob stranou zájmu mnoha vyspělých států, ČR nevyjímaje. Česká republika doposud vyvinula pouze minimální úsilí pro identifikování možných **problémů při integraci migrantek do společnosti, kategorie migrantek ve vyšším věku je pak přehlížena zcela**. V žádné z hodnotících zpráv ani situačních analýz totiž není reflektováno, že tato cílová skupina se potýká s problémy jak v rovině legislativní, tak v rovině sociální.

V zásadních dokumentech z nedávné minulosti byly migrantky konstruovány (mnohdy jen v poznámce pod čarou) jako pasivní následovatelky migrujících mužů nebo oběti obchodování s lidmi, případně jen v souvislosti s reprodukčními aktivitami a jejich rolí při výchově druhé generace migrantů a migrantek (Ezzeddine 2011). Vládní koncepce integrace cizinců (viz Koncepce integrace cizinců z roku 2000 a Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců z roku 2006) po řadu let fakticky nerozlišovaly ani mezi ženami a muži, přestože v obecné rovině připouštěly, že ženy patří mezi zranitelné skupiny, přičemž orgány odpovědné za realizaci koncepcí se také nijak výrazně této kategorii nevěnovaly.

Podobně stereotypně nahlížely v minulosti na migrantky také neziskové organizace, které pro ně organizovaly rekvalifikační kurzy. Tyto kurzy sledovaly pouze reprodukční role žen (např. kurzy šití a vaření). Zejména v neziskové sféře je však v posledních letech patrná větší citlivost ke genderovým a intersekcionalním specifikům a také aktivní zapojení migrantek do činností a chodu samotných organizací (Ezzeddine, 2015). K tomu zhruba od roku 2012 přispěly zejména projekty financované z Evropského sociálního fondu či z Norských fondů, které byly přímo určeny pro ženy migrantky (pracovnice v cizích domácnostech, aktivní zaměstnanost migrantek, migrantky seniorky, prevence násilí na ženách-migrantkách atd.).

Větší pozornost se migrantkám začíná věnovat až v roce 2011 v *Aktualizované Koncepci integrace – Společné soužití*, ovšem i zde bez viditelných dopadů do faktického života dotčených žen. Nicméně, o krok vpřed se důraz na specifické potřeby žen posouvá až v aktuálně platné *Aktualizované Koncepci integrace cizinců – Ve vzájemném respektu* (2016), byť, jak uvádíme podrobně dále, i zde se nachází poměrně velký prostor pro žádoucí změny.

5 Jak uvádíme částečně i výše, Česká republika odmítla ratifikovat hned dva důležité mezinárodní instrumenty, které se zásadním způsobem dotýkají práv žen a mohly by přinést i větší ochranu základních či pracovních práv pro zranitelnou skupinu žen migrantek pobývajících v ČR – Úmluvu MOP o pracovnících v cizích domácnostech (odmítnutá pro údajný marginální počet domácích pracovnic v ČR) a Úmluvu Rady Evropy o prevenci a boji proti násilí na ženách a domácímu násilí (tzv. Istanbulská úmluva). Zde byla ratifikace odmítnuta z důvodu, že problematika se netýká pouze žen. V roce 2016 se téma ochrany žen postupně vrací zpět a ČR je o krok blíže ratifikací Istanbulské úmluvy, a to v návaznosti na usnesení vlády ČR ze dne 12. listopadu 2014 č. 930 k Souhrnné zprávě o plnění Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti žen a mužů v roce 2013 a na usnesení vlády ČR ze dne 23.2.2015 č. 126 o Akčním plánu prevence domácího a genderově podmíněného násilí na léta 2015 – 2018. Dne 8.2.2016 vláda usnesením č. 122/16 souhlasila se sjednáním této úmluvy, jejímž leitmotivem je nulová tolerance k genderově podmíněnému násilí. Na vládní úrovni se znovu otevřela jednání o Úmluvě o pracovnících v cizích domácnostech.

Na téma stárnutí v migraci se zaměřil i Výbor pro práva cizinců jakožto poradní orgán Rady vlády ČR pro lidská práva,⁶ kde zaznělo, že migrantky a migranti mají již určité povědomí o pracovních právech; v oblasti důchodů a otázek, které s sebou přináší seniorský věk, však nejsou informováni takřka vůbec. Problém se přitom zvětšuje ještě tím, že o migrantkách a migrantech v důchodovém věku resp. o jejich možnostech nevědí a nemohou jim tak kvalifikovaně poradit ani úředníci českých státních orgánů, kteří mnohdy poskytují zavádějící informace. Ze strany přítomných zástupců kanceláře veřejného ochránce práv na citovaném jednání výboru bylo explicitně řečeno, že s ohledem na neustále se zvyšující délku let, potřebnou pro přiznání důchodu (nyní 30 let a do budoucna postupně 35 let) se v případě cizinců a cizinek a jejich neschopnosti na důchody dosáhnout jedná o časovanou bombu, problém je neuvěřitelně široký a je zapotřebí systémových změn k jeho odstranění.

Dostupné zdroje (např. UN Women, 1995 a 2000) identifikují, že mezi skupiny postižené chudobou ve vyšší míře patří ženy, starší osoby, zdravotně postižení, migranti a migrantky nebo rodiče samoživitelé, přičemž v nejhrošší situaci se nacházejí především ti, kdo spadají do více kategorií najednou, což zcela přesně vystihuje i postavení naší cílové skupiny (pochopitelně s vědomím, že výše popsané se nutně nemusí týkat každé osoby z cílové skupiny). V tomto kontextu Onestek (2005) upozorňuje, že evropská společnost stojí, kromě výzvy feminizace stárnutí a feminizace chudoby i před velkým **rizikem zbarvení chudoby**, což v podstatě reflektuje skutečnost, že stárnoucí ženy s migračním původem patří mezi velmi zranitelné osoby. Srovnávací studie zároveň ukazují, že v Evropě existuje velmi pestrá škála přístupů a koncepcí ke stáří, a že styčné body mezi jednotlivými systémy se objevují teprve v posledních letech (Tomeš, Koldinská, 2007). Právě tato různost přístupu společností a sociálních politik k situaci seniorů se týká postavení migrantek, míry ochrany dané antidiskriminační legislativou a míry ochoty k solidaritě ze strany přijímající společnosti.

Nedílnou součástí úvah o postavení těchto žen je i otázka jejich vlastní vůle, schopnosti a odolnosti najít si své místo v novém prostředí. Skupina seniorek samozřejmě není homogenní, a to ani v případě osob s migračním původem. Jejich potřeby a zároveň i výzvy, kterým při integraci čelí, se mohou lišit a také liší v závislosti na zemi původu, důvodech pro migraci, dosažené úrovni vzdělání, náboženském a kulturním zázemí či na jazykovém vybavení, délce pobytu v přijímacím státě, na individuálních zkušenostech s integrací i v souvislosti s jejich socioekonomickým statutem (EWL, 2014). Faktem zůstává, že to, jak seniorky a senioři obecně prožijí tuto část života, záleží hodně na nich samotných. Nicméně velmi důležité je i to, v jakém společenském klimatu a strukturálních podmínkách stárnou (Suchomelová, 2007).

Celkově tedy můžeme konstatovat, že z pohledu integrace jsou stárnoucí migrantky opomíjenou skupinou, přestože mohou být a často i jsou vystaveny obtížným situacím, nerovnému zacházení a institucionální či faktické diskriminaci. Alarmující je i vzrůstající xenofobie a odpor většinové společnosti vůči migraci v souvislosti s aktuálním děním v celosvětovém kontextu, které pozitivním krokům vůči migrantům obecně nenapomáhá.

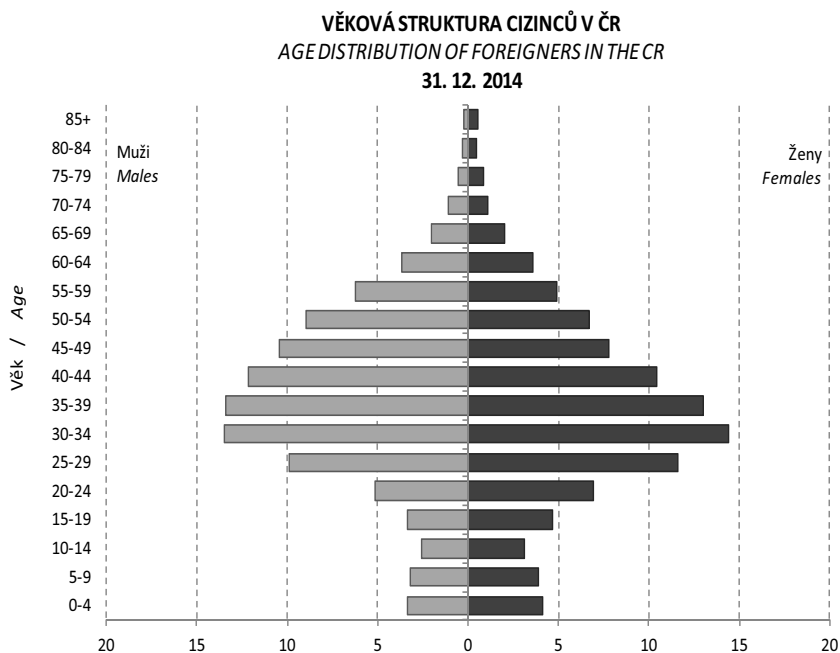
⁶ Zejména na svém zasedání dne 27. 2. 2014, resp. 19. června 2014, a to v bodu programu, týkajícího se čerpání starobních důchodů, podrobně pak viz Zápis z jednání Výborů.

1.6. Statistické údaje

Jak se ukazuje, oblast migrace a genderu je hůře obtížně statisticky podchytitelná a statistické údaje neposkytují dostatek informací o jejich faktické situaci ani skutečné velikosti této skupiny. Zejména problematické je, že **v ČR nejsou osoby s migrační historií po získání českého občanství sledovány jako specifická kategorie** (na rozdíl od sousedního Německa nebo Rakouska), přestože v důchodovém věku se potýkají s obdobnými problémy jako migranti, kteří ještě české občanství nemají. Z pohledu statistických údajů se ale již nejedná o migrantky, nýbrž o české občanky. Zásadní rovněž je, že **ve skutečnosti jsou údaje o počtu žen migrantek starších 50 let v ČR ještě vyšší**, protože oficiální statistiky nevidují osoby, které na našem území pobývají bez oprávnění k pobytu (tj. neregulérně), stejně jako ani občanky zemí EU či Norska, Švýcarska, Islandu a Lichtenštejnska bez povinnosti registrace. Dostupné statistiky rovněž nereflktují ani osoby, které žádají o mezinárodní ochranu, či osoby, které zde pobývají na vízum na kratší než uvedenou dobu.

Podle dat českého statistického úřadu se podíl oficiálně vedených a legálně pobývajících migrantek a migrantů na obyvatelstvu v ČR po roce 2008 stabilně pohybuje nad hranicí 4 %. Ke konci roku 2014 to bylo 4,2 %, což ČR řadí mezi státy s nejnižším počtem migrantů a migrantek v Evropě. Ženy podle oficiálních **statistik tvořily celkem 43,46 % ze všech obyvatel jiné státní příslušnosti v ČR** (CZSO, 2015). Jednalo se o osoby s přechodným pobytem delším než 12 měsíců a s pobytem trvalým, stejně tak jako o osoby s uděleným azylem a osoby ze zemí EU, Norska, Švédsko, Islandu a Lichtenštejnska s ohlášeným pobytem.

Věkovou strukturu cizinců v ČR ilustrují následující grafy:

Zdroj: Český statistický úřad, 2015

Cizinci podle pohlaví a věku k 31. 12. 2014¹⁾

Foreigners by sex and age as at 31 December 2014¹⁾

Pramen: Ředitelství služby cizinecké policie

Source: Directorate of Alien Police Service

Věk Age	Cizinci celkem Foreigners, total	z toho ženy Females	Povolení k pobytu na 12 měsíců a déle Residence permits for 12+ months	z toho ženy Females
0-4	16 490	8 011	16 331	7 924
5-9	15 608	7 550	15 432	7 475
10-14	12 518	6 034	12 372	5 965
15-19	17 798	9 193	15 987	8 139
20-24	26 664	13 583	24 724	12 538
25-29	47 762	22 642	46 928	22 255
30-34	62 423	28 129	61 983	27 932
35-39	59 394	25 436	59 130	25 326
40-44	51 267	20 445	51 062	20 364
45-49	41 646	15 197	41 502	15 151
50-54	35 774	13 047	35 667	12 998
55-59	25 298	9 525	25 240	9 499
60-64	16 279	6 951	16 237	6 929
65-69	9 191	3 985	9 165	3 967
70-74	4 919	2 084	4 898	2 069
75-79	3 067	1 605	3 055	1 597
80-84	1 715	936	1 708	933
85-89	998	632	995	630
90-94	421	266	421	266
95+	135	94	134	94

¹⁾ údaje nezahrnují cizince s platným azylem na území ČR

¹⁾ Data do not include foreigners with valid asylum status on the territory of the CR.

Zdroj: Český statistický úřad, 2015

Pro tuto analýzu jsou nicméně klíčová data, vyplývající z kombinace genderového hlediska s věkem. Podle statistických údajů, které jsme pro využití v naší analýze obdrželi na vyžádání od Českého statistického úřadu,⁷ bylo ke dni 31. 12. 2014 v ČR evidováno

⁷ Statistický soubor: Cizinci bez azylantů – ženy 50+ podle státního občanství a typu pobytu k 31. 12. 2014. Tento soubor kategorizuje migrantky dle pobytu na 2 kategorie a) trvalý a za b) jiný. Z těchto

oficiálně celkem 39 125 migrantek ve věku 50 let a výše. Z toho nejvíce byly zastoupeny migrantky původem z Ukrajiny (9600 osob), Polska (5800 osob), Slovenska (5200 osob), Ruska (4400 osob), Vietnamu (3400 osob) a Německa (1900 osob). Migrantek ve věku 50+ ze všech států bývalé Jugoslávie zde žije přibližně 1500. Za pozornost stojí i to, že více než 8 000 migrantek bylo k tomuto datu ve věku nad 65 let. Jak tedy vyplývá z citovaných dat, **necelých 20 % migrantek s platným povolením k pobytu na našem území je starších 50 let.**

I na základě uvedených neúplných informací je očividné, že se jedná o poměrně početnou skupinu osob, jejíž skutečnou velikost není možné fakticky vyčíslit a tyto údaje se ani, s ohledem na komplexnost problematiky, nikde ve svém souhrnu neobjevují. Lze také předpokládat, že její velikost se bude pravděpodobně kontinuálně zvětšovat, a to s přibývajícím počtem migrantů a migrantek na našem území a také s nevyhnutelným stárnutím na našem území usazených osob s migračním původem. K tomuto závěru nás ostatně vedou i zkušenosti a statistiky z jiných evropských států (např. přestože většina migrantů a migrantek je v Norsku v produktivním věku, migranti a migrantky v seniorském věku zde tvoří 9 % a jejich počet rovněž zřetelně narůstá).⁸

Vyhodnotíme-li údaje o migrantkách, které máme oficiálně k dispozici, lze vysledovat, že **(a) přibývá podílu žen mezi příchozími osobami a že (b) migrace žen má trvalejší charakter** (ve srovnání s muži migranty, u nichž převažuje přechodný charakter pobytu). Za zmínku v neposlední řadě stojí i to, že přibývá nejen migrantek ve věku nad 50 let, ale z této skupiny pak i těch, které dosahují věku nad 65 let. Ke konci roku 2014 bylo takovýchto žen (se statistickými limity, uvedenými výše) celkem 9602, takže 40 z nich dokonce překročilo hranici sta let.

dat je tudíž velice obtížné vyčlenit migrantky, které mají již české občanství (v případě duálního občanství). Další zkrácení může být vyvoláno faktem, že v této statistice nejsou zahrnuty azylantky, na rozdíl od údajů, uvedených v publikaci Českého statistického úřadu Cizinci v České republice 2015.

8 Statistics Norway. Key figures for immigration and immigrants. 2016.

2. BARIÉRY A SPECIFIKA V KONKRÉTNÍCH OBLASTECH ŽIVOTA

Kapitola přibližuje rámec postavení migrantek seniorek, respektive seniorek s migrační historií, v ČR z hlediska: (1) pobytového oprávnění; (2) zaměstnání a podnikání; (3) zdraví a zdravotní péče; (4) přístupu ke vzdělání a rekvalifikaci; (5) bydlení; (6) sociálního práva s důrazem na oblast důchodového zabezpečení; (7) sociální participace a komunitního života; (8) genderově podmíněného násilí a domácího násilí; a (9) diskriminace. Ke každé oblasti jsou pak připojeny návrhy, které jsou potřebné ke zlepšení situace cílové skupiny.

2.1. Možnosti příchodu a druhy pobytu

Stěžejním zákonem, který postavení migrantek a migrantů na území ČR upravuje, je **zákon o pobytu cizinců** (č. 326/1999 Sb.). Jedná se o relativně komplexní, nicméně nepřehlednou právní normu upravující vstup a pobyt migrantek a migrantů, vydávání dokladů, povinnosti na úseku cizinecké správy, úpravu informačních systémů, zajištění osob, odchylky od správního řádu a soudního řádu správního aj. Citovaný zákon upravuje zvlášť postavení migrantů a migrantek ze zemí EU⁹ a jejich rodinných příslušníků¹⁰ a zvlášť postavení ostatních osob ze zemí mimo EU. Prvně zmíněná kategorie osob je s ohledem na členství ČR v EU podstatně zvýhodněna jak co do podmínek vstupu a pobytu na území, tak z hlediska práv, která jim z jejich pozice přináležejí. Postavení žadatelů a žadatelek o mezinárodní ochranu a postavení těch, kterým mezinárodní ochrana byla udělena, upravuje **speciální zákon o azylu** (č. 325/1999 Sb.)

Samostatný zákon o státním občanství ČR (č. 186/2013 Sb.) pak upravuje a stanoví podmínky pro získání občanství ČR, které je z pohledu platné legislativy chápáno jako završený integrační proces.

Z výše uvedeného vyplývá, že migranti a **migrantky ze zemí EU** mohou na území ČR pobývat a) bez registrace, b) na základě přechodného pobytu a c) na základě trvalého pobytu. **Migrantky, jakožto rodinné příslušnice** občanů EU, mohou na území ČR pobývat na

9 Stejná práva se vztahují i na státní příslušníky Islandu, Lichtenštejnska, Norska a Švýcarska.

10 Za rodinného příslušníka se z hlediska tohoto zákona považuje manžel; rodič, jde-li o občana EU mladšího 21 let, o kterého skutečně pečuje; potomek mladší 21 let nebo takový potomek manžela občana EU; potomek nebo předek anebo potomek nebo předek manžela občana EU, pokud je z důvodu uspokojování svých základních potřeb závislý na výživě nebo jiné nutné péči poskytované občanem EU nebo jeho manželem, nebo byl na této výživě nebo jiné nutné péči závislý bezprostředně před vstupem na území ve státě, jehož je občanem, nebo ve státě, ve kterém měl povolen pobyt; cizinec, který prokáže, že a) je příbuzným občana EU neuvedeným v odstavci 1, pokud 1) ve státě, jehož je občanem, nebo ve státě, ve kterém měl povolen pobyt, žil před vstupem na území s občanem Evropské unie ve společné domácnosti, 2) je z důvodu uspokojování svých základních potřeb závislý na výživě nebo jiné nutné péči poskytované občanem EU, nebo byl na této výživě nebo jiné nutné péči závislý bezprostředně před vstupem na území ve státě, jehož je občanem, nebo ve státě, ve kterém měl povolen pobyt, nebo 3) se o sebe z vážných zdravotních důvodů nedokáže sám postarat bez osobní péče občana EU, nebo b) má s občanem EU trvalý partnerský vztah, který není manželstvím, a žije s ním ve společné domácnosti; při posuzování trvalosti partnerského vztahu se zohlední zejména povaha, pevnost a intenzita vztahu. (viz § 15a citovaného zákona).

základě a) přechodného pobytu či b) povolení k trvalému pobytu. Právo vstupu a pobytu rodinných příslušnic je odvozeno od stejného práva, jaké požívají občané EU. Rodinné příslušnice však mají povinnost, chtějí-li na území ČR pobývat déle než 3 měsíce, požádat o přechodný pobyt jakožto rodinný příslušník občana EU.

Při podání žádosti o povolení k pobytu musí rodinní příslušníci a příslušnice prokázat, že takovými osobami skutečně jsou (dle smyslu § 15a zákona o pobytu cizinců). **Právě prokázání rodinné vazby se v současné době jeví jako velmi obtížné**, a to především v případě nesezdaných či neregistrovaných párů, které nemohou rodinou vazbu prokázat úředním dokumentem. **Tyto situace se pochopitelně dotýkají i migrantek ve vyšším středním a seniorském věku.**

Velmi problematická a zároveň frekventovaná je pak **situace, kdy na území ČR pobývá starší osoba, která je občankou EU a potřebuje péči rodinného příslušníka** (např. svého dospělého syna, dcery, vnuka, vnučky či jiného příbuzného), který není občanem ČR/EU. Taková osoba však nesplňuje kritéria pro přiznání statusu rodinného příslušníka občana EU podle zákona o pobytu cizinců (§ 15a tamtéž) a dostává se do nevýhodné pozice, přestože rodinným příslušníkem občana EU prokazatelně je. Ačkoliv by tedy např. seniorka migrantka, která potřebuje intenzivní každodenní péči, mohla využít pomoci své rodiny, zákon jí to v určitých a nikoliv výjimečných případech znemožňuje. **To je bezesporu nežádoucí stav, který má výrazně negativní vliv na výsledné postavení cílové skupiny naší analýzy, ale i na postavení jiných migrantů a migrantek, ať už v seniorském věku či v situaci, kdy jsou odkázáni na péči další osoby. Výsledkem tohoto stavu jsou pouze náklady vynaložené na péči o nesoběstačné osoby, kterou by mohli bez problémů saturovat jiní.**

Časté jsou také situace, kdy **migrantka ze země mimo EU, jakožto rodič rodinného příslušníka občana EU, není schopna prokázat, že je závislá na výživě či nutné péči ze strany svého dítěte či jeho manžela/manželky**, a tudíž na ni nelze nahlížet jako na rodinného příslušníka občana EU ve smyslu zákonné úpravy (srov. § 15a odst. 1 písm. d) tamtéž). U těchto migrantek již není důvodem pro pobyt na území závislost na rodině, ale touha být v blízkosti svých nejbližších, která však nebyvá zohledněna. I zde by bylo třeba využít zákonné úpravy vztahující se na migrantky ze třetích zemí a zvolit vhodný účel pobytu.

Lze tedy shrnout, že **pobytové oprávnění migrantek, jakožto rodinných příslušnic občana EU, je závislé právě na uznané rodinné vazbě, což činí migrantku na držiteli pobytového oprávnění závislou**, a to se všemi negativními důsledky, které z takto závislého postavení mohou vyplývat.

V praxi jsou mnohdy **komplikované případy, kdy dojde k přetržení rodinné vazby**, např. v případě rozvodu, smrti apod. Takovéto skutečnosti mohou v některých případech vést ke ztrátě pobytového oprávnění (přechodného pobytu) rodinných příslušnic občana EU. Podle zákona o pobytu cizinců je důvodem pro ukončení přechodného pobytu právě to, že rodinný příslušník nebo příslušnice už těmito osobami z pohledu zákona přestali být, případně přestali s občanem EU na území společně pobývat (viz § 87f odst. 1 tamtéž). **Správní orgán je však vždy povinen zohlednit přiměřenost dopadu takového rozhodnutí do rodinného a soukromého života.** Zákon navíc stanoví, kdy ani v případě ukončení rodinné vazby **pobytové oprávnění zrušeno nebude. Zcela nově je zejména zohledněna situace, kdy ukončení společného soužití je opodstatněno obzvláště obtížnými okolnostmi, především pokud se rodinný příslušník či příslušnice stali obětmi domácího násilí.**

V případech, že by se **migrantka ocitla v situaci, kdy nastanou okolnosti, pro které by bylo pobytové oprávnění zrušeno**, dostává se tato žena opět do režimu osob ze zemí mimo EU. V takové situaci musí tedy zažádat o příslušný typ pobytového oprávnění, jehož účel je schopna plnit, pokud by nemohla žádat o povolení k trvalému pobytu. Tímto by se mohla dostat do složité situace např. z důvodu neschopnosti plnit účel pobytu, prokázat prostředky k pobytu (viz níže) aj. V této situaci by bylo vhodné požádat o dlouhodobé vízum za účelem strpění pobytu na území (viz ust. § 33 odst. 1 písm. a) tamtéž). Na udělení víz není právní nárok, tudíž by se migrantka ocitla ve velmi nejistém postavení. V okamžiku ztráty přechodného pobytu rodinného příslušníka navíc přichází i o volný přístup na trh práce, čímž se její postavení a možnosti integrace ještě ztíží.¹¹ **Pokud by se jednalo o migrantku vyššího věku, lze však předpokládat, že by jí správní orgán přechodný pobyt neukončil právě s ohledem na přiměřenost takového rozhodnutí a jeho dopad do jejího soukromého a rodinného života.** Ovšem těmto migrantkám také nezbyvá nic jiného, než se spolehnout na správní uvážení orgánu, který v rámci svého rozhodování musí posoudit přiměřenost dopadu případného negativního rozhodnutí do života migrantky.

Z uvedeného vyplývá, že na migrantky ze zemí mimo EU jsou tedy z hlediska zákonné úpravy jednotlivých pobytových oprávnění kladeny daleko přísnější požadavky, než na migrantky ze zemí EU, případně na migrantky, které jsou rodinnými příslušnicemi občanů EU. I ony ale pochopitelně mohou na území pobývat na základě krátkodobého, dlouhodobého či trvalého pobytu a jednotlivé druhy pobytových statusů jsou vymezeny délkou pobytu.

Jak již bylo uvedeno výše, účel pobytu je podstatnou náležitostí, kterou migrantka musí prokázat a plnit po celou dobu svého pobytu na území. V případě dlouhodobého pobytu za účelem sloučení s rodinou na území zákon pamatuje i na situace, kdy dojde k rozvodu manželství. Jestliže manželství trvalo minimálně 5 let a migrantka ke dni rozvodu pobývá na území 2 roky, může o změnu účelu svého pobytu požádat i dříve než po 3 letech na území. Musí tak ale podle zákonné úpravy učinit do jednoho roku od nabytí právní moci rozsudku o rozvodu (srov. § 45 odst. 6 tamtéž). S ohledem na to, že se jedná o kumulativní stanovení podmínek, při nesplnění jedné z nich (tj. manželství buď netrvalo 5 let anebo migrantka pobývá na území po dobu kratší než 2 roky) o změnu účelu požádat nelze. **Takto nastavená zákonná úprava staví migrantku do nevýhodné, dá se říci zranitelné situace, neboť ji to činí závislou na sponzorovi pobytového oprávnění, který této skutečnosti může zneužít**, což se v praxi také děje. Zákon u migrantek ze zemí mimo EU výslovně neuvádí ani neumožňuje, jako je tomu u migrantek-rodinných příslušnic občanů EU (srov. § 87f odst. 2 písm. d) bod 2. a § 87f odst. 2 písm. e) tamtéž), aby v případě rozvodu za zvlášť obtížných okolností (např. domácí násilí), byl pobytový status zachován, ani není dána možnost změnit účel pobytu dříve, než stanoví zákon. V takovémto případě **je migrantka závislá na diskreční pravomoci správního orgánu**, který v řízení o zrušení pobytového oprávnění musí posoudit přiměřenost svého rozhodnutí, tedy **dopad následků případného negativního rozhodnutí do soukromého a rodinného života migrantky.**

Jak ukazují zkušenosti SIMI s prací s cílovou skupinou, v kontextu dlouhodobého pobytu za účelem sloučení se dále jeví jako **velmi problematické případy, kdy na území ČR pobývá na základě oprávnění k trvalému pobytu starší migrantka, která potřebuje s ohle-**

¹¹ Stejně tak se zkomplikuje situace zaměstnavatelů, který ji již případně zaměstnává, neboť bude muset dojít k ukončení pracovního poměru.

dem na svůj věk, případně zdravotní stav podporu svého dítěte, vnuka, vnučky či jiné blízké osoby. Zákon zcela nelogicky v takovémto případě neumožňuje možnost sloučení těchto osob.¹² Za daných okolností mohou děti, příp. vnučata těchto migrantek pouze využít možnost požádat o účel takového dlouhodobého víza či dlouhodobého pobytu, který jsou schopni plnit. Pokud by nesplňovali podmínky pro zákonem upravené účely pobytu, lze využít jako řešení dlouhodobé vízum či dlouhodobý pobyt za účelem „ostatní“, ovšem se jedná spíše o teoretickou možnost, závislou především na uvážení správního orgánu.

Problém nastává i v situaci, kdy **migrantka, která ještě nedosáhla věku 65 let a současně na ni nelze ani pohlížet jako na takovou, která se o sebe ze zdravotních důvodů nedokáže postarat, má v zemi původu má problémy a potřebuje pomoc či podporu svého dítěte, pobývajícího na území ČR na základě pobytového oprávnění.** V těchto případech většinou nelze žádat o pobytové oprávnění za účelem zaměstnání či podnikání. Krom toho řešení v podobě žádosti o pobytové oprávnění za účelem „ostatní“ je opět značně teoretické, neboť se velmi obtížně prokazuje nutnost péče, resp. podpory starší osobě, který je z pohledu zákona o pobytu cizinců „soběstačná“ a nedosahuje zákonem požadované hranice 65 let (srov. § 42a odst. 1 písm. f) tamtéž).

Migrantky, které na území ČR pobývaly za účelem zaměstnání a s ohledem na svůj důchodový věk musely zaměstnání ukončit, musejí rovněž požádat o změnu účelu pobytu (opět nejspíše půjde o účel „ostatní“), případně, pokud splňují potřebné podmínky, mohou požádat o povolení k trvalému pobytu.

Účel pobytu je však pouze jednou z podmínek pro získání pobytového oprávnění. Kromě toho musí migrantka prokázat jak při žádosti o dlouhodobé vízum, tak při žádosti o dlouhodobý pobyt i další náležitosti, kterými jsou platný cestovní doklad, zdravotní pojištění¹³, doklad o zajištění ubytování¹⁴ a doklad o finančním zajištění.

Dokladem o finančním zajištění je buď prokázání prostředků k pobytu (viz § 13 tamtéž) např. u dlouhodobých víz, nebo (u většiny žádostí o dlouhodobý pobyt) je třeba prokázat měsíční příjem, jehož výše musí odpovídat součtu částky životního minima stanoveného pro daný rok a skutečně vynaložených nákladů na bydlení.¹⁵ **Právě prokázání finančního**

12 O dlouhodobý pobyt za účelem sloučení může požádat manžel, nezletilý nebo zletilý nezaopatřené dítě migrantky s povoleným pobytem či uděleným azylem; nezletilý nebo zletilý nezaopatřené dítě manžela migrantky s povoleným pobytem či azylem; nezletilý v náhradní rodinné péči migrantky s povoleným pobytem či uděleným azylem nebo jejího manžela; rodič, příp. prarodič nebo poručník nezletilého azylanta; osamělá migrantka starší 65 let nebo bez ohledu na věk migrantka, která se o sebe nedokáže ze zdravotních důvodů sama postarat, jde-li o sloučení rodiny s rodičem nebo dítětem s povoleným pobytem na území; migrantka, která před vstupem na území ČR pobývala na území jiného členského státu EU jako rodinná příslušnice držitele modré karty (povolení k dlouhodobému pobytu za účelem výkonu zaměstnání vyžadujícího vysokou kvalifikaci).

Sponzorem oprávnění ke sloučení je osoba, která má trvalý pobyt nebo dlouhodobý pobyt a musí na území ČR pobývat minimálně po dobu 15 měsíců (v případě sloučení manželů musí každý z nich dosáhnout věku 20 let); nebo zaměstnaneckou kartu, v takovém případě je možné sloučení po 6 měsících; nebo modrou kartu; nebo azyl.

13 Blíže viz kapitola 2. 3. této analýzy.

14 Pokud migrantka nebo její manžel nejsou majiteli nemovitosti (vlastnictví se dokládá výpisem z katastru nemovitosti), je třeba doložit nájemní nebo podnájemní smlouvu, nebo potvrzení majitele nemovitosti na formuláři s úředně ověřeným podpisem vlastníka.

15 Vyší nákladů na bydlení tvoří nájem vč. veškerých služeb. Pokud toto není schopna migrantka

zajištění, především u dlouhodobého pobytu, bývá z pohledu naší praxe často problematické. Správný orgán v tomto postupuje velmi striktně, a i když migrantce, případně její rodině¹⁶ chybí i minimální částka (např. ve výši 100,-Kč), správní orgán žádosti s odkazem na nesplnění zákonné podmínky prokázání finančního zajištění zamítá. Často se přitom jedná o migrantky, které na území ČR pobývají delší dobu, mají zde zázemí a pevné vazby, jsou integrovány do českého prostředí a nepředstavují ani ekonomickou zátěž pro stát. Nezdídká jde navíc o situace, kdy v době podání žádosti o dlouhodobý pobyt, případně o jeho prodloužení, požadavek prokázání finančního zajištění splňovaly, ale v rámci průtahů ze strany správního orgánu (není výjimkou, že správní řízení o žádostech mnohonásobně překračuje zákonnou lhůtu pro vydání rozhodnutí) tento požadavek splňovat přestaly.

Problémy systémového rázu lze vysledovat i u zaměstnaneckých karet, tj. duálních povolení k pobytu i zaměstnání současně. **Aktuální právní úprava staví migrantky do pozice závislosti vůči zaměstnavateli, neboť kvůli nutnosti plnit účel pobytu je udržení pracovního místa nevyhnutelné.** Ze strany zaměstnavatele, který si je velmi dobře vědom zranitelného postavení migrantek, pak často dochází k zneužívání jeho postavení formou porušování pracovních práv vůči migrantkám. Tyto ženy se z obav, aby nepřišly o svou pracovní pozici a tím i o pobytové oprávnění, takovému chování ve většině případů nijak nebrání.

Pokud jde o specifickou situaci žadatelek o mezinárodní ochranu, zákon o pobytu cizinců umožňuje těm z nich, které jsou osamělé nebo starší 65 let, požádat po ukončení řízení, pokud jim nebyla mezinárodní ochrana přiznána, o povolení k trvalému pobytu (viz § 67 zákona o pobytu cizinců). K jeho udělení je třeba kumulativního splnění dvou podmínek, a sice že řízení o mezinárodní ochraně probíhalo alespoň 2 roky, a také že migrantka pobývá na území ČR nepřetržitě 4 roky. Splnění podmínek je **možné na žádost prominout**, nicméně pokud správní orgán vůbec k prominutí podmínek přistoupí, **je to v praxi především u nezletilých dětí, nikoliv u stárnoucích migrantek.**

Při podrobnějším zkoumání legislativy a praxe při udělování pobytových oprávnění je tedy zřejmé, že **zákonná úprava v oblasti pobytu staví některé migrantky do nevýhodné pozice, přestože by se naopak mělo přihlídnout k jejich zranitelnému postavení.** V této souvislosti nelze opomenout fakt, že v zákoně o pobytu cizinců není ani žádným způsobem pojem „*zranitelné osoby*“ definován, což pokládáme za významný deficit stávající právní úpravy.

V zájmu dodržování mezinárodní úpravy a kladení důrazu na respektování rodinného a soukromého života by **mělo být umožněno především seniorkám, aby měly možnost strávit důstojné stáří v okruhu svých nejbližších**, kteří jim mohou poskytnout nejen péči, zázemí a finanční zabezpečení, ale velmi důležitou psychickou podporu. Právě s přihlédnutím k těmto potřebám migrantek seniorek by **mělo dojít k takové zákonné úpravě, aby tyto osoby měly větší právní jistotu z hlediska řešení svého pobytového statusu a nebyly tak závislé pouze na diskreční pravomoci správního orgánu.**

doložit, vychází správní orgán z normativních nákladů na bydlení, které jsou stanoveny pro každý rok vyhláškou (ve většině případů se jedná o částky větší, než ve skutečnosti jsou, neboť tyto jsou vypočítávány dle cenové relace v Praze).

¹⁶ Požadovaná výše se odvíjí od počtu společně posuzovaných osob (srovnej ust. § 7 zákona č. 117/1995 Sb. o státní sociální pomoci).

Je rovněž žádoucí, aby byla **odstraněna nepřiměřená míra závislosti na sponzorovi pobytu**, tedy aby byla minimálně zkrácena doba, za kterou může nositel pobytového oprávnění s účelem pobytu „sloučení“ změnit účel pobytu, a to především v situacích, kdy bude vystaven obzvláště tíživé situaci, jakou je např. domácí násilí.

Doporučení:

- V legislativě definovat pojem zranitelná osoba.
- Odstranit nepřiměřenou závislost osob na sponzorovi pobytu.
- Klást větší důraz na respektování rodinného a soukromého života, vč. takových legislativních úprav, které **umožní seniorkám i seniorům strávit důstojné stáří v okruhu svých nejbližších**.

2.2. Zaměstnání a podnikání

Zapojení na pracovní trh je považováno za jeden z neúčinnějších a nejkonkrétnějších způsobů integrace do společnosti. Migrantky, podobně jako ženy z většinové společnosti, častěji pracují na základě krátkodobé a nejisté pracovní smlouvy, mají menší mzdu za srovnatelnou práci a ruku v ruce s tím také nižší či dokonce vůbec žádné důchody.¹⁷ Jak je patrné, ve srovnání s muži je jejich situace (resp. situace většiny z nich) výrazně horší. Situace migrantek je ovlivňována jak genderovými nerovnostmi, tak **nerovnostmi mezi majoritní a minoritní společností** a ve srovnání s ostatními skupinami lidí jsou také **více ovlivněny strukturálními nerovnostmi a legislativními bariérami v přístupu k zaměstnání**. Jejich zkušenosti s diskriminací tedy mohou být kvalitativně odlišné od zkušeností jejich mužských protějšků (FRA, 2008).

Vzhledem k absenci podrobných dat, nám dostupná data umožňují sledovat výše zmíněné skutečnosti, ale neumožňují nám je podrobně popsat a analyzovat. **Absence statistických údajů o migrantkách** je ostatně předmětem dlouhodobé kritiky odborníků. Stát oprávněnost této kritiky přitom připouští i ve svých analýzách situace v oblasti migrace a integrace. **Uváděná neviditelnost migrujících osob na trhu práce ve statistikách může sama o sobě prohlubovat různé druhy znevýhodnění**, kterým tyto osoby čelí a v této otázce je tak změna více než žádoucí.

Důležité je rovněž přijímání takových strategií v oblasti zaměstnávání, které budou počítat i se specifickými případy migrantek (a zároveň pochopitelně respektovat i specifika mužů ze stejné skupiny), a to jak v Koncepci integrace cizinců, tak i ve Vládní strategii na podporu rovnosti žen a mužů. Dále je nutné vytvořit lepší podmínky pro zaměstnávání osob starších 50 let z cílové skupiny (legislativní i faktické podmínky na pracovištích, podpora

¹⁷ Zpráva Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví Evropského parlamentu ze dne 28. 1. 2015 A8-0015/2015 Pokrok v oblasti rovnosti žen a mužů v Evropské unii v roce 2013 konstatuje, že důchod žen je v průměru o 39 % nižší než u mužů a také že více než třetina starších žen v EU nepobírá důchod žádný.

sociálního podnikání aj.), jakož i apelovat na změnu postojů celé společnosti a zároveň podporovat podnikání cílové skupiny (vč. přístupu k poradenství, pomoci při utváření podnikatelských plánů, snazší dostupnosti finančních zdrojů pro podnikání i přístupu ke vzdělání v této oblasti). Nezbytná je také tomu odpovídající finanční podpora – podle stanoviska Evropského hospodářského a sociálního výboru (2014) je jednou z podmínek zlepšení integrace migrantek na trh práce (ale i mimo něj) zajištění toho, aby **na integraci žen směřovala alespoň polovina finančních zdrojů**, vyčleněných na integraci přistěhovalců.

V neposlední řadě je třeba důsledně prosazovat přijetí závazků vyplývajících z mezinárodního a evropského práva v oblasti práv migrujících pracovníků a pracovnic. Vhodné by bylo i profesionalizovat a zhodnotit práci, a to např. formou vytvoření adekvátní minimální výše mzdy a specifikování práv a podmínek v některých odvětvích (nájemná práce v cizích domácnostech, zemědělství či pohostinství), kde pracují z pohledu ČR nízkokvalifikované migrantky. A to tak, aby tato odvětví přestala fungovat na principu nehlášené práce a poskytla těmto ženám potřebné příležitosti, adekvátní ohodnocení i ochranu zákoníku práce.

Pozornost si zasluhují i různé další formy prekérní práce, které se týkají zejména migrantek, ale i otázky usnadnění sladění pracovního a rodinného života (u migrantek dosud nijak neřešené) a pochopitelně také otázky vyšší a účinnější ochrany proti násobné diskriminaci. Opět v této souvislosti připomínáme *Strategii sociálního začleňování 2014 – 2020*, podle níž se **na trhu práce mnohdy obtížně udržují i osoby bez znevýhodnění, natož pak ženy, potýkající se s vícenásobnou diskriminací, mezi něž migrantky ve vyšším středním věku patří. Patří sem ale, pro někoho překvapivě, i migrantky v seniorském věku. Ty totiž často musejí být aktivní na trhu práce i v době, kdy jejich vrstevnice z většinové společnosti již zpravidla pobírají řádný důchod.** Zcela jistě nás pak zhodnocení vede k nutnosti **zaměřit pozornost na zaměstnavatele** a podnitit je **ke genderově senzitivnímu přístupu v dynamicky se rozvíjející oblasti zahraniční zaměstnanosti**, kde takový přístup bohužel zcela chybí.

Tyto návrhy podle našeho názoru zapadají do rámce potřebnosti systémově, konkrétně a zodpovědně řešit postavení všech osob ohrožených sociálním vyloučením na trhu práce i mimo něj.

Jak ale na druhé straně můžeme vysledovat mezi klientkami SIMI, někdy se, v rozporu s výše uvedenými zjištěními, úspěšně integrují na trh práce a žádné z popisovaných problémů nepocítují. Výjimkou není, že se přeorientují na nový, hojně zaměstnavateli poptávaný obor. Díky velmi nízké míře nezaměstnanosti a faktickým problémům při hledání pracovních sil začínají být i ony doceňovány zaměstnavateli a postupně se, byť velmi pomalu, narovnávají pracovní právní vztahy i zvyšuje reálná mzda. Jak je patrné, velmi často nacházejí zaměstnání na pozicích, o něž Češky nemají zájem. To je ale zároveň i jeden z faktorů, který je činí nepostradatelnými a ve výsledku vede k tomu, že jejich hodnota na trhu práce stoupá. Tato situace je zřetelně vidět v současné době zejména na území Prahy a Středočeského kraje, kde je kromě menší nezaměstnanosti patrná i vyšší úroveň mezd, pestřejší nabídka volných pracovních míst a s tím související vyšší stupeň mobility zaměstnanců a zaměstnankyň.

Nicméně, klientky SIMI v debatách o svém působení na trhu práce zmiňují, že jako pracovnice v manuálních profesích si vydělají více, než pokud by na našem území vykonávaly zaměstnání ve svém původním kvalifikovaném oboru (za předpokladu, že by úspěšně

prošly nástrahami uznání dosaženého vzdělání či získané praxe). Podíváme-li se tedy na postavení migrantek ve vyšším středním věku **pozitivním úhlem pohledu**, pak z praxe naší neziskové organizace, třebaže na základě ní nelze generalizovat, můžeme říci, že tyto ženy jsou v porovnání s jinými skupinami (při zohlednění věku, pohlaví či občanství ČR) nezářídka schopnější, podnikavější, flexibilnější a kreativnější, a to navzdory překážkám, které jsou jim při integraci kladeny a obtížnějším podmínkám, s nimiž jsou konfrontovány. Jejich přístup lze popsat následovně: „*tam kde by někdo jiný řekl „to nejde“ jdou dál. Jsou schopny lecky překročit svůj stín a začínat znova i znova*“¹⁸.

Doporučení:

- Významně zlepšit vedení statistických údajů o migrantkách a migrantech a osobách s migrační historií (nejen) na trhu práce.
- Soustředit se na přijímání takových strategií v oblasti zaměstnávání, které budou počítat i se specifickými případy stárnoucích migrantek (a respektovat i specifika mužů ze stejné věkové skupiny).
- **Vytvořit lepší podmínky pro zaměstnávání osob starších 50 let** z cílové skupiny (legislativní i faktické).
- I v případech těchto žen se zaměřit na zlepšení možností sladování rodinného a pracovního života.
- Zajistit, aby na integraci žen směřovala alespoň polovina finančních nástrojů, vyčleněných na integraci přistěhovalců.
- Podporovat podnikání cílové skupiny.
- Důsledně prosazovat přijímání závazků z oblasti mezinárodního a evropského práva v oblasti práv migrujících pracovníků a pracovnic.
- Vytvořit odpovídající rámec pro práci v některých odvětvích (nájemná práce v cizích domácnostech, zemědělství či pohostinství), včetně stanovení spodní hranice adekvátního ohodnocení i ochranu dle zákoníku práce.
- Přizpůsobit podpůrné nástroje a ochranná opatření v oblasti politiky zaměstnanosti i ženám, které se potýkají s **vícenásobnou diskriminací**.
- Podněcovat zaměstnavatele k genderově senzitivnímu přístupu v oblasti zahraniční zaměstnanosti.

¹⁸ Citace z rozhovoru s vedoucím sociálního oddělení Sdružení pro integraci a migraci Pavlem Dubou nad shrnutím kauzistik sociálního poradenství projektu *Ženy na vedlejší koleji (?)* pro účely této analýzy, ze dne 7. 4. 2016.

2.3. Zdraví a zdravotní péče

Jak je zdokumentováno (Hnilicová, Dobiášová, 2009; Jelínková, 2011), u migrantek funguje hlavně v prvních letech pobytu v přijímací zemi tzv. **syndrom zdravého migranta**, když jsou migranti v porovnání se srovnatelnou majoritní populací zdravější a méně často vyhledávají lékařskou péči. S délkou pobytu se ale situace mění, a pokud jsou či byly nuceny vykonávat fyzicky náročnou práci, mnohdy v nevyhovujících podmínkách, jejich zdravotní stav se zhoršuje a přechází do trvalých zdravotních problémů. Některé studie (např. Sverre, Solbraekke, Eilertsen, 2014) pak poukazují na tzv. **past marginalizované pozice**, kdy se kombinace migrace, genderu a věku podepisuje na zdraví a samotné kvalitě života migrantek, které se po letech pobytu v hostitelské zemi v důsledku bariér v přístupu ke zdravotní péči stávají pasivními nemocnými oběťmi.

S ohledem na charakter zaměstnání, která migrantky zpravidla vykonávají a která souvisí s jejich obtížnou pozicí na pracovním trhu, pak nejsou výjimkou **náročné, stresující i zdraví ohrožující práce a pracovní místa** (barvírní, práce s chemikáliemi aj.), **kteří se na zdraví těchto žen podepisují** (Zhelyazkova, 2008). Nemały negativní vliv má i platná legislativa s úpravou **povinnosti resp. možnosti pro řadu žen platit si pouze tzv. komerční komplexní zdravotní pojištění**, které je přitom dlouhodobě kritizováno za vysoké množství pojistných výluk. Pojišťovny tak například odmítají uzavírat dlouhodobé zdravotní pojištění s osobami staršími 70 let či s těmi, které trpí závažnou nemocí, což ve svém důsledku znamená selekci na základě věku či zdravotního stavu, a tedy diskriminační zacházení. Specifickou roli zde hraje i **reálný přístup zaměstnaných osob ke zdravotnímu pojištění**, kdy studie popisují rozsáhlé nelegální aktivity řady zaměstnavatelů, kteří za své zaměstnankyně protiprávně neplatí zdravotní pojištění (např. Jandl, 2009).

Jistou roli hrají i **další aspekty, související s migrací** (stres spojený s přesídlením, odloučení od rodiny a sociální izolace, separace a osamělost, kulturní šok či konfrontace s rasismem v nové společnosti, jazykové, komunikační, kulturní či psychologické bariéry, nedostatek informací), **kteří se mohou podílet na rozvoji traumatických a psychosomatických poruch a ve výsledku ovlivňují kvalitu života těchto žen**. Attanapola (2013) ve své studii na téma zdraví a migranti a migrantky v Norsku upozorňuje, že právě stres a sociální izolace jsou způsobeny kulturními a mezigeneračními rozpory spolu s jazykovou bariérou. Zdravotní důvody přitom patří mezi důvody předčasného opuštění trhu práce a **horší zdraví snižuje zaměstnanost i zaměstnatelnost starších pracovníků**. V souvislosti s čerpáním zdravotní péče je pak ještě obtížnější mj. **situace žen v neregulárním postavení**. I mezi nimi se přitom vyskytují osoby v seniorském věku (více viz FRA, 2011).

Specifickou situací je období přechodu z ekonomicky aktivní části života do starobního důchodu. **Doba řízení o přiznání důchodové dávky variuje u migrantek a migrantů mezi 3 měsíci až několika lety, přičemž v průběhu této doby nejsou migrantky zdravotně pojištěny**. Přestože posléze, po přiznání důchodu je částka vynaložená na zdravotní pojištění zpětně vrácena, nicméně do té doby ji musejí migranti a migrantky hradit sami ze svého. V této souvislosti se zjevně ukazují systémové nedostatky – nepropojenost zdravotních pojišťoven se správou sociálního zabezpečení.

Samostatnou problematikou je pak **dostupnost dlouhodobé zdravotně sociální péče**, která by odpovídala na úzce provázané a kombinované zdravotní a sociální potřeby stárnoucích osob s migrační historií, a to i s ohledem na genderová specifika (Kubálková, Wennerholm, Čáslavská, 2010). Otázkou je, jaká zařízení je přijmou v případě ztráty jejich

soběstačnosti, resp. jaká zařízení na ně fakticky jsou připravena. Podle platné legislativy mohou být přijati do pobytových sociálních služeb migrantky a migranti s přesně vymezenými druhy pobytu, tudíž **pro určitou skupinu migrantek jsou pobytové sociální služby i teoreticky nedostupné**. V této souvislosti hraje významnou roli i druh pojištění (zda jde o pojištění veřejné či komerční) a výše důchodové dávky, je-li vůbec nějaký důchod těmto osobám přiznán. Ve skutečnosti jsou migrantky v seniorském věku, které potřebují dlouhodobou pomoc a péči z důvodu ztráty soběstačnosti, z pobytových služeb sociální péče vyloučeny, pokud nedisponují dostatečnými prostředky na to, aby si náklady na pobyt hradily samy. Třetím, neméně vážným problémem v otázce přístupu k zařízením pobytové sociální péče pro osoby s omezenou či nulovou soběstačností je jazyková bariéra. Často i ty ženy, které v průběhu života na území hostitelského státu bez problému ovládly jazyk tohoto státu, v seniorském věku v důsledku stárí a nemocí tuto schopnost ztrácejí (srov. Ganesan, 2010). **Pobytová zařízení sociální péče ovšem na takové migrantky nejsou personálně připravena a při celodenní odborné péči by to pro ně představovalo zásadní problém**, který nelze v současné době (mj. i z nedostatku finančních prostředků) uspokojivě řešit. Jak je patrné, absentují zde taková zařízení, financovaná státem, která by se specifické skupině osob s migračním původem cíleně věnovala.

Migrantky seniorky jsou obzvláště náchylné k depresím (např. Bhugra, Ayonrinde 2003), přičemž riziko duševních chorob je větší zejména u těch z nich, které se k migraci oddělaly ve vyšším věku (uváděno je 65 let a více). Ač by bylo vhodné se zabývat tím, jak podporovat duševní zdraví stárnoucích migrantek speciálními, pro ně přijatelnými a přístupnými způsoby, žádná zvláštní opatření, která by reagovala na odlišné potřeby těchto žen, doposud v ČR nebyla přijata.

Za úvahu stojí taktéž **možné genderově či kulturně nesenzitivní jednání lékařů a zdravotnického personálu** či **jazyková bariéra při čerpání zdravotní péče** (Krchová, Víznerová, Kutálková, 2008). Problematika přístupu migrantek ke zdravotní péči zahrnuje ale i další specifika, jako např. zacházení s ženami, kterým byly mrzačeny ženské orgány či otázka vícenásobné diskriminace, které se ženám dostává z řad vlastní rodiny. Rovněž je třeba vzít v potaz, že u **žen ve věku nad 65 let je míra ohrožení chudobou nadprůměrná oproti** míře ohrožení chudobou v celé ČR (EWL, 2014). Chudoba a sociální vyloučení přitom determinují faktický přístup konkrétních osob ke zdravotní péči. To je bezesporu i případ řady žen z naší cílové skupiny, když **feminizace chudoby** spolu s feminizací stárnutí ve svém souhrnu významně negativně ovlivňují zdraví stárnoucích migrantek.

Doporučení:

- Umožnit **přístup do systému veřejného zdravotního pojištění** širšímu okruhu osob.
- **Zohlednit specifika situace migrantek v seniorském věku** (stres, jazykové, komunikační či kulturní bariéry mohou vést k rozvoji traumatických a psychosomatických poruch).
- **Zajistit dostupnost zdravotního pojištění** i v období od podání žádosti o důchodovou dávku do jejího vyřízení.

- Usnadnit čerpání lékařské péče i ženám v neregulérním postavení.
- Urgentně zajistit **dostupnost dlouhodobé zdravotně sociální péče**, která by odpovídala na úzce provázané a kombinované zdravotní a sociální potřeby stárnoucích osob s migrační historií, a to i s ohledem na genderová specifika.
- **Uzpůsobit zařízení pobytové sociální péče** na možnost pobytu migrantek se specifickými potřebami v seniorském věku.
- **Podporovat genderově i kulturně senzitivní chování** lékařů a zdravotnického personálu.
- Zohlednit, že u žen **ve věku nad 65 let je míra ohrožení chudobou nadprůměrná oproti** míře ohrožení chudobou v celé ČR i že chudoba a sociální vyloučení determinují faktický přístup konkrétních osob ke zdravotní péči a tomu přizpůsobit nástroje a opatření.

2.4. Přístup ke vzdělání a rekvalifikaci

V otázce vzdělávání migrantek a migrantů stát logicky věnuje pozornost výuce českého jazyka. Jeho znalost je jedním z pilířů integrace a má zásadní vliv na příležitosti a výzvy, kterým migrantky čelí v českém prostředí, na rozvoj jejich sociálního i pracovního potenciálu a na jejich začlenění do společnosti. V kombinaci s nízkou mírou informovanosti migrantek je nízká úroveň znalosti českého jazyka limitujícím prvkem pro jejich sociální a kulturní integraci a zároveň zdrojem jejich zvýšené zranitelnosti a závislosti. To, že **jazykové znevýhodnění udržuje migranty i migrantky v sociálně marginalizovaném prostoru**, konstatují jak výzkumy (např. Grygar, Čaněk, Černík, 2006), tak i *Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu a Postup při realizaci Koncepce integrace cizinců v roce 2016*. Dle koncepce se stát chce do budoucna zaměřit na zvýšení rozsahu a variability nástrojů výuky jazyka na různých úrovních pokročilosti, vč. možností samostudia, na dosažení srovnatelné kvality výuky, na posílení nabídky kurzů češtiny i na informovanost o možnostech dalšího vzdělávání, což lze ocenit. Koncepce také klade u jazykového vzdělání větší důraz na zvláštní potřeby migrantek. Navíc i **kurzy sociokulturní orientace** by se měly nově orientovat **na snižování rizika jejich izolace a měly by vycházet vstříc jejich potřebám**, mj. svým zaměřením na témata, související se zdravotnickým či školním systémem či s postavením ženy ve společnosti. Snahu o genderově vyvážený přístup lze jistě přivítat, ale **bylo by vhodné doplnit ho věkově ohleduplným pohledem, beroucím v úvahu i mezigenerační rozdíly a specifické potřeby seniorek a seniorů**. Jak uvádí Dawes (2000), přístup k informacím o socio-kulturním prostředí do značné míry souvisí i s genderovými rolími a délkou práce v rodině, přičemž v tradiční dělba rolí v rodině má za následek omezený přístup žen k informacím a jejich určitou formu „závislosti“ na mužích. Například v Norsku v této souvislosti upozorňují na značnou poptávku migrantek seniorek po IT kurzech či socio-kulturních informacích (Audunson, Essmat, Aabø, 2011).

Neznalost jazyka patří mezi významné překážky na cestě k úspěšné integraci. U některých migrantek **ani jejich mnohaletý pobyt v ČR nezaručuje, že zvládly český jazyk**, což

může být důsledkem individuálních možností, schopností a rozhodnutí, která integraci nenapomáhají, i kombinací nepříznivých životních okolností. **Obecně hůř jsou na tom ty, které k nám přišly už v pokročilém věku a zároveň pocházejí ze zemí, které nejsou ČR kulturně a jazykově blízké.** Na výsledné úrovni znalosti jazyka se projevují i další faktory, např. to, míra jejich aktivity na trhu práce. Ženám v domácnosti hrozí totiž větší rizika nezvládnutí integrace, plynoucí z izolovanosti a komunikace jen s vlastní rodinou či etnicky segregovanou komunitou a v mateřském jazyce. Ani skutečnost, že má migrantka zaměstnání, neznamená automaticky lepší příležitosti a šance na zvládnutí jazyka. Nekvalifikované práce v prostředí dalších migrantů, kde pravidelná práce přesčas neumožňuje další volnočasové vzdělávací aktivity či dokonce samostudium, stěží přispěje k lepšímu zvládnutí jazyka, a to i u žen, které jsou na svoji stávající pracovní pozici překvalifikované či mají dobré studijní předpoklady. Problematický je i soulad zaměstnání a studia, resp. komplikované sladění rodinného a pracovního života s časem na sebevzdělávání. To pociťují hlavně migrantky ve vyšším středním věku, které se starají o dospívající děti a zároveň o staré rodiče, jedno zda v ČR či v zemi původu.

U stárnoucích žen s migračním původem je nutné počítat i s dalšími specifiky. NNO mj. upozorňují na to, že jsou to často jejich děti či vnoučata, kteří vystupují jako tlumočníci v komunikaci mezi státem a migrantkami, zejména ze starší generace. Takto saturují jejich potřeby, načež ženy necítí výraznější nutnost snažit se dorozumět s majoritou. Na straně druhé, často to bývají právě děti, které spolupůsobí na integraci matek a pomáhají jim překonávat jazykové či kulturní bariéry. Pokud jsou ale ženy aktivní hlavně v rodině a ve své vlastní uzavřené a jazykově homogenní komunitě, podepisuje se na výsledné situaci i zmíněný nedostatek každodenní běžné interakce s většinovou populací. Riziko nadužívání mateřského jazyka na úkor nového jazyka, v jehož důsledku se ženy uzavírají do svých komunit a necítí ani sounáležitost s majoritní společností, je zmiňováno i v relevantních výzkumech (např. Öbrink Hozová, 2013). Opět je nutné zdůraznit, že některé migrantky v důsledku stáří a nemoci ztrácejí schopnost dorozumět se česky, což je pak limituje takřka ve všech oblastech života. Postavení žen determinuje mj. i **přízvuk**.

Pokud jde o jazykové kurzy, dle poznatků NNO **migrantky pociťují absenci kvalitních a cenově dostupných kurzů českého jazyka od úrovně vyšší než B1 Společného evropského referenčního rámce pro jazyky**, chybí i **kurzy profesního jazyka**.

Pro mnohé ženy, i ve vyšším věku, je možnost doplnit si vzdělání na české SŠ, VŠ či VOŠ důležitá. **Otázka studia je nicméně rámována problematikou uznávání vzdělání, vč. získané kvalifikace**, kde řada migrantek naráží na více či méně vážná úskalí a považuje tuto oblast za komplikovanou. Skutečnost, že se mnoho migrantek na českém pracovním trhu uplatňuje v méně kvalifikovaných profesích, tak může do jisté míry souviset právě s otázkou uznávání dosaženého vzdělání a získané kvalifikace. **Pravidla pro uznávání vzdělání staví migrantkám do cesty bariéry, které mnohdy nejsou schopny odstranit. Uznávání zahraničního vzdělání se postupem let stalo i jedním z nástrojů řízení pracovní migrace**, což bylo kritizováno zejm. ze strany neziskového sektoru. Ne všechny ženy se ale o uznání vzdělání a kvalifikace pokoušejí. Bez související znalosti jazyka nepokládají za důležitý tento proces podstupovat, protože samotné osvědčení o uznání rovnocennosti zahraničního vzdělání jim lepší místo nezajistí.

Pokud k nostrifikaci vzdělání z nějakého důvodu nedojde (př. získané vzdělání v zemi původu není shodné s českým), musejí skládat nostrifikační zkoušku. V takovém případě jim může nutnost znovu vykonávat z jejich pohledu banální testy připadat jako ponižující. Do hry tak vstupují i **psychologické faktory**, které je mohou odradit od snahy podstoupit proces uznání vzdělání. Zmiňovány jsou i překážky typu **administrativní nejednotnost** (mj. v aplikaci bilaterálních smluv i u výkladu jednotlivých ustanovení) či **nedostatečná transparentnost uznávacího procesu**. Pak hrozí, že pokud si migrantky vysvětlují nejednotnost diskriminací či nahodilým jednáním konkrétních úředníků, ztrácejí důvěru nejen v přijímací společnost, ale i v sebe sama. Tyto okolnosti lákají i různé **zprostředkovatele, kteří využívají nevědomosti** žen ke svému prospěchu.

Nemalou roli hraje i čas, který uplynul od doby studia – i v případě, že migrantky naleznou povolání v oboru, který vystudovaly, mnoho znalostí už zastaralo či v nich časem ztrácejí zběhlost. Ze zkušeností SIMI lze zobecnit, že když se do dvou let od příchodu nezačnou věnovat práci ve svém oboru, zpravidla se k němu už nevrátí! Problémy spjaté s uznáváním vzdělání, mohou vést k tomu, že zde jsou demotivované migrantky, které promarnily svůj lidský kapitál, neshody mezi dosaženou kvalifikací a zastávanou pozicí vnímají jako ponižující a celá situace ohrožuje jejich integraci do hostitelské společnosti. Protichůdné názory ale poukazují na to, že zatímco výzkumy definují překvalifikovanost jako zásadní problém spjatý s migrací, pro migrantky samotné jde často o druhořadý problém. **Mnohem palčivější než případné neuplatnění kvalifikace je pro ně jejich nejisté postavení spjaté s nízkou kvalifikovanými pozicemi** (Leontiyeva, Pokorná, 2014). Pokorná (2014) upozorňuje, že **dekvalifikaci** (tj. ztrátě dovednosti či znalostí či existenci kvalifikace neodpovídající požadavkům) migrantek je dobré se vyhnout jak z pohledu migrantek, tak i z pohledu státu. Uznání dosaženého vzdělání či kvalifikace totiž skutečně otevírá cestu k lepšímu postavení na trhu práce i ke zlepšení životní úrovně a ve svém důsledku se tak i významně podílí na postavení migrantek.

Vzhledem k tomu, že výsledkem segmentace pracovního trhu je specifické zařazení migrantek do určitých sektorů (sektory servisu a služeb), kde není vyžadována zvláštní kvalifikace, **je pro ně pak obtížné** (kvůli kombinaci genderu, etnicity, jazykového vybavení, věku či sociálního kapitálu) **přestoupit do jiného sektoru ekonomiky, a to i když absolvují rekvalifikační a jazykové kurzy** (např. Leontiyeva, 2014). Dlouhodobě lze u těchto žen **vysledovat trend nevyužívání kvalifikace ze země původu a bohužel i malý efekt rekvalifikace**, který jim nedává víc možností k využití nových dovedností. Problémem je i **kolísavá kvalita rekvalifikačních kurzů, jejich nízká flexibilita a provázanost s trhem práce. Ač si tyto kurzy vesměs kladou za cíl zvýšit uplatnění migrantek, často zvyšují hlavně jejich nereálná očekávání a tím i jejich frustraci z neúspěšného pokusu se rekvalifikovat.**

Stejně jako u seniorek z většinové společnosti, i u migrantek seniorek se musejí vztít v úvahu specifika daná vyšším věkem, a to nejen u jazykové přípravy. Bylo by vhodné se např. v geragogice víc zaměřit na tuto skupinu a dále např. podpořit zapojení migrantek v seniorském věku do klubů seniorů a seniorských center jakožto nejrozšířenějších forem institucionalizovaného setkávání seniorů či zakomponovat otázku vzdělávání migrantek do činnosti specializovaných zařízení dlouhodobé péče.

Doporučení:

- Vzáít v úvahu, že **jazykové znevýhodnění udržuje migranty i migrantky v sociálně marginalizovaném prostoru a zohlednit, že ani mnohaletý pobyt některých žen v ČR nezaručuje, že zvládly český jazyk**, což může být důsledkem individuálních možností, schopností a rozhodnutí, která integraci nenapomáhají, i kombinací nepříznivých životních okolností.
- Pracovat s faktem komplikovaného sladění rodinného a pracovního života s časem na sebevzdělávání migrantek.
- Zajistit dostatek kvalitních a cenově i regionálně dostupných kurzů **českého jazyka od úrovně vyšší než B1 Společného evropského referenčního rámce pro jazyky**, stejně tak jako i **kurzů profesního jazyka**.
- U kurzů sociokulturní orientace **doplnit snahu o genderově vyvážený přístup i věkově ohleduplným pohledem**, beroucím v úvahu i mezigenerační rozdíly a specifické potřeby senierek a seniorů.
- **Minimalizovat administrativní náročnost pravidel pro uznávání vzdělání**, klást důraz na jednotnost a transparentnost celého procesu, respektovat specifika žen, vyvarovat se zneužívání těchto pravidel k regulaci pracovní migrace.
- Přijmout opatření k odstranění **kolísavé kvality rekvalifikačních kurzů a jejich nízké flexibility**. **Zohlednit fakt, že úspěšné jsou rekvalifikace a odborné přípravy provázané s reálným trhem práce a znalostí prostředí, které nejsou vázány jen na dílčí projekty a ideálně nejsou určeny jen migrantkám a že i u rekvalifikací se projevuje znevýhodněný přístup žen v souvislosti s uspořádáním genderových rolí v rodině a ve vztazích.**
- **Zaměřit se více na tuto skupinu i v geragogice**; zajistit, aby subjekty, které přispívají k lepší kvalitě života seniorů a senierek, k jejich větší duševní pohodě a k eliminaci izolace (nejen kluby, ale i domovy důchodců, univerzity třetího věku či volného času, knihovny) měly k dispozici nástroje, a to vč. finančních, jak ve svém přístupu zohlednit specifika migrantek ve vysokém věku.

2.5. Sociální práva s důrazem na oblast důchodového zabezpečení

2.5.1. Starobní a další důchody

Podmínky pro přiznání starobního důchodu migrantce (či migrantovi), respektive českým občanům s migrační historií, **se liší v závislosti na zemi původu**. Pokud pochází ze země EU (EHP), může požádat o vyplácení tzv. dílčího nebo plného důchodu, a to bez ohledu na to, zda pobývá v ČR nebo v jiném členském státě EU. Tzv. plný důchod v ČR daná osoba získá, pokud na našem území pracovala po dobu potřebnou pro nárok na

starobní důchod bez přihlídnutí k cizím dobám pojištění (k tomu podrobně viz plné znění Analýzy). Nárok na důchod se tehdy posuzuje výhradně podle českých právních předpisů. Pokud ale získala v některém členském státě nárok na důchod pouze s přihlídnutím k cizím dobám pojištění, bude jí přiznán tzv. dílčí důchod. Pak platí, že každý členský stát přiznává a vyplácí důchod v určité výši jen za dobu pojištění, které pojištěná osoba získala na jeho vlastním území.

Na podobném principu fungují i **dvoustranné smlouvy o sociálním zabezpečení**. V takových případech hovoříme o tzv. smluvní cizině a i zde platí, že po sčítání dob pojistného bude buď jeden ze států vyplácet plný důchod, nebo oba státy vyplácejí důchody dílčí. Velmi komplikovaná je zejména situace žen, které pocházejí ze států, s nimiž ČR nemá uzavřeny bilaterální smlouvy a u nichž nelze použít ani komunitární právo. Hlavním problémem je totiž skutečnost, že se doba, kterou daná osoba odpracovala mimo území ČR, do doby rozhodné pro přiznání nároku na důchod, žádným způsobem nezapočítává a **přihlíží se jen k tomu, co odpracovala na území ČR**. Nepříznivá situace řady žen by se částečně dala řešit **minimalizací počtu tzv. bezesmluvních vztahů v oblasti sociálního zabezpečení, a to alespoň se zeměmi, z nichž do ČR přichází nejvíce osob**. Jak se však ukazuje, problém s uzavíráním bilaterálních smluv není podle všeho na české straně, resp. na České správě sociálního zabezpečení, když jsou to zpravidla druhé státy, které na návrhy smluv ze strany ČR nepřistupují či jsou laxní při jejich sjednávání.¹⁹

Obrovským a dosud **neřešeným problémem je pak téma starobního důchodu azylantů**, u nichž většinou nejde získat informace o době pojištění (i kvůli nutné ochraně osobních údajů) ze země jejich původu. Pokud tedy přichází do ČR v pokročilejším věku, nemají v ČR šanci potřebné podmínky na získání důchodu splnit. I přes několik pokusů však jejich situace zůstává legislativně neřešena.

Pro migrantky či osoby s migračním původem, které splňují podmínku důchodového věku, ale zároveň nesplňují podmínku potřebných let pojištění, resp. odpracovaných let, **se nabízí několik možností řešení pro tuto nastalou a z podstaty komplikovanou situaci**. Nejčastější radou, s níž se setkávají klientky SIMI v takovýchto případech, je **doporučení dále pracovat i po dosažení důchodového věku, a to až do okamžiku splnění podmínky odpracovaných let. Druhou možností je tzv. důchod vyčekat** – jinými slovy počkat, než budou o pět let starší, než bude v jejich případě požadovaný důchodový věk, **za předpokladu, že odpracují alespoň 15 let**. V obou popsanych případech však musejí zůstat aktivní na trhu práce i v okamžiku, kdy jiné osoby již čerpají důchod. Jejich reálné uplatnění na trhu práce však bývá velice problematické, často nacházejí uplatnění v periferních pracovních pozicích (Sokačová, Formánková, 2015).

Pokud se migrantkám podaří projít úskalími potřebných dob pojištění, hned vzápětí se může vnořit druhý, **poměrně závažný problém, kterým je nedostatečná a k důstojnému životu nepostačující výše důchodové dávky**, která je často způsobena dřívější uplatněním na nízkokvalifikovaných pozicích. **Ekonomické nerovnosti mezi ženami a muži během jejich účasti na trhu práce se totiž logicky přenášejí do důchodového věku.**²⁰

¹⁹ Viz Zápis z jednání výboru pro práva cizinců při Radě vlády ČR pro lidská práva ze dne 27. 2. 2014.

²⁰ Viz Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 – 2017.

Identifikovaným problémem je také i **dlouhá doba, po kterou musejí migrantky či ženy s migračním původem, na rozdíl od osob z většinové populace, čekat na vyřízení důchodu.** Důvodem je zjevná komplikovanost výpočtu důchodové dávky resp. zjištění rozhodných skutečností. Jak vyplývá z praxe, zatímco čeští občané a občanky čekají na vyřízení žádosti o důchod v průměru 3 měsíce, migrantky a migranti pak zpravidla jeden rok a výjimkou ale nejsou ani mnohaletá řízení.²¹ V případě, kdy nejsou dostupné informace o celkové délce pojištění, **nemůže Česká správa sociálního zabezpečení ani poskytnout zálohu na důchod.** Nelze totiž spolehlivě určit ani výši důchodu, ani to, zda na něj má konkrétní osoba vůbec nárok. Zároveň, jak uvádíme výše, problematická může být rovněž dostupnost zdravotního pojištění v době vyřizování nároků na starobní důchod.

V otázkách **invalidních a vdovských důchodů** vyplývá z praxe, že v obou případech migrantky často narážejí na bariéry, související s jejich původem. V zásadě se zde opakují stejné problémy jako u starobního důchodu, a sice komplikované prokázání potřebných let nebo obtížná či z podstaty nemožná součinnost s orgány země původu při získávání dokladů.

2.5.2. Pojistné a nepojistné dávky

Většina nepojistných dávek je odvislá od délky či druhu pobytu a skutečnosti, zda se jedná o migrantky a migranty ze zemí EU či z třetích zemí. Pokud jde o osoby z třetích zemí, s výjimkou zaměstnaných osob a jejich rodin, které práva na dávky mohou nárokovat už po získání povolení k dlouhodobému pobytu, vznikají ostatním osobám tato práva obecně až po uplynutí 365 dní oprávněného pobytu na našem území. To platí zejména o některých dávkách státní sociální podpory.

Nikoli překvapivě je nejproblematictější situace u **migrantek a migrantů ze zemí mimo EU, kteří v ČR žijí a pracují, avšak nemají dosud trvalý pobyt.** Takové osoby sice na jedné straně mají povinnost, stejně jako občané a občanky ČR, odvádět pojistné na sociální pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, ovšem na straně druhé jejich sociální práva, která plynou z přispívání do systému, české zákony omezují. Ztratí-li zaměstnání, nemohou vstoupit do evidence uchazečů o zaměstnání a dokonce mohou ztratit povolení k pobytu, neboť neplní jeho účel, tj. nepracují. Zároveň platí, že o dávky státní sociální podpory mohou žádat, pouze pokud splní podmínku pobytu na území ČR a o dávky v systému pomoci v hmotné nouzi (kromě mimořádné okamžité pomoci) mohou (většinou) žádat až po získání trvalého pobytu. **V případě nadměrného čerpání dávek v hmotné nouzi a dávek pro zdravotně postižené osoby jsou také vystaveni hrozbě zrušení trvalého pobytu, neboť se jejich závislost na sociálním systému vyhodnocuje jako zátěž pro ČR.**

Legislativní úprava dávek státní sociální podpory je obsažena především v zákoně o státní sociální podpoře (zákon č. 117/1995 Sb.), která reflektuje úpravu na úrovni unijní legislativy, byť ne vždy zcela přesně. Unijní legislativa se soustřeďuje především na občanky a občany Evropské unie a pracovní migrantky a migranty ze třetích zemí. Působnost Nařízení 883/2004/ES o koordinaci systémů sociálního zabezpečení byla rozšířena Nařízením

²¹ Jak již uvádíme výše u kapitoly 2.3. Zdraví, činila prozatím nejdelší doba, po kterou trvalo vyřízení žádosti o dávku důchodového pojištění a kterou řešila tato kancelář, celkem 9 let. Blíže viz Zápis z jednání Výboru pro práva cizinců ze dne 27. 2. 2014.

Evropského parlamentu a Rady (EU) 1231/2010 ze dne 24. listopadu 2010 i na legálně pobývajících státních příslušnících třetích zemí a jejich rodinné příslušníky, ovšem toliko za předpokladu existence přeshraničního prvku v rámci EU. Zákon o státní sociální podpoře rozlišuje několik druhů dávek plynoucích ze státní sociální podpory, které pak rozděluje do dvou základních kategorií, a sice na ty, které jsou závislé na výši příjmů a ty ostatní. Dávkami poskytovanými na základě výše příjmů jsou přírůstek na dítě, příspěvek na bydlení a porodné; těmi ostatními pak rodičovský příspěvek a pohřebné (podrobně k jednotlivým typům dávek viz plné znění analýzy)

Okruh oprávněných osob, které mohou čerpat dávky státní sociální podpory, doznal v posledních letech jistých změn směrem k většímu otevření legálně pobývajícím migrantkám a migrantům ze třetích zemí, avšak stále lze vyzorovat určité mezery (viz dále). Nedostatky jsou dány i vzhledem k poměrně složitému systému pobytových oprávnění, jejich vázanosti na plnění účelu pobytu a výše zmíněnou možnost odebrání pobytového oprávnění v případě prokázané závislosti na sociálním systému. **Jedním ze zásadních problémů**, kterým migranti v oblasti nároků na dávky čelí, je **kategorie společně posuzovaných osob**, která je v mnoha případech **překážkou v možnosti získání dávky státní sociální podpory**, a to především v případech rodin žijících odděleně – část v zemi původu a část v členském státě EU (Čížinský, Hradečná, 2011).

Co do možnosti a četnosti uplatňování nároků na dávky státní sociální podpory lze konstatovat, že jej uplatňuje pouze zlomek migrantů – například v červnu 2015 jich bylo 1,2%.²² Z dostupných statistických údajů nelze přesně určit, kolik cizích státních příslušníků žijících na území České republiky splňuje podmínky pro přiznání konkrétních dávek státní sociální podpory. Je však velmi pravděpodobné, že nárok na vyplácení některé z dávek má rozhodně víc migrantů, než kolik jich dávky skutečně čerpá. Důvodů, proč tomu tak je, můžeme najít hned několik. V určitých případech se může jednat o neznalost či **nedostatečné povědomí ohledně příslušné legislativy**. Dále se jedná o obecnou **nevůli migrantů jakkoliv komunikovat s úřady**. V praxi se často objevují případy nedostatečně informovaných úředníků a komunikační, informační a jazykové bariéry. Na základě praxe a přímé práce s klienty lze s jistotou konstatovat, že hlavním důvodem, proč cizinci nechtějí čerpat dávky státní sociální pomoci – ačkoliv by jinak na výplatu těchto dávek měli nárok – je **obava ze ztráty pobytového oprávnění, aby kvůli čerpání dávek nebyli shledáni jako neodůvodněná zátěž sociálního systému, což by jim zabránilo v prodloužení pobytu či dosažení vyššího pobytového oprávnění nebo občanství**. Tuto obavu zvyšuje skutečnost, že příslušný Odbor azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra ČR má tendenci vykládat nejasný právní pojem „neodůvodněná zátěž sociálního systému“ poměrně široce a restriktivně. Ačkoliv lze bez větší námahy pochopit zájem státu na zabránění migrace toliko za účelem čerpání sociálních výhod, nelze souhlasit se zamezením faktického čerpání těchto výhod pro osoby na území usazené pod fiktivní pohružkou nemožnosti dosažení kýženého pobytového statusu či občanství ČR.

Co se týče dávek v hmotné nouzi, jejich čerpání je většinou vázáno na existenci trvalého pobytu,²³ přestože jsou, alespoň některé z nich, z principu určeny pro zajištění základního

22 Data z Aktualizované Koncepce integrace 2016.

23 Dle § 3 odst. 1 písm. b) zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře je u cizinců vyžadováno povolení k trvalému pobytu. Hned v následující odstavci jsou však výjimky, tyto kategorie cizinců mají přístup i bez TP. V praxi tak zůstává jen velmi úzká skupina těch, kteří pobývají na území méně než rok, nicméně i v této skupině jsou výjimky.

přežití osob. Řadí se mezi ně příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení či mimořádná okamžitá pomoc. Pro jejich přiznání je nezbytné každý měsíc dokládat, že situace, na jejímž základě bylo rozhodnuto o přiznání některé z těchto dávek, stále trvá (ať už jde o doklad o výši příjmů či nákladů na bydlení). Migranti a migrantky je například mohou pobírat v mezidobí před přiznáním důchodu či posléze, pokud důchod není přiznán. Tyto dávky jsou však časově omezené a vzhledem ke své výši (resp. níži) umožňují zajištění pouze těch nejzákladnějších potřeb, což jistě situaci žen v důchodovém věku uspokojivě neřeší.

Pro uplatnění **dávek plynoucích z nemocenského pojištění** (včetně ošetřovného, peněžitě pomoci v mateřství a vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství) **platí pro cizince stejné podmínky jako pro občany ČR**. Tudíž se lze setkat i s obdobnými problémy, které jsou často znásobené nedostatečným povědomím o institutu nemocenského pojištění a skutečností, že cizinky jako osoby samostatně výdělečně činné mají přístup do veřejného zdravotního pojištění, pouze pokud na území pobývají na základě povolení k trvalému pobytu, nebo pokud to vyplývá z mezinárodní smlouvy nebo přímo použitelného předpisu EU. V zásadě lze říci, že dávky nemocenského pojištění nerozlišují mezi cizinci a občany ČR. Výjimkou je ustanovení § 9 odst. 2 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, kterým jsou z účasti na pojištění explicitně vyňati cizinci pobývající na území bez řádného oprávnění k pobytu. Praktické problémy mohou vznikat u osob samostatně výdělečně činných, které tvoří významnou část cizinců žijících na území ČR, nicméně tato možná negativa lze **odbourat lepší informovaností a vysvětlení potřebnosti nemocenského pojištění** těm, kteří o existenci tohoto institutu nemají informaci, případně neshledávají jej jako účelný.

Celkově lze shrnout, že sociální práva jsou migrantkám přiznávána selektivně na základě pobytového statusu. Stejně výhody a povinnosti jako občané a občanky ČR tak mají jen osoby ze zemí EU. Tato praxe není v EU ničím výjimečná. Často kritizována je ovšem **dlouhodobě existující diskriminační praxe resp. disproporce mezi povinnostmi občanů a občanek z třetích zemí přispívat do sociálního systému a reálnými možnostmi z něj čerpat v nepříznivých životních situacích**.

U všech osob, a migrantky z toho nevyjímaje, by pak dávky ze systému sociálního zabezpečení měly být především vnímány jako kolektivní (v případě důchodové dávky i mezigenerační) odpovědnost, motivovaná solidaritou a sociální soudržností. Tomu by měly být přizpůsobeny i všechny dílčí i systémové změny legislativy a praxe. Jak se také ukazuje, byla by **zapotřebí genderově citlivá reforma celého systému sociálního zabezpečení**, která by vedla nejen k eliminaci nerovností mezi muži a ženami, ale i k zajištění přiměřené životní úrovně všech osob v seniorském věku.

Problematická je zejména otázka starobních důchodů, kde tyto ženy narážejí na nedostatek potřebných odpracovaných let pro přiznání dávky, které by se jim do celkového součtu mohly započítat či na faktickou nemožnost je odpracovat. Neméně problematická je pak i délka řízení o přiznání starobního důchodu a v neposlední řadě i samotná výše výměry důchodu. Velkým problémem je malá informovanost migrantek, ale i obtíže s aplikační praxí ze strany českých úřadů, a také jazyková bariéra, a obecně nespolečupracující, neochotné či dokonce odmítavé reakce odpovědných orgánů v zemi původu. Vedle lepšího informování všech zúčastněných stran a zvyšování jejich právního povědomí by bylo vhodné zvážit možné výjimky ze zákonných ustanovení, za předpokladu současné nediskriminace českých občanů a občanek. Jazyková bariéra, která již tak komplikova-

nou situaci nepochybně zhoršuje, může být omezena za pomoci služeb interkulturních pracovníků a pracovníc. U (ne)spolupráce s orgány země původu pak lze pouze navrhnout eliminaci situací, kdy bude této součinnosti zapotřebí.

Doporučení:

- **Přijmout opatření k odstranění dlouhodobě existující diskriminační praxe** resp. disproporce **mezi povinnostmi** občanů a občanek z třetích zemí **přispívat do sociálního systému a reálnými možnostmi z něj čerpat v nepříznivých životních situacích.**
- **V souvislosti s uplatňováním zásady o postupném nabývání práv** zajistit, aby migranti i migrantky ze zemí mimo EU bez trvalého pobytu měli právo na čerpání podpory v nezaměstnanosti, aniž by to ohrozilo platnost jejich pobytového oprávnění.
- **Zvýšit informovanost** migrantek o celé oblasti sociálního zabezpečení.
- **Hledat řešení již v oblasti zaměstnanosti, s ohledem na to, že ekonomické nerovnosti mezi ženami a muži během jejich účasti na trhu práce se přenášejí do důchodového věku.**
- **Přijmout systémové i dílčí změny v oblasti důchodového pojištění** (zavedení fikce čestného prohlášení o započítání doby pojištění či stanovení možnosti doplacení potřebného pojištění; popř. odvození požadované doby od délky pobytu na území ČR a zároveň upravit výpočet důchodu tak, aby výše jejich důchodu byla odvozena stanoveným způsobem od průměrné mzdy aj.), **kteří nepovedou ke zvýhodnění migrantek či osob s migračním původem, ale primárně k narovnání jejich nerovného postavení.**

2.6. Bydlení

Za neúspěchy ve snahách o zajištění dostupného, udržitelného a důstojného bydlení, s nimiž jsou nikoliv výjimečně stárnoucí migrantky konfrontovány, **stojí nejrůznější příčiny.** Zmínit lze například nedostatek politické vůle uspokojivě řešit bytové otázky sociálně znevýhodněných, legislativní nedokonalosti, stereotypy a předsudky většinové společnosti, chyby či neznalosti migrantů atp. Dostupnost bydlení pro migrantky je podmíněna obecnou bytovou situací v ČR a i vysokými regionálními rozdíly a dalšími okolnostmi, mezi nimiž je i provázanost trhu realit s trhem práce či genderová specifika, která zvyšují zranitelnost žen. Na ty ostatně v souvislosti s bezdomovectvím poukazuje i *Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 – 2020*. Právě v komplexnosti výše uvedených faktorů lze hledat jádro všech problémů, souvisejících s bydlením, které v krajních případech vedou k takřka absolutní sociální exkluzi stárnoucích migrantek.

Otázce bydlení se částečně věnují i *Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu a Postup při realizaci Koncepce integrace cizinců v roce 2016*. Uvítat lze ale hlavně schválenou *Koncepci sociálního bydlení*, která cílovou skupinu definuje

prostřednictvím bytové nouze a mj. připouští, s určitou mírou zobecnění, že **sociálním vyloučením v oblasti bydlení jsou nejčastěji postiženy osamělé ženy nad 65 let**. Zákon o sociálním bydlení je v roce 2016 ale jen ve fázi příprav a jeho přijetí i podoba jsou neisté a migrantky na něj spoléhat nemohou. Nicméně, pokud by zákon mohl v některých případech zabránit jejich **pádu do neregulérního postavení** kvůli nesplnění podmínky zajištěného ubytování pro potřeby pobytového oprávnění, mohly by některé migrantky z tohoto zákona výrazně profitovat.

Je zřejmé, že oblast bydlení je složitá i pro velkou část nízkorozpočtových domácností českých občanů, ale situace migrantek je v mnoha ohledech komplikovanější a důstojné a cenově dostupné ubytování se jim shání velmi obtížně. Jazyková bariéra v kombinaci se vzrůstající xenofobií a rasismem situaci zhoršují. Ze zkušeností neziskových organizací vyplývá, že **mnohé migrantky si stěžují na diskriminaci už při samotném hledání ubytování** (jak komerčního, tak v oblasti přidělování obecních bytů). To mj. potvrzují i výsledky šetření veřejné ochránčyně práv. Negativní roli hraje také etnicita a barva pleti – umocňují diskriminaci na trhu s bydlením a zapadají do schématu vícenásobného znevýhodnění. I *Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020* připouští, že stát zatím nevyužívá nástroje, které by znevýhodněným domácnostem zpřístupňovaly volný trh se standardním bydlením (např. garanční mechanismy či sociální nájemní realitní agentury apod.) a ne všude je dostupná kvalitní terénní sociální práce.

Mezi další problémy, s nimiž migrantky přicházejí za neziskovými organizacemi, jsou chybějící písemné smlouvy, kontroverzní smluvní podmínky vč. vysoké kauce a výrazně v jejich neprospěch formulované klauzule o jejich propadnutí, jakož i **další okolnosti v rozporu s dobrými mravy, které migrantky při sjednávání akceptují ve snaze získat potřebné bydlení**. Pronajímatelé jsou schopni jim pronajmout např. nezkolaudované prostory či byty ve velmi špatném technickém stavu. Problémem ovšem není jen získat samotné ubytování ve smyslu střechy nad hlavou, ale takové **bydlení, kde se mohou přihlásit k pobytu**, což je jedna z nutných podmínek pro získání a udržení si pobytového oprávnění. Malé pokoje na periferiích s nevyhovujícím hygienickým zázemím či v havarijním stavu se tak cenově mohou rovnat tomu, za kolik by se za jiných okolností pronajímal rozlehlý luxusní byt v centru města. Běžné je i tzv. **sdílené bydlení**, kdy v místnosti bydlí víc osob nežli je postelí a nájemnice a nájemníci se ve spaní střídají v závislosti na pracovních směnách či dohodě. Ani zde se nemusí jednat o nízkonákladové pronájmy a ceny tu rozhodně neodrážejí kvalitu ubytování. Často je nabídka ubytování provázána s pracovní nabídkou a vykořisťování na trhu práce souvisí s vykořisťováním na trhu s bydlením, což může mít za následek vznik znevýhodněných lokalit a **rezidenční a sociální segregaci**.

Jindy si pronajímatelé **za bydlení s možností přihlášení pobytu nechávají vyplácet speciální paušální částky** za každý měsíc trvání přihlášení, když **profitují z obtížných okolností**, v nichž se migrantky nacházejí a přizpůsobují tomu svou nabídku. Migranti i migrantky se někdy uchylují k fiktivnímu pobytu na adresách, které jsou pro ně dostupné, nikoli na těch, kde skutečně bydlí. Výjimečné není, že z jejich situace bytové nouze profitují i jejich krajané či jiní migranti. Pronajímatelé bez ohledu na státní příslušnost sázejí na neznalost práv, omezené finanční prostředky, nedostatek důkazních materiálů v rukou migrantek či jejich strach z jednání před úřady přijímací země, což ve výsledku vede k tomu, že se na soudy zpravidla neobracejí. Lze pochopitelně nalézt i slušné pronajímatele a neslušné nájemníky a nájemnice z řad migrujících osob, kteří jednají v rozporu s dohodnutými smluvními podmínkami, resp. se zákonem. I zde může být vymáhání práva komplikované.

Je důležité vzít v úvahu i **genderová specifika**, která ve výsledku také mají vliv na dostupnost, kvalitu a důstojnost bydlení migrantek. Obecně je **obtížnější nalézt důstojné a kvalitní ubytování pro migrantky** (ve srovnání s migranty), a to jak bezdětné, tak s dětmi, o seniorkách nemluvě. Ubytovny jsou nevyhovující pro nedostatek soukromí, hygienická omezení a prostředí, neodpovídající potřebám dětí ani seniorů, se stejnými problémy se ale lze setkat ve výše popsaném sdíleném bydlení. Podle zkušeností neziskových organizací jsou ženy v obou typech ubytování častěji sexuálně obtěžovány nežli v jiných případech, a ukazuje se, že návrhy na hrazení ubytování či dalších nákladů výměnou za poskytování sexuálních služeb nejsou neobvyklé u žádné věkové skupiny žen, vč. seniorek.

V nejhorší situaci jsou osamělé migrantky seniorky či migrantky samoživitelky s neopatřenými dětmi. Dle výzkumu Kňapové (2015) představují náklady na bydlení největší zátěž právě pro osamělé ženy, je tedy zřejmé, že jsou enormní zátěží i pro osamělé migrantky, které jsou vystaveny ještě mnohdy mnohem obtížnějším podmínkám. Hypotéky pro ně bývají nedostupné a za zmínku stojí i faktická nemožnost využít pomoci **zařízení pobytových sociálních služeb**. Přestože existují zařízení, kam se mohou uchýlit lidé v těžké životní situaci, nejsou vybavena pro příjem migrantů a migrantek a takové osoby odmítají, ať už z důvodu jazykové či kulturní bariéry. **Jádrem problému je však jejich finanční nákladnost.**

Mnohé ženy se tak ocitají ve zcela neřešitelné situaci, vedoucí nikoliv výjimečně až ke ztrátě bydlení a ruku v ruce s tím i důstojnosti. **Bezdomovectví migrantek je však zatím neřešeným problémem.** Ženské bezdomovectví je často **označováno za skryté** (ženy častěji využívají neformální a nejisté bydlení mimo dostupné sociální služby a teprve když i tyto možnosti selhávají, ocitají se na ulici), to však neznamená, že neexistuje (např. Hetmánková, 2013). O to větší je ovšem zranitelnost těchto „neviditelných“ žen, výraznější je i riziko hrozícího násilí a silnější i stigmatizace, které jsou ženy na ulici vystaveny. **Hrozí jim i větší riziko obchodování s lidmi**, což je vysoce nežádoucí a společensky extrémně nebezpečné. Jak k tomu uvádí La Strada (2016), drtivá většina obchodovaných osob se na území ČR nachází v situaci bez přístřeší a bez možnosti obrátit se o pomoc k někomu blízkému.

Stručně lze shrnout, že **migrantky v seniorském věku patří mezi osoby ohrožené sociálním vyloučením v oblasti bydlení** a jejich ochrana by tak měla být v konkrétní rovině upravena i chystaným zákonem o sociálním bydlení. **Situace a stárnoucí migrantky si bezpochyby zaslouží co nejrychlejší systémové řešení problematiky dostupného, důstojného a udržitelného bydlení.**

Doporučení:

- **Zohlednit, že migrantky v seniorském věku patří mezi osoby ohrožené sociálním vyloučením v oblasti bydlení** a jejich ochrana by tak měla být v konkrétní rovině upravena i chystaným zákonem o sociálním bydlení. **Situace a stárnoucí migrantky si bezpochyby zaslouží co nejrychlejší systémové řešení problematiky dostupného bydlení.**
- **Vzít v úvahu, že i sem zasahují genderové nerovnosti, kdy na dostupnost bydlení a jeho kvalitu má primární vliv špatná finanční situace těchto žen.**
- **Přijímat nástroje k eliminaci diskriminace** migrantek v oblasti bydlení **a k zamezení jejich bezdomovectví**, které ve výsledku může vést i k tomu, že jsou snadnějším cílem obchodování s lidmi.

2.7. Participace, komunitní život

Účast na veřejném životě je jedním z důležitých aspektů integrace migrantů a migrantek. Jedná se nejen o politickou participaci, ale i o zapojení do občanského a komunitního života. V České republice přitom existují legislativní i faktické překážky, které brání aktivní účasti migrantů a migrantek na veřejném životě, nicméně nejsou genderově specifické. Například zde nejsou příliš rozšířené nejrůznější dobrovolnické aktivity, které mají v jiných zemích dlouhodobou tradici. V kontextu integrace migrantů v Norsku poukazují studie (Larsen, 2007; Thorud, 2013) na to, že právě tyto aktivity pomáhají navazovat sociální kontakty a rozšiřovat sociální sítě mimo okruh vlastní rodiny či komunity.

Co se týče politické participace, Česká republika plně neratifikovala Úmluvu Rady Evropy o účasti migrantů na veřejném životě na místní úrovni. **Migranti a migrantky tak nemají přístup nejen k aktivnímu a pasivnímu volebnímu právu na místní úrovni**, ale nebylo podpořeno ani vytvoření poradních orgánů či přijetí vhodných opatření k zajištění zastoupení migrantů a migrantek na místní úrovni. Stejně tak se **nemohou stát členy politických stran**, což jim v podstatě **znemožňuje politickou participaci v České republice**. Paradoxní je tato situace v případě občanů EU, kteří sice mají aktivní i pasivní volební právo do voleb na místní úrovni, ale nemohou se stát členy politické strany, což v praxi jejich volební právo omezuje. Cizinci a cizinci ze třetích zemí právo volit ani být voleni nemají vůbec, a to ani po získání trvalého pobytu. Za mimořádně restriktivní přístup k pasivnímu i aktivnímu právu migrantů je přitom ČR dlouhodobě kritizována (Redlová, 2011; Rozumek, 2014). Podpora migrantů a migrantek aktivně se podílet na demokratických procesech je jedním z důležitých aspektů integrace a ztotožnění se s hodnotami demokratického státu. Vzhledem k tomu, že migrantky jsou v mnoha ohledech marginalizovanou skupinou se specifickými problémy, je zásadní snížit bariéry k tomu, aby se mohly samy podílet na snižování „své“ diskriminace. Řešením je zavedení aktivního a pasivního volebního práva na místní úrovni, umožnění členství v politických stranách a podpora dalších opatření vedoucích k zastoupení migrantů a migrantek na rozhodovacích procesech.

V ohledu participace na komunitním životě uvádí *Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu*, že je nutné přijmout opatření na podporu orientace migrantů a migrantek ve společnosti s přihlédnutím k potřebám žen – např. podporovat zapojení migrantek do akcí místních komunit. Na tento jistě správný cíl ovšem nenavazují konkrétní doporučení. Dostupné informace (např. Damiánová, 2014) rovněž ukazují, že migrantky často především z neznalosti či z důvodu jazykové bariéry **nevyužívají možnosti občanské společnosti**, ať již z prosazování vlastních zájmů, tak ke zlepšení svého postavení – např. job kluby, mateřská centra apod. V ČR rovněž absenteje větší **propojení mezi neziskovými organizacemi**, které pracují s migrantkami a ženskými organizacemi, které pracují s ženami z majoritní společnosti nebo ženami z etnických menšin (například romskými ženami). Nejedná se ovšem o specificky český problém, nízká propojenost takovýchto organizací je např. i v Norsku (podrobně k tomu Annaniassen, Kristiansen, 2010), kde i v reakci na tento problém například působí nevládní organizace MiRA, která se zaměřuje na genderovou rovnost a práva žen (včetně seniorek) z minoritních skupin a na usnadnění jejich integrace do norské společnosti. Vzhledem k vzrůstajícím projevům xenofobie a nepřátelským postojům k migrantům a žadatelům o mezinárodní ochranu/azylantům v ČR, které pramení rovněž z nedostatku informací a osobních kontaktů, se domníváme, že právě **větší prostor pro sdílení zkušeností žen** a komunikaci může přispět k eliminaci podobných negativních jevů ve společnosti. Včleňování migrantek do aktivit českých ženských organizací či jiných subjektů neziskového sektoru a sociální sféry může rovněž vést k eliminaci potencionálního rizika sociální izolace této skupiny žen v nové společnosti. Navíc, vzhledem k jejich významné roli v rámci mezigenerační integrace, je aktivizace migrantek prospěšná nejen pro migrantky samotné, ale také i pro jejich rodiny, čímž se zvýší dopad aktivit na další subjekty a ve svém důsledku prospěje celé společnosti a státu.

Doporučení:

- **Plně ratifikovat** Úmluvu Rady Evropy o účasti migrantů na veřejném životě na místní úrovni.
- **Zavést aktivní a pasivní volební právo na místní úrovni**, umožnit členství v politických stranách a podporovat participaci migrantů a migrantek na rozhodovacích procesech.
- V koncepci integrace a návazných a dalších relevantních dokumentech **stanovit konkrétní opatření, která budou podporovat zapojení migrantek do akcí místních komunit**.
- **Podporovat projekty propojující práci neziskových organizací**, které pracují s migrantkami a s ženskými organizacemi, které pracují s ženami z majoritní společnosti nebo ženami z etnických menšin (například romskými ženami).

2.8. Genderově podmíněné násilí a domácí násilí

Fenomén násilí je v různých formách přítomen v životě migrantek (i migrantů), stejně jako ve většinové společnosti. U migrantek, obětí násilí, však s sebou nese v řadě případů i další negativní konsekvence, na které by měla reagovat legislativa a praxe, ve snaze co nejvíce jim ulehčit už tak velmi obtížnou situaci. Souběžně s touto analýzou vzniká i analýza (Faltová, de Leon, 2016), která se explicitně týká právě násilí páchaného na migrantkách v ČR a v Norsku, s důrazem na domácí násilí. Z tohoto důvodu toto téma nebudeme zde podrobně rozebírat. Jde však zároveň o téma natolik závažné, že pokládáme za nutné upozornit na jeho existenci a na nezbytnost řešení v rovině legislativních i jiných změn.

S násilným jednáním jsou migrantky konfrontovány často už při samotném příchodu do ČR, a to jak ze strany zprostředkovatelů, tak i ze strany převaděčů a dalších článků ve struktuře těchto organizovaných skupin, ale i jinde. Násilí jsou **mnohdy vystaveny zejména na trhu práce**, např. v rámci struktur klientského systému, vč. pracovního vykořisťování, v podobě nucené práce a nucené kriminality. Násilí často souvisí s jejich tíživou sociální situací a z praxe NNO vyplývá, že k násilí na migrantkách (ale i migrantech) dochází nejen ze strany většinové populace, ale neméně často právě i zevnitř cílové skupiny (např. v rámci migrantských komunit). Stejně jako většinová populace, čelí i migrantky obecně rozšířeným, byť ne vždy identifikovaným formám násilí (jako je např. domácí násilí).

Mimo znevýhodnění migrantek obecně, které v této analýze zmiňujeme ve vztahu k násilí, je třeba vnímat i jejich strach z neexistence či ztráty pobytového oprávnění (u těch, které ho potřebují). Problémem v této souvislosti bývá **nedůvěra těchto žen k policii a ke státním institucím obecně**. Migrantky mají také výrazně omezené sociální vazby a zázemí, jejich rodina často žije v zemi původu a je, stejně tak jako tyto ženy, závislá na remitencích, zasláných velmi často samotným agresorem, což celou situaci komplikuje a staví migrantky do takřka neřešitelných situací. Ačkoliv by měly být migrantky chráněny, stejně jako jiné osoby, kromě např. trestního zákoníku i jinými právními normami (mj. antidiskriminačním zákonem či novým zákonem o obětech trestných činů), v praxi se ukazuje, že v jejich případě existují zásadní bariéry v přístupu k ochraně. Nikoliv výjimečně se **stává, že nemají-li migrantky oběti násilí potřebné doklady, zaměří se orgány na ukončení jejich pobytu na území, místo toho, aby hledaly pachatele a činily úkony v trestním řízení, které by vedly k potrestání nositelů protiprávního násilí na migrantce**. Omezená ochrana migrantek vyplývá i z celospolečenského pohledu na migrantky a migranty a častého tematizování trestné činnosti páchané migrantkami a migranty (Faltová, de Leon 2016).

Pokud jde o téma domácího násilí, páchaného na migrantkách, ukazuje se v zatím omezenější praxi SIMI, že domácí násilí je v některých migrantských komunitách zatíženo minimálně stejným či větším stigmatem ve srovnání s majoritní společností. Tomuto tématu nebyla v ČR dosud věnována pozornost. Nicméně v dubnu roku 2016 ČR podepsala Úmluvu Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí, **tzv. Istanbulskou úmluvu**, zahájila tak ratifikační proces. Jedná se o první komplexní mezinárodní dokument, který se zabývá násilím páchaným na ženách. Istanbulská úmluva obsahuje definici domácího násilí, kterým se rozumí veškeré akty fyzického, sexuálního, psychického či ekonomického násilí, k němuž dochází v rodině nebo v domácnosti anebo mezi bývalými či stávajícími manžely či partnery, bez ohledu na to, zda pachatel sdílí nebo sdílel společnou domácnost s obětí. Krom jiného klade úmluva na státy, které ji ratifikovaly, specifické požadavky týkající se ochrany migrujících žen. Smluvní stát, tj. v našem případě ČR musí

zajistit, aby obětem násilí na ženách či domácího násilí, jejichž povolení k pobytu na území smluvního státu závisí na manželském statutu, bylo **na žádost uděleno povolení k pobytu nezávislé na předchozím manželství a době jeho trvání**.

Násilí na ženách včetně domácího násilí je hodnoceno jako závažné porušení lidských práv a **je odpovědností státu obětem domácího násilí poskytnout efektivní ochranu na nediskriminačním principu, tedy bez ohledu na jejich státní příslušnost, národnost či druh pobytu na území ČR**. Tato odpovědnost vychází jak z vnitrostátního práva (Ústava ČR, Listina základních práv a svobod, v konkrétních skutkových okolnostech pak trestní zákoník), tak z mezinárodního práva (Všeobecná deklarace lidských práv a základních svobod) jakožto primárních zdrojů právní úpravy ochrany obětí.

Dále ČR, stejně jako ostatní státy EU, implementovala *směrnici Evropského parlamentu a Rady 2012/29/EU ze dne 25. října 2012, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu*. Tato směrnice zakotvuje práva a minimální standardy všech obětí trestných činů – tedy včetně migrantek a migrantů na území ČR, a to bez ohledu na jejich pobytový status. Směrnice zakotvuje minimální standardy ochrany práv obětí jako např. právo být identifikován jako oběť trestného činu bez ohledu na to, jestli je pachatel identifikován, dopaden či odsouzen. S oběťmi má být v intencích této směrnice zacházeno s respektem, citlivě a profesionálně, oběti získávají informace o právech a svém případě způsobem, kterému rozumí a jsou chráněny před druhotnou a opakovanou viktimizací apod.

V ČR je od 1. srpna 2013 účinný také **zákon na ochranu obětí trestných činů** (č.45/2013Sb.), který poprvé sjednocuje problematiku postavení a práv obětí trestných činů (tedy i obětí domácího násilí) do jedné právní normy a výrazně posiluje postavení obětí trestných činů v trestním řízení.

Specifika daná cizineckou legislativou

Je nutné připomenout, že **zákon o pobytu cizinců** (č. 326/1999 Sb.) je **postaven na principu tzv. účelu pobytu a jeho plnění**. Migrantky a migranti ze třetích zemí, kteří pobývají na území ČR a nemají oprávnění k trvalému pobytu, musejí být držiteli povolení k pobytu za určitým účelem a tento účel po dobu pobytu na území ČR musí plnit. Neplnění účelu může být důvodem pro zahájení řízení o zrušení víza nebo pobytu, respektive jeho neprodloužení. Migrantky jakožto oběti násilí, které nemají v ČR pobyt trvalý, se tak nacházejí v komplikovanějším postavení než oběti násilí se státním občanstvím či s trvalým pobytem. Oběti násilí jsou často v závažném zdravotním stavu, ať již fyzickém či psychickém, který jim krátkodobě či dlouhodobě zabraňuje vykonávat např. výdělečnou činnost ať již ve formě podnikání či zaměstnání, studovat apod. Tato skutečnost pak u migrantek znamená, že neplní účel pobytu, což může být důvodem pro ztrátu pobytového oprávnění. Současná právní úprava neposkytuje explicitní ochranu obětem násilí v případech, že přestanou plnit účel pobytu v souvislosti s násilím na nich páchaném. Je možné, aby oběti využily institutu změny účelu pobytu (pokud na něj mohou dosáhnout) či institutu víza strpění, které je ale závislé na rozsáhlém správním uvážení správního orgánu. V zákoně o pobytu cizinců výslovná ochrana obětí násilí chybí a migrantky – oběti násilí se tak ocitají v těžko řešitelné situaci.

Z hlediska přístupu k ochraně obětí **domácího násilí** je ve většině případů rozhodnou skutečností, zda se v případě vyhledání ochrany udrží či získají pobytový status, který bude nezávislý na jejich vztahu k agresorovi. Současné cizinecké právo, tedy právní úprava

obsažená v zákoně o pobytu cizinců a zákoně o azylu, neposkytuje migrantkám – obětem domácího násilí výslovnou a dostatečnou ochranu, která by nebyla závislá na správním uvážení rozhodujícího správního orgánu, tj. Ministerstva vnitra ČR. Standardně totiž pobytový status obětí závisí na agresorovi – partnerovi nebo manželovi, tj. je často odvozen od jeho statusu a založen na principu sloučení rodiny. U jednotlivých povolení k pobytu je možnost zachování či prodloužení pobytu pro oběti domácího násilí různá a úroveň ochrany se již tradičně liší v případech migrantek ze třetích zemí a rodinných příslušnic občanů EU (včetně ČR) oproti občankám zemí EU, jejichž postavení je stabilnější.

Pro postavení obětí domácího násilí je tedy rozhodující, na základě jakého pobytu a za jakým účelem na území pobývají. Pokud se jedná o pobyt, který není účelově vázaný na agresora, z hlediska pobytového nedochází k žádné změně a oběť je v podstatě v rovném postavení jako občanky ČR či ženy s trvalým pobytem (pokud tedy nejsou následky násilí takové, že migrantce znemožňují plnit dosavadní účel pobytu). Na druhou stranu situace obětí, která na území pobývá na základě sloučení s násilnou osobou, je zásadně odlišná, neboť v případech opuštění domácnosti či ukončení manželství nebo partnerství přestává splňovat účel pobytu. A to je skutečnost, kterou by měla oznámit na příslušném pracovišti ministerstva vnitra, což může vést právě k zahájení řízení o zrušení pobytu, resp. k neprodloužení současného pobytového oprávnění.

Z právní úpravy je tedy zřejmé, že migrantky jsou z hlediska ochrany před domácím a partnerským násilím v zásadně zranitelnějším postavení oproti Češkám, neboť v již tak velmi složité situaci musí řešit v případě opuštění partnera svůj následný pobyt na území, tedy jeho legálnost, resp. obnovitelnost. **Současná právní úprava pak místo toho, aby poskytovala obětem pobytovou jistotu, je založena čistě na správním uvážení správního orgánu, a dokonce ani správní uvážení není v případech domácího násilí výslovně uvedeno, což ve svém důsledku prohlubuje závislost ženy na násilném partnerovi a zanechává oběť ve velmi nelehkém postavení.**

Ochrana oběti domácího násilí je zajištěna tzv. **principem přiměřenosti**, kdy zákon o pobytu cizinců jednak obecně stanoví povinnost správního orgánu²⁴ posuzovat přiměřenost dopadů rozhodnutí a zároveň stanoví, že se zohlední zejména délka pobytu cizince na území, zdravotní stav, povaha a pevnost rodinných vztahů, ekonomické poměry, společenské a kulturní vazby navázané na území apod. V tomto ustanovení však není výslovně uvedeno, že se posuzuje **dopad rozhodnutí do soukromého a rodinného života**. Nicméně, u některých druhů pobytu je správní orgán povinen dopad do soukromého a rodinného života posoudit, neboť to vyžaduje speciální ustanovení. Přestože zákon o pobytu cizinců často neposkytuje obětem domácího násilí výslovnou a systematickou ochranu, institut přiměřenosti a z něj plynoucí správní uvážení podpořené institutem víza strpění, může při správné aplikaci správním orgánem zajistit obětem ochranu ve formě oprávnění k pobytu. Je však nutné, aby oběť vyhledala právní pomoc a došlo k včasnému řešení její pobytové situace.

Ze zkušenosti pomáhajících organizací v ČR je zřejmé, že problematika domácího násilí je u migrantek tématem relevantním. Na základě analýzy legislativy ČR v oblasti cizineckého a azylového práva navrhuje některá legislativní opatření, která umožní obětem domácího násilí z řad migrantek snáze čelit násilí na nich páchaném (viz níže doporučení).

²⁴ Tedy Odboru azylové a migrační politiky Ministerstva vnitra, viz § 174a zákona o pobytu cizinců.

Doporučení:

- **Zavést nezávislý pobytový titul pro oběti domácího násilí**, které jsou pobytově závislé na pachateli násilí či které neplní či nemohou plnit účel pobytu jako přímý důsledek domácího násilí či explicitní zakotvení nemožnosti zrušení pobytu za účelem sloučení rodiny či víza za účelem sloučení rodiny v případě domácího násilí.
- **Zakotvit nemožnost odnětí azylu a doplňkové ochrany v případě zániku manželství či partnerství z důvodu domácího násilí**. Také **zajištit** přístup všech obětí bez ohledu na pobytový status (včetně obětí bez pobytového oprávnění) **k službám dle zákona o sociálních službách a zákona o obětech trestných činů**, včetně azylového bydlení.

2.9. Diskriminace

Zásada rovnosti a nediskriminace, přestože teoreticky zakotvená v řadě závazných dokumentů, **je v praxi často porušována** a **oběťmi diskriminace jsou podle dostupných informací** (např. FRA, 2011) **právě ve zvýšené míře i migrantky**, ať už z důvodu pohlaví – genderu (což ostatně platí i pro české ženy), tak z důvodu příslušnosti k sociální skupině nebo z důvodu etnicity. Jejich situace se dále zkomplikuje, když se k už vyjmenovaným důvodům diskriminace přidá i vyšší věk. Podle některých výzkumů (FRA, 2011; FRA, 2015) jsou vícenásobnou diskriminací ohroženy tzv. viditelné menšiny. Jiné studie (Tóthová, 2011) uvádějí, že **nejčastějšími oběťmi** vícenásobné diskriminace **v Evropě jsou právě migrantky**.

Vícenásobná diskriminace nepochybně představuje novou dimenzi uvažování z pohledu evropského antidiskriminačního práva, přestože se jí doposud nedostalo takové pozornosti, jaké by si bezpochyby zasloužila. Evropská legislativa jednotnou **definici vícenásobné diskriminace stále** postrádá a stejně tak ji bohužel **neupravuje ani česká legislativa**. Prozatím se fenoménu vícenásobné diskriminace věnují v ČR zejména neziskové organizace, které zpracovávají analýzy na toto téma, realizují nejrůznější osvětové kampaně, pomáhají konkrétním obětem diskriminace a snaží se i o změny nevyhovující legislativy. V nedávné době došlo i k založení Platformy proti vícenásobné diskriminaci. Otázce diskriminace se věnovala i kancelář veřejného ochránce práv. NNO i veřejná ochránkyně práv poukazují na řadu úskalí obrany proti diskriminaci v českém kontextu, která podle našeho názoru významně ohrožují právě i migrantky či osoby s migračním původem a limitují jejich možnosti obrany před diskriminací. Mezi největší bariéry na institucionální úrovni v přístupu ke spravedlnosti patří **nejistý výsledek soudního řízení, finanční náklady spojené s řízením** (vč. soudního poplatku) či **problematické dokazování**, z něhož plyne i nízká úspěšnost v těchto sporech. Nejistý výsledek soudního řízení přitom podle ombudsmanky do jisté míry souvisí s nízkým počtem soudních rozhodnutí v diskriminačních sporech, protože **oběť diskriminace se nemůže opřít o bohatší judikaturu, a vstupovat tak do soudního sporu s určitou mírou jistoty** (Tóthová, 2011). Mezi další zmiňovaná úskalí patří malá pozornost, věnovaná oblasti antidiskriminačního práva a s tím související neinformovanost veřejnosti, délka soudních sporů a nízké přiznávané odškodnění. České analýzy antidiskriminační legislativy upozorňují (např. Otahálová, 2016) i na

specifika české právní úpravy, která sice svěřila otázku ochrany před diskriminací do gestce veřejného ochránce práv, zároveň mu ale nesvěřila adekvátní pravomoci, aby to mohl efektivně vykonávat a ani jiné subjekty nezplnomocnila k ochraně obětí diskriminace.

Často zmiňovaným (např. Šabatová et al., 2015) je proto návrh na zakotvení žaloby ve veřejném zájmu, jakožto nástroj v rukách ombudsmana či NNO (jejichž předmětem činnosti je ochrana před diskriminací), která doposud legislativou není upravena, stejně jako další rozšíření pravomocí veřejného ochránce práv (podávání návrhů Ústavnímu soudu na zrušení zákona či jeho částí, pokud shledá při výkonu své působnosti porušení základních práv a svobod osob) či odstranění roztržitosti a nejednotnosti právní úpravy. Návrhy na změnu směřují i do oblasti otázek důkazního břemena a nevyhovujících definic a ke zvýšení důrazu na osvětovou činnost nejen těch, kteří jsou ohroženi či postiženi diskriminací, ale zejména i zodpovědných osob z dotčených institucí. Zmiňováno je i nedostatečně zohledněné genderové hledisko a takřka všechny analýzy (např. Schiek, Chege, 2009) doplněné apely neziskových organizací, se shodují i na zakotvení konceptu vícenásobné diskriminace. Zvláštností, která předurčila přístup ČR k antidiskriminačnímu zákonu, je podle odborníků i to, že impuls nevznikl z potřeby zlepšit postavení zranitelnějších osob v ČR, ale pouze z nutnosti harmonizace české právní úpravy s evropskou legislativou.

Nelze ani opominout, že migranti a **migrantky diskriminaci zpravidla neoznamují**, buď proto, že nevěří ve změnu, či proto, že diskriminační jednání pokládají za součást běžného života nebo prostě proto, že nevědí, jak a kde by tak mohli učinit. To samo o sobě podtrhuje zranitelnost této cílové skupiny a mělo by vést k zamyšlení nad nezbytnými změnami. Z tohoto zjištění jednoznačně vyplývá **nutnost zvýšení osvěty mezi cílovou skupinou migrantek o diskriminaci a možné obraně** proti tomuto nezákonnému jednání.

Doporučení:

- Zohlednit, že postavení starších migrantek je ještě křehčí a nepochybně se liší od postavení migrantů, ale zároveň i od postavení starších žen bez migračních kořenů, a právě z toho důvodu **je žádoucí ho zkoumat optikou intersektionality, resp. z ní vycházející koncepce vícenásobné diskriminace, která by mohla vést k pochopení interakce zároveň se prolínajících diskriminačních důvodů.**
- Zakotvit definici vícenásobné diskriminace.
- **Upravit faktický přístup migrantek k obraně proti diskriminaci**, a to v podobě zakotvení žaloby ve veřejném zájmu, rozšíření pravomocí veřejného ochránce práv, odstranění roztržitosti a nejednotnosti právní úpravy, zvýšení důrazu na osvětovou činnost nejen těch, kteří jsou ohroženi či postiženi diskriminací, ale zejména i zodpovědných osob z dotčených institucí, zajištění nižší administrativní i finanční náročnosti řízení pro oběti diskriminace.
- **Zaměřit se na zvýšení osvěty** mezi cílovou skupinou migrantek o diskriminaci a možné obraně proti tomuto nezákonnému jednání.
- **Aktivně se zasazovat o změnu atmosféry ve společnosti, která v současné chvíli není nakloněna prosazování lidských práv.**

3. STRATEGICKÉ DOKUMENTY

3.1. Strategické dokumenty v evropském kontextu

I přesto, že EU klade mimořádný důraz na genderovou rovnost, zůstává oblast migrace v tomto ohledu spíše stranou. Téma migrace se dohromady s cílením na rovnost mužů a žen objevuje především v průřezových strategiích, a to zejména v posledních desíti letech. Často specifické situaci žen migrantek je však, i přes postupné zlepšování stavu věci, věnována spíše okrajová pozornost. Námi sledovaná specifická kategorie seniorek s migrační historií pak stojí zatím zcela na okraji zájmu a pozornosti se jí dostává pouze v několika strategických dokumentech. Přitom pro ČR i EU shodně platí, že ženy migrující z třetích zemí do zemí EU dnes tvoří téměř polovinu migrujících osob (49,6 % v r. 2008) a lze pozorovat celosvětový trend feminizace migrace (Carling, 2005). **Přesto jsou migrantky žijící v EU v odborné literatuře, statistikách a legislativě EU pro oblast migrace velice často opomíjeny.** Po dlouhou dobu byly tyto ženy stereotypně vnímány pouze jako manželky a matky, které přicházejí do EU za manžely – migranty, a to v rámci práva na společné soužití rodin. Tento trend se ale postupně proměňuje.

Přestože migrace již delší dobu představuje ústřední téma politické diskuse v EU, v návaznosti na což docházelo od roku 1999 k přijetí řady důležitých směrnic a politik s výhledem na postupné zavádění společné migrační politiky EU, **zůstal tento právní rámec genderově neutrální.** Evropská unie tak byla dlouhodobě kritizována ze strany občanské společnosti za nezohledňování specifických potřeb migrantek, genderově podmíněných rizik a diskriminací, kterým migrantky musí čelit bez ohledu na svůj status, ve svých migračních politikách a programech. **Zhruba od roku 2005 EU postupně začala, paralelně či v rámci přijímání průřezových strategií pro oblast rovnosti žen a mužů, implementovat genderovou perspektivu také do svých integračních a migračních politik.** Z rámcových dokumentů EU, vydaných Evropskou komisí, se jedná především o: *Společný program pro integraci – rámec pro integraci státních příslušníků třetích zemí v EU, Plán rovnosti žen a mužů pro období 2006 – 2010, navazující Strategie pro rovnost mezi ženami a muži pro období 2010 – 2015* a poslední vydaný *Strategický závazek pro genderovou rovnost pro období let 2016 – 2019.* Nejnověji je pak od června 2016 v platnosti *Akční plán pro integraci*, jakožto strategie EU k podpoře členských států v oblasti integrace cizinců ze třetích zemí a jejich ekonomického a sociálního přínosu pro EU.

Důležitou, byť právně nezávaznou, roli při prosazování genderové perspektivy do migračních a integračních politik hraje také Evropský parlament, který vnáší do politického diskursu EU akcent na ochranu lidských práv, genderovou rovnost mezi nimi nevynímaje. K monitorování této agendy byl také vytvořen speciální tzv. meziparlamentní (v kontextu ČR poslanecký) **Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví Evropského parlamentu (FEMM),** který formou zpráv a stanovisek vyhodnocuje míru začlenění genderové perspektivy do různých politik či legislativy EU a následně navrhuje doporučení buďto k změnám na úrovni EU nebo směrem k členským státům, aby lépe naplňovaly požadavky EU v té které oblasti (viz např. dokumenty Výboru *Zpráva o migraci žen: úloha a postavení migrantek v Evropské unii* (Kratsa-Tsagaropoulou, 2006); *Zpráva o zařazení žen z etnických menšin do společnosti* (Parvanova, 2010); *Stanovisko k integraci migrantů, jejím dopadům na trh práce a vnějšímu rozměru koordinace systémů sociálního zabezpečení* (Senyszyn, 2012); *Zpráva o situaci uprchlic a žadatelek o azyl v EU* (Honeyball, 2016) aj.) Výbor v těchto dokumentech vesměs upozorňuje na víceúrovňovou diskriminaci a rizika, kterým migrantky čelí během migračního procesu, ale i následně během integrace v hostitelské zemi oproti

ženám z majoritní společnosti a mužům z řad migrantů. Obdobně čelí sociální exkluzi a segregaci i ženy z již usazených menšin v členských státech. Na zvýšenou zranitelnost je upozorňováno zejména u žen s neregulérním statutem.

V rovině sekundárního práva se pak jeví, že směrnice EU z oblasti azylového práva, které společně s dalšími závaznými předpisy tvoří tzv. Společný evropský azylový systém, zohledňují genderovou perspektivu mnohem více nežli směrnice upravující pravidla vízové politiky, řízení legální migrace do Evropy či boje s nelegální migrací. Například z oblasti řízení legální migrace se ochranou práv žen v migraci pořádně zabývá snad jen *směrnice Rady 2003/86/ES o právu na sloučení rodiny*, která sice otevřela ženám a dětem legální cesty do Evropy, na druhou stranu však pro to nastavila taková pravidla, že pobytové oprávnění těchto žen (správněji slučujících se osob, kterými jsou v převážné většině právě ženy a děti) se standardně odvíjí od povolení k pobytu jejich manžela či partnera (tzv. sponzora), což se v mnoha případech jeví jako velmi problematické.

V evropském kontextu jsou z hlediska ochrany lidských práv tradičně velmi významné i mezinárodní dokumenty vytvářené na půdě Rady Evropy. Nejvíce pozornosti poutá proces v předchozích kapitolách již zmiňované ratifikování Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí (tzv. Istanbulská úmluva) z roku 2011, která je první úmluvou svého druhu na evropské úrovni zavazující smluvní státy, aby zajistily ochranu všech žen a dívek, včetně migrantek, bez ohledu na jejich věk, právní status a sociální postavení a **která je vnímána jako posun k větší rovnosti žen a mužů v Evropě.** Česká republika podepsala úmluvu teprve nedávno (květen 2016) jako jedna z posledních.

Celkově je možné situaci v oblasti evropských dokumentů a námi sledovaných opatření shrnout, že pro EU a její instituce zůstává výzvou v první řadě migrantky zviditelnit jakožto specifickou skupinu osob, která má své specifické potřeby a problémy, jenž je potřeba nejdříve identifikovat a poté na ně reagovat vhodnými integračními opatřeními.

3.2. Strategické dokumenty v českém kontextu – národní a lokální koncepty

Za účelem ochrany práv migrantek (a migrantů), žen obecně a i seniorů a seniorek **vznikly v ČR i tři svou agendou odlišné rady vlády jakožto její poradní orgány**, jmenovitě Rada vlády pro lidská práva, Rada vlády pro rovnost žen a mužů a Rada vlády pro seniory a stárnutí populace. Nicméně, je zapotřebí podotknout, že **přes prvotní pozitivní dojem, který toto institucionální vymezení vzbuzuje, je faktická role těchto orgánů při plnění definovaných cílů nedostatečná.** Stejně tak není zdaleka dosahováno možností, které mají tyto instituce k dispozici a ve výsledku **nejsou naplňovány potřeby nejen naší cílové skupiny, ale i dalších osob, ohrožených sociální exkluzí.** Jak vyplývá z našich zjištění (daných osobní účastí autorek analýzy v rámci těchto orgánů), tyto poradní orgány jsou složeny ze zástupců státní správy, samosprávy, akademické obce a občanské společnosti. Zároveň není výjimkou, že jednání rad provázejí úskalí v podobě kombinace prosazování výhradně politických zájmů jednotlivých resortů bez ohledu na předkládaná fakta, stejně tak jako neméně kritizovaných osobních zájmů zastoupených subjektů či pouze formální účasti ze strany reprezentantů jednotlivých resortů, **což výrazně limituje jejich skutečnou důležitost v oblasti ochrany práv zranitelných skupin.**

Signifikanční v této souvislosti je, že jak v oblasti integrace migrantů a migrantek, tak i v oblasti rovných práv žen a mužů a neméně i v otázkách začleňování stárnoucích oby-

vatel do společnosti, **hrají velmi důležitou, dá se říci, že i zásadní úlohu projekty, realizované z podpory fondů EU, rozdělované prostřednictvím tzv. operačních programů.** Tyto programy jsou nastaveny tak, aby osoby, jichž se týká tato analýza, měly z titulu oprávněných cílových skupin možnost profitovat z finančních prostředků, vyčleněných na ochranu zranitelných skupin. Jedním z těchto příkladů je **Operační program Zaměstnanost**, jehož řídicím orgánem je Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Tyto aktivity, jakkoliv sporná je obtížnost jejich administrace, resp. náklady vynaložené na jejich realizaci bez přímého vlivu na cílové skupiny v současné době **suplují nedostatečnou činnost státu ve vztahu k osobám, ohroženým sociálním vyloučením, a lze shrnout, že bez jejich existence by bylo postavení těchto osob mnohem zranitelnější.**

I přes stále neuspokojivou situaci, nelze státu upřít **snahu se problematice migrantek věnovat.** Za pozitivní signál ke zlepšení postavení migrantek v ČR v dlouhodobém horizontu můžeme označit tu část agendy vlády ČR, spadající pod Úřad vlády ČR či pod ministerstvo pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu (včetně činnosti pracovních a poradních orgánů). Tyto orgány se snaží systematicky analyzovat a mapovat situaci migrantek a zaměřují se tak díky tomu alespoň na část problémů, na které upozorňujeme i v této analýze. Zmínit lze i působení úřadu veřejného ochránce práv, který se dlouhodobě zasazuje za práva migrantů a migrantek. Nelze pominout ani snahu ministerstva vnitra podporovat projekty a výzkumy, zaměřené na tuto zranitelnou skupinu. Nicméně, potřebná vodítka a konkrétní úkoly by měly stanovovat **materiály koncepční povahy.** V tomto ohledu požadavky na tyto materiály kladené **nesplňuje** zcela ani *Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 – 2020.* Pravděpodobně je tomu proto, že řadu problémů této specifické a zranitelné cílové skupiny stát dosud oficiálně neidentifikoval či je nezařadil mezi své priority. *Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 – 2020* se jako jedna z prvních zaměřuje na **témata sociálního vyloučení, genderově podmíněné marginalizace vícenásobně diskriminovaných osob a genderová specifika bezdomovectví zvyšující zranitelnost žen bez domova, přičemž migrantky (migranty) a seniorky (i seniory) řadí právě mezi ty nejzranitelnější.** Z pohledu naší cílové skupiny je přínosná i *Koncepce sociálního bydlení 2015–2025*, která cílovou skupinu definuje prostřednictvím bytové nouze a mj. připouští, s určitou mírou zobecnění, že **sociálním vyloučením v oblasti bydlení jsou nejčastěji postiženy osamělé ženy nad 65 let,** lhotejno jakého původu.

Hlavního zastání by se však těmto ženám mělo dostat v Aktualizované Koncepci integrace cizinců – Ve vzájemném respektu (2016). I ta, jak kladně hodnotíme, na problematiku migrantek upozorňuje (ve srovnání s předešlou integrační koncepcí) lépe a nově v několika oblastech, byť se tak z valné části stalo v rámci vnějšího připomínkového řízení, kdy připomínky formulovaly zejména neziskové organizace, které s migrantkami a migranty dlouhodobě pracují. **Problematika žen je v tomto stěžejním materiálu ovšem i přes výše uvedený posun k lepšímu stále marginalizována a chybí ucelený přehled oblastí a na to reagujících opatření.** Ještě horší je pak situace u migrantek seniorek, ale i u migrantů seniorů. Navzdory úvodnímu připuštění citované koncepce, že v populaci cizinců a cizinek u nás dochází ke stárnutí a navyšování počtu těchto osob v důchodovém věku, pak ke škodě věci s touto informací předkládaný materiál nijak npracuje a **seniorky a seniory ani neřadí mezi zranitelné osoby,** jimž by naopak měla být věnována zvýšená pozornost. V navazujícím *Postupu při realizaci Koncepce integrace cizinců v roce 2016* se této skupiny alespoň okrajově dotýká a mezi výčtem zranitelných osob je uvádí, byť nedostatečně.

Musíme konstatovat, že i přes určitá zlepšení je společným problémem materiálů, které by se měly věnovat a věnují specifické skupině migrantek to, že nestanovují žádná dostatečně určitá, měřitelná a vymahatelná opatření, což snižuje úspěšnost integračních snah směrem k migrantkám na minimum a **oslabuje genderovou i seniorskou agendu.**

4. ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ

Analýza ukazuje, že v ČR narůstá a v budoucnu ještě výrazněji narůstát bude skupina žen migrantek nebo žen s migračním původem, u které lze očekávat vyšší riziko sociální exkluze ve srovnání s migranty obecně i ve srovnání s dalšími skupinami žen a mužů z většinové společnosti. Riziko exkluze však může být různými nástroji státu v oblasti integrace a rovných práv eliminováno. V současnosti však, i přes stávající snahy o genderově senzitivní politiky a vyrovnávání postavení žen a mužů ve společnosti, tvoří stárnoucí migrantky neviditelnou a ochrannými opatřeními vesměs nedotčenou skupinu. Je tomu tak i přesto, že k částečnému zlepšení práv migrantek (alespoň v rovině teoretického ukotvení) postupem času dochází. Tento proces je ale velmi pomalý a nereflktuje potřeb různých věkových skupin. Ezeddine (2015) v této souvislosti trefně upozorňuje na problematiku toho, že národní politiky migrace a integrace často vnímají migrantky a migranty optikou jakési uniformní kategorie „jinakosti“ bez ohledu na jejich gender, třídu nebo věk a zaměřují se jen na jejich státní příslušnost a typ pobytu.

Za pozitivní signál ke zlepšení postavení migrantek v ČR v dlouhodobém horizontu můžeme označit tu část agendy vlády ČR, spadající pod Úřad vlády či pod ministerstvo pro lidská práva, rovné příležitosti a legislativu (včetně činnosti pracovních a poradních orgánů). Tyto orgány se snaží systematicky analyzovat a mapovat situaci migrantek a zaměřují se tak díky tomu alespoň na část problémů, na které upozorňujeme i v této analýze. Zejména se jedná o oblast zdravotní péče a otázku vícenásobné diskriminace, o čemž svědčí například *Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014–2020*. Nově zkoumají témata domácího a genderově podmíněného násilí s migračním prvkem, ale i přehodnocují původně odmítavá stanoviska v oblasti ratifikace mezinárodních úmluv, dotýkajících se migrantek (viz např. *Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí na ženách a domácího násilí (Istanbulská úmluva)*). Pozitivní kroky přicházejí i ze strany veřejného ochránce práv, který se dlouhodobě zasazuje za práva migrantů a migrantek, a zejména stávající ombudsmanka, která se soustředí na situace, ohrožující rovná práva migrantů a migrantek, medializuje je a snaží se o zajištění nápravy v konkrétních případech. Zasazuje se i o systémové změny, např. v oblasti politické participace, přístupu ke vzdělání, zdravotní péči nebo v otázkách pobytu migrantek a migrantů v detenčních zařízeních. Nelze pominout ani snahu ministerstva vnitra podporovat projekty a výzkumy, které jsou zaměřené na tuto zranitelnou skupinu, stejně tak jako aktivity ministerstva práce a sociálních věcí na poli nastavení a realizace výzev Evropského sociálního fondu.

Pokud jde o konkrétní oblasti života těchto žen, takřka u všech oblastí jsme identifikovali legislativní nedostatky či problémy aplikační praxe. Oblast důchodového pojištění, zdravotní péče a bydlení, resp. otázky, které s nimi souvisejí, pak bez sporu patří mezi nejpálčivější problémy, s nimiž se ženy z naší cílové skupiny potýkají.

Analýza rovněž upozorňuje na celou řadu faktorů, které ve výsledku ovlivňují postavení těchto žen a s diskriminací či přístupem státu přímo nesouvisejí, ať už jde o nedostatečné jazykové znalosti žen, zdravotní omezení, kulturní a rodinné vzorce, nízkou či obtížně přenositelnou kvalifikaci a vzdělání do přijímajícího státu nebo absenci společenských kontaktů a vazeb (EWL, 2015). Nicméně, mnohé z integračních bariér lze za pomoci přijímací společnosti a státu překonat. K potřebným změnám je zejména třeba od vládních i lokál-

ních koncepcí integrace cizinců (ale i od jiných strategických materiálů) požadovat, aby se přihlásily ke snaze zakomponovat do české legislativy veškeré instrumenty evropského i mezinárodního práva, které povedou ke zvýšení ochrany migrantek, potažmo migrantek seniorek. Zásadní je i ratifikace příslušných mezinárodních či evropských úmluv. Úsilí o integraci musí vycházet zároveň i ze strany migrantek samotných. Bez jejich aktivního zapojení, ochoty se dále vzdělávat, a to nejen v oblasti jazyka, a překonávat postupně bariéry a úskalí související s pobytem na našem území, nepovedou integrační snahy státu ani k částečnému úspěchu. I zde jsme identifikovali značný prostor pro změny, které mohou podnítit proaktivní postoj státu a vstřícné nastavení podmínek, směřujících ke společnému cíli úspěšné integrace. Podobně důležité je i zapojení migrantek samotných do činnosti poradních orgánů vlády, do pracovních skupin při jednotlivých ministerstvech nebo do přípravy podkladů ke konkrétním integračním opatřením na lokální i národní úrovni.

Dalším předpokladem úspěšné integrace je také podle našeho názoru větší důraz na podporu spolupráce co nejširší řady subjektů – veřejného sektoru, neziskového sektoru, akademické obce, ale i ziskového sektoru – a vzájemné sdílení poznatků, závěrů a návrhů řešení. K naplnění tohoto obecného cíle se nabízí řada konkrétních dílčích cílů, resp. aktivit, které by měly či mohly být realizovány souběžně. Mezi ně například patří: zvýšit účast zástupkyň cílové skupiny na rozhodovacích procesech, formulovat konkrétní závazek dlouhodobě a systematicky podporovat činnosti neziskových organizací, které mají předpoklady (i zákonné) a zájem pomáhat těmto znevýhodněným ženám, cíleně podporovat sociální práci, resp. přímé práce se znevýhodněnými osobami, jakož i interkulturní poradenství a přikládání větší váhy poznatkům a závěrům z terénní práce se znevýhodněnými ženami, stejně tak i v zajištění kontinuálního financování těchto organizací. Nutné je rovněž podporovat aktuální výzkumy o postavení těchto osob a změnit sběr doposud nedostatečných statistických údajů pro lepší pochycení potřeb znevýhodněných žen. V ČR rovněž absentuje větší propojení mezi neziskovými organizacemi, které pracují s migrantkami, a s ženskými organizacemi, které pracují s ženami z majoritní společnosti nebo ženami z etnických menšin (například romskými ženami). Právě včleňování migrantek do aktivit českých ženských organizací či jiných subjektů neziskového sektoru by mohlo přispívat k eliminaci rizika sociální izolace této skupiny žen a potenciálně tak i jejich rodin. Zcela nevyužitý zůstává potenciál dobrovolnické práce, která, jak dokumentují příklady z Norska, může zásadně přispívat k lepší integraci migrantek seniorek (Gele, Harsløf, 2012).

V návaznosti na oblast integrace je nutné zmínit i téma občanství a následnou situaci českých občanek s migrační historií. Jak poukazujeme, statistiky ani žádná jiná opatření situaci těchto žen (i mužů) nesledují, a to i přesto, že se jedná o často znevýhodněnou a sociálním vyloučením ohroženou skupinu. Konkrétní případy z praxe SIMI již dokumentují u této sociální skupiny problémy typu bezdomovectví, sociální izolace či různé (i extrémní) podoby chudoby.

Ač se tato analýza primárně nezaměřuje na osoby, které žádají, popř. získaly některou z forem mezinárodní ochrany, přesto se právě zde nabízí stručná reflexe problému absence uspokojivé úpravy situace zranitelných osob v zákoně o azylu. Na rozdíl od zákona o pobytu cizinců alespoň zákon o azylu stanoví, na které osoby se pro účely tohoto záko-

na hledí jako na zranitelné²⁵ a na několika místech jim přiznává i určitá výjimečná práva oproti jiným žadatelům a žadatelkám o mezinárodní ochranu a osobám, kterým byla tato ochrana přiznána. Tím spíše by bylo vhodné cíleně pracovat na systémových změnách ve prospěch všech migrantek bez ohledu na druh pobytu a zákon, který jejich postavení upravuje.

Závěrem můžeme konstatovat, že bez systematického a koherentního záměru, který by vedl nejen k úspěšnému, ale také k důstojnému začlenění migrantek včetně těch stárnoucích, do české společnosti nejde eliminovat vysoké riziko sociálního vyloučení se všemi různými negativními dopady u migrantek seniorek a u seniorek s migračním původem. Připomeňme, že lidé se rodí rovni co do důstojností a práv, ale faktická důstojnost závisí kromě nich samotných i na podmínkách místa, kde žijí – a ty jsou dosud v českém prostředí k ženám s migrační historií nepřilíš vstřícné.

25 Viz § 2 odst. 1 písm. l) zákona č. 325/1999 Sb., o azylu, v platném znění, který za zranitelnou osobu považuje zejména nezletilou osobu bez doprovodu, rodiče nebo rodinu s nezletilým dítětem nebo rodiče nebo rodinu se zletilým dítětem se zdravotním postižením, osobu starší 65 let, osobu se zdravotním postižením nebo s vážným onemocněním, těhotnou ženu, oběť obchodování s lidmi nebo osobu, která byla mučena, znásilněna nebo podrobena jiným vážným formám psychického, fyzického nebo sexuálního násilí. Slovní spojení zejména pak dává možnost správním orgánům označit za zranitelnou i jinou než výše uvedenou osobu.

POUŽITÁ LITERATURA

ANNANIASSEN, E., KRISTIANSEN, I. H. (2010): *The relationship between elderly immigrants and organisations*. NOVA Report 13/10. Oslo: Norwegian Social Research (NOVA).

ATTANAPOLA, CH, T. (2013): *Migration and Health: A literature review of the health of immigrant populations in Norway*. Oslo: Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Dostupné na: <https://samforsk.no/Publikasjoner/Migration%20and%20health%20WEB.pdf>

AUDUNSON, R.A., ESSMAT, S. & AABØ, S. (2011): Public libraries: a meeting place for immigrant women? *Library & Information Science Research*. Vol. 33, No. 3, pp. 220-227.

BALDASSAR, L. (2007): Transnational Families and the Provision of Moral and Emotional Support: The Relationship between Truth and Distance. *Global Studies in Culture and Power*. Vol. 14, No. 4., pp. 385 – 409.

BHUGRA, D., AYONRINDE, O. (2003): Depression in migrants and ethnic minorities. *Advances in Psychiatric Treatment*. Vol. 10, No. 1, pp. 13-17.

BRETTELL, C. (2000): Theorizing Migration in Anthropology. In: BRETTELL, C., HOLLIFIELD, J. F. (eds.). *Migration theory: talking across disciplines*. New York and London: Routledge.

BOYD, M., GRIECO, E. (2003): *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. Washington D.C.: Migration Policy Institute.

CARLING, J. (2005): *Gender dimensions of international migration*, Global Migration Perspectives: No. 35, International Peace Research Institute, Global Commission on International Migration. Dostupné na: <https://jorgencarling.files.wordpress.com/2014/07/carling-2005-gender-dimensions-of-international-migration.pdf>

CVVM: Centrum pro výzkum veřejného mínění. (2014): *Názory občanů na přínos cizinců pro ČR – březen 2014 (tisková zpráva)*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR. Dostupné na: <http://www.migraceonline.cz/cz/e-knihovna/postoj-verejnosti-k-cizincum-podle-cvvm-2014>.

CZSO: Český statistický úřad.(2015): *Cizinci v České republice 2015*. Praha: Český statistický úřad.

ČIŽINSKÝ, P. HRADEČNÁ, P. et al. (2014): *Zahraníční zaměstnanci na trhu práce v EU a ve vybraných zemích*. Praha: Sdružení pro integraci a migraci.

DAMIÁNOVÁ, M. (2014): *Inkluze mladé vietnamské generace žijící v České republice do české společnosti (diplomová práce)*. Brno: Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta.

DAWES, T. (2000) *Immigrants get together at Oslo senior centre (informace o projektu)* Oslo: Senior centre. Dostupné na: http://old.idebanken.no/english/Goodexamples/bibliotek_engelsk/ProjektID.asp?ProsjektID=255.

DENEVA, N. (2012): Transnational Aging Carers: On Transformation of Kinship and Citizenship in the Context of Migration among Bulgarian Muslims in Spain. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, Vol. 19, No. 1., pp. 105-128.

EVROPSKÁ KOMISE (2005): *Sdělení Komise Radě, Evropskému parlamentu, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů: Společný program pro integraci: Rámec pro integraci státních příslušníků třetích zemí v EU*. Dostupné na: http://cizinci.cz/repository/2155/file/sdeleni_komise_2005.pdf (otevřeno dne: 9. 4. 2016).

EVROPSKÁ KOMISE (2006): *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Roadmap for Equality between women and men 2006-2010 (SEC(2006) 275)*. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0092&from=EN>

EVROPSKÁ KOMISE (2011): Strategy for equality between women and men 2010-2015. Úř. Věstník SWD(2015) 278 EU, 2011. Dostupné na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/strategy_equality_women_men_en.pdf

EVROPSKÁ KOMISE (2016): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action Plan on the integration of third country nationals. COM(2016)377. Dostupné na: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160607/communication_action_plan_integration_third-country_nationals_en.pdf

EWL: European Woman's Lobby and Age Platform Europe and European Women's Lobby. (2014): *Joint AGE – EWL Paper on Improving the situation of older women in the EU in the context of an ageing society and rapidly changing socio – economic environment*. Dostupné na: http://www.age-platform.eu/images/stories/Publications/papers/EWL_AGE_gender_paper_2014_FINAL.pdf.

EZZEDDINE, P. et al. (2014) *Migrantky a nájemná práce v domácnosti*. Praha: Sdružení pro integraci a migraci.

EZZEDDINE, P. (2011): Neviditelné ženy. In: KNOTKOVÁ – ČAPKOVÁ (ed.). *Mezi obzory: Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Gender Studies.

EZZEDDINE, P. (2015): Migrace a migrantky. In: SMETÁČKOVÁ, I (ed). *Stínová zpráva o stavu genderové rovnosti v České republice v roce 2015*. Praha: Česká ženská loby.

FALTOVÁ, M., DE LEON, B. (2016): *Nebudu obětí!* Praha: Sdružení pro integraci a migraci (v tisku).

FRA: Fundamental Right Agency. (2003): *Migrants, Minorities and Employment: Exclusion, Discrimination and Anti-discrimination in 15 Member States of the European Union*. EUMC Comparative Study, European Monitoring Centre on Racism and xenophobia. Vídeň: FRA. Dostupné na <http://fra.europa.eu/fraWebsite/pub/comparativestudy/CS-Employment-en.pdf>.

FRA: Fundamental Right Agency. (2008): EU-MIDIS Main Report Result. Vídeň: FRA, 2008. Dostupné na: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/663-FRA-2011_EU_MIDIS_EN.pdf.

FRA: Fundamental Right Agency. (2011): *Migrants, minorities and employment. Exclusion and discrimination in the 27 Member States of the European Union. Update 2003 – 2008*. Vídeň: FRA. Dostupné na http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1696-pub-migrants-minorities-employment_EN.pdf.

FRA: Fundamental Right Agency. (2012): *Women still face inequalities and often multiple form discrimination*. (tisková zpráva). Vídeň: FRA. Dostupné na: <http://fra.europa.eu/en/press-release/2012/women-still-face-inequalities-and-often-multiple-forms-discrimination>.

FRA: Fundamental Right Agency. (2015): Cost of exclusion from healthcare. The case of migrants in an irregular situation. Vídeň: FRA. Dostupné na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/cost-exclusion-healthcare-case-migrants-irregular-situation>.

GANESAN, S. (2010): Ethno cultural Elders and Mental Health. *Immigrants and refugees issue of Visions Journal*. Vol. 6, No. 3.

GELE, A., HARSLØF, I. (2012): *Barriers and facilitators to civic engagement among elderly African immigrants in Oslo*. Oslo: University of Oslo.

GRYGAR, J., ČANĚK, M., ČERNÍK, J. (2006): *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí*. Praha: Multikulturní centrum Praha.

HETMÁNKOVÁ, R. (2013): Zpátky ze dna: Zaostřeno na ženy (výzkumná zpráva). Praha: Jako doma. Dostupné na: http://jakodoma.org/wp-content/uploads/2014/04/zprava_final.pdf.

HNILICOVÁ, H., DOBIÁŠOVÁ, K. (2009): Zpráva o stavu zdraví a zdravotní péči pro migranty v ČR 2009 (výzkumná zpráva). Praha: Ústav veřejného zdravotnictví a medicínského práva. Dostupné na: http://usm.lf1.cuni.cz/download/Zprava_o_stavu_zdravi_a_zdravotni_peci_pro_migranty_v_CR.pdf [online verze k 12.5 2009].

- HONEYBALL, M. (2016): *Zpráva o situaci uprchlic a žadatelek o azyl (2015/2325(INI))*; Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví, Evropský parlament. Dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+REPORT+A8-2016-0024+0+DOC+PDF+V0//CS>
- HRADEČNÁ P. et al. (2016): *Analýzy postavení a situace migrantek a žen s migračním původem ve vyšším středním a seniorském věku*. Praha: Sdružení pro integraci a migraci.
- JANDL, M. et al. (2009): *Migration and Irregular Work in Austria*. Amsterdam: Amsterdam university Press.
- JELÍNKOVÁ, M. (2011): Vliv práce na zdraví migrantů příslušníků mongolské menšiny v ČR. *KONTAKT*. Vol. 13, No. 2., pp. 187 – 196.
- KING, R., WARNES, T., WILLIAMS, A. M. (2000): *Sunset Lives: British Retirement Migration to the Mediterranean*. Oxford: Berg Publishers.
- KŇAPOVÁ, K. (2015): *Mít či nemít svoje Doma. Dopady zavedení dostupného a sociálního bydlení na ženy*. Praha: Alternativa 50+.
- KOLIBOVÁ, H. (2012): *Sociální problémy z aspektu gender*. Opava: Slezská univerzita, Fakulta veřejných politik.
- KRATSA-TSAGAROPOULOU, R. (2006): *Zpráva o migraci žen: úloha a postavení přistěhovalek v Evropské unii (2006/2010(INI))*, Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví, Evropský parlament. Dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+REPORT+A6-2006-0307+0+DOC+PDF+V0//CS>
- KUBÁLKOVÁ, P., WENNERHOLM ČÁSLAVSKÁ, T. (eds). (2010): *Ženy a česká společnost*, Praha: Otevřená společnost, Centrum pro Equality.
- KRCHOVÁ, A. VÍZNEROVÁ, H., KUTÁLKOVÁ, P. (2008): *Ženy migrantky v České republice*. Uvedení do problematiky. Praha: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- LA STRADA. (2016): *Analýza rizika obchodování s lidmi u žen bez domova*. Praha: La Strada. Dostupné na: <http://www.strada.cz/publikace-a-vystupy-la-strada-cr>.
- LEONTIYEVA, Y. (2009): Imigranti v ČR – jsou přínosem nebo zátěží? *Socioweb* 12/2009. Praha: Sociologický ústav AVČR.
- LEONTIYEVA, Y. (2014): The Education–Employment Mismatch among Ukrainian Migrants in the Czech Republic. *Central and Eastern European Migration Review* Vol. 3, No 1., pp. 63-84
- LEONTIYEVA, Y., POKORNÁ, A. (2014): *Faktory bránící využití kvalifikace imigrantů na trhu práce v ČR (výzkumná zpráva)*. Praha: Multikulturální centrum.
- LARSEN, H. (2007): *Political integration of immigrant women: The role of voluntary organisations in social capital formation and political involvement*. Oslo: Oslo University College, Faculty of Social Science.
- MAHLER, S. J., PESSAR, P.R. (2006): Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies. *International Migration Review*, Vol. 40, No. 1., pp. 27 – 63.
- MERRIAM, S.B., JOHNSON-BAILEY, J., LEE, M. ET AL. (2001): Power and positionality: negotiating insider/outsider status within and across cultures. *International Journal of Lifelong Education* Vol. 20, No. 5, pp. 405-16.
- MVČR (Ministerstvo vnitra České republiky). (2013): *Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v České republice za rok 2012*.
- MVČR (Ministerstvo vnitra České republiky). (2014): *Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v České republice za rok 2013*.
- MVČR (Ministerstvo vnitra České republiky). (2015): *Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců v České republice za rok 2014*.

- ÖBRINK HOZOVÁ, M. (2013): *Tradice a perspektivy jazykového vzdělávání dospělých cizinců ve Švédsku a České republice* (disertační práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ONSTENK, A. (2005): *On the agenda. Older Migrant Women: Facts, Figures, Personal stories. An inventory in five EU Countries*. Utrecht: NPOE (Netherlands Platform Older People and Europe).
- OTÁHALOVÁ, L. (2016): *Analýza antidiskriminační legislativy se zaměřením na antidiskriminační opatření v pracovněprávní oblasti*. Praha: Alternativa 50+.
- PARVANOVÁ, A. (2010): *Zpráva o zařazení žen patřících k etnickým menšinám do společnosti (2010/2041(INI))*, Výbor pro práva žen a rovnost pohlaví, Evropský parlament. Dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A7-2010-0221+0+DOC+PDF+V0//CS>
- POKORNÁ, A. (2014): *Nostrifikace: Uznávání zahraničního vzdělání v ČR* (výzkumná zpráva). Praha: Multikulturní centrum Praha.
- RADOSTNÝ, L. (2009): *Několik otázek k problematice uznávání zahraničního vzdělání*. Praha: migraceonline.cz. Dostupné na: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/nekolik-poznamek-k-problematice-uznavani-zahranicniho-vzdelani>.
- REDLOVÁ, P. (2011): *Politická a občanská participace imigrantů v České republice*. Praha: Konsociarium nevládních organizací pracujících s migranty.
- ROZUMEK, M. (2014): *Cizinci ve veřejném životě, participace nebo státní integrace?* (novinový článek). Deníkreferendum.cz, 18.4.2014
- SCOTT, J. (1986): *Gender: A useful category of historical analysis. American Historical Review*. Vol. No. 5., pp. 1053-1078.
- SCHIEK D. a CHEGE V. (2009): *European Union Non-Discrimination Law*, London a New York: Cavendish Publishing.
- SENYSZYN, J. (2012): *Stanovisko Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví pro Výbor pro zaměstnanost a sociální věci k integraci migrantů, jejím dopadům na trh práce a vnějšímu rozměru koordinace systémů sociálního zabezpečení (2012/2131(INI))*, Evropský parlament. Dostupné na: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/femm/ad/917/917805/917805cs.pdf
- SOKAČOVÁ, L., FORMÁNKOVÁ, L. (2015): *Trh práce a politika zaměstnanosti*. In: SMETÁČKOVÁ, I (ed.). *Stínová zpráva o stavu genderové rovnosti v České republice v roce 2015*. Praha: Česká ženská lobby.
- SPENCE, M., KOEHN, S. (2010): *Researching mental health issues. Vision Journal*, Vol. 6, No. 3.
- STATISTICS NORWAY. (2016): *Key figures for immigration and immigrants*. Oslo: Statistics Norway. Dostupné na: <http://www.ssb.no/en/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/immigration-and-immigrants>.
- SUCHOMELOVÁ, V. (2007): *Seniorky ve společnosti: aktivní přístup k životu ve stáří jako významná podmínka sociálního zdraví*. (diplomová práce). České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- SVERRE, BL., SOLBRAEKKE, KN., EILERTSEN, G. (2014): *Stories of pain and health by elderly Pakistani women in Norway. Scandinavian Journal of Public Health*, 2014 Vol. 42, No.15, pp. 96-7.
- SZCZEPANIKOVÁ, A.(2004): *Gender a mezinárodní migrace. Úvod do problematiky*. Praha: Multikulturní centrum Praha, 2004. Dostupné na: http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Alice_Szczepanikov____Gender_a_mezin_rodn_migrace.pdf.
- ŠABATOVÁ, A. et al. (2015): *Diskriminace v ČR. Oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti. Závěrečná zpráva z výzkumu veřejné ochránčyně práv*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv.

THORUD, E. et al. (2013): International Migration 2012-2013: IMO Report for Norway. OECD. Dostupné na: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/BLD/Rapporter/2014/IMO_Rapport_2012_2013/Norway_IMO_rapport_2012_2013.pdf.

TOMEŠ, I., KOLDINSKÁ, K. (2007): *Rovnost mužů a žen v oblasti důchodového a nemocenského pojištění*. Praha: Národní centrum sociálních studií.

TÓTHOVÁ, T. (2011): *Koncepcia viacnásobnej diskriminácie v právnej úprave Európskej únie (diplomová práca)*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta.

UN Women. (1995, resp. 2000): Implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action (1995) and the outcomes of the twenty-third special session of the General Assembly (2000). National Review – Czech Republic.

YIN, R. (1994): *Case study research: design and methods*. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

ZHELYAZKOVA, A. (2008): *Female Migrants – the New Nomad in Old Europe*. London: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations.

Mezinárodní, evropská a česká legislativa a související dokumenty, koncepční materiály

Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců, přijata usnesením vlády ČR č. 126/2006 ze dne 8. února 2006.

Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců – Společné soužití, přijata usnesením vlády ČR 99/2011 ze dne 9. února 2011.

Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců – Ve vzájemném respektu společně s Postupem při realizaci Koncepce integrace cizinců v roce 2016, přijata usnesením vlády ČR č. 26/20116 ze dne 18. ledna 2016.

Koncepce integrace cizinců, přijata usnesením vlády ČR č. 1266/2000 ze dne 11. prosince 2000.

Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015 – 2025, přijata usnesením vlády č. 153/2015 ze dne 12. října 2015.

Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 – 2017, přijat usnesením vlády ČR č. 218/2015 ze dne 30. března 2015.

Nařízení Evropského Parlamentu a Rady (ES) č. 883/2004 ze dne 29. dubna 2004 o koordinaci systémů sociálního zabezpečení.

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 1231/2010 ze dne 24. listopadu 2010, kterým se rozšiřuje působnost nařízení (ES) č. 883/2004 a nařízení (ES) č. 987/2009 na státní příslušníky třetích zemí, na které se tato nařízení dosud nevztahují pouze z důvodu jejich státní příslušnosti.

Směrnice Rady 2003/86/ES ze dne 22. září 2003 o právu na sloučení rodiny.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2012/29/EU ze dne 25. října 2012, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu.

Stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru SOC/513, Začlenění migrantek do trhu práce (stanovisko z vlastní iniciativy). Brusel, 21. ledna 2015.

Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020. Schválena usnesením vlády ČR č. 24/2014 ze dne 8. 1. 2014.

Úmluva Mezinárodní organizace práce č. 189 ze dne 16. června 2011 o pracovnících v cizích domácnostech.

Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen, schválena na Valném shromáždění Organizace spojených národů 18. prosince 1979 roku v New Yorku.

Úmluva Rady Evropy č. 144 o účasti cizinců ve veřejném životě na místní úrovni z roku 1992.

Úmluva Rady Evropy č. 210 ze dne 7. dubna 2011 o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí (tzv. Istanbulská úmluva).

Usnesení vlády ČR č. 930/2014 ze dne 12. listopadu 2014, k Souhrnné zprávě o plnění Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti žen a mužů v roce 2013.

Usnesení vlády č. 171/2009 ze dne 9. 2. 2009, k Zajištění bezpečnostní situace v souvislosti s propouštěním zahraničních pracovníků v důsledku hospodářské krize.

Usnesení vlády č. 122/2016 ze dne 8.2.2016, k Návrhu na sjednání Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí na ženách a domácího násilí.

Vládní strategie pro rovnost žen a mužů v České republice na léta 2014 – 2020, přijata usnesením vlády 931/2014 ze dne 12.11.2014

Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu, v platném znění.

Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře, v platném znění.

Zákon č. 155/1995, o důchodovém pojištění, v platném znění.

Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), v platném znění.

Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území ČR a o změně některých zákonů, v platném znění.

Zákon č. 40/2009, trestní zákoník, v platném znění.

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací (antidiskriminační zákon), v platném znění.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění.

Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, v platném znění.

Zákon č. 18/2004 Sb., o uznávání odborné kvalifikace a jiné způsobilosti státních příslušníků členských států Evropské unie a o změně některých zákonů, v platném znění.

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, v platném znění.

Zákon č. 262/2006, zákoník práce, v platném znění.

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, v platném znění.

Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, v platném znění.

Zákon č. 186/2013 Sb., o státním občanství ČR a o změně některých zákonů, v platném znění.

Zápis z jednání Výboru pro práva cizinců při Radě vlády ČR pro lidská práva ze dne 27. 2. 2014. Dostupné na: www.vlada.cz.

II.

STÁRNUTÍ, PÉČE A MIGRACE: KVALITATIVNÍ ANALÝZA ROZHOVORŮ SE ŽENAMI S UPRCHLICKOU ZKUŠENOSTÍ Z BÝVALÉ JUGOSLÁVIE

Mgr. Petra Ezzeddine, PhD., PhDr. Hana Havelková, PhD.

„Důvodem je válka. Přes noc jsem se ocitla ve stejném bytě, ve stejné posteli, ale v jiném státě, jestli to tak můžu říct. Protože jsme se vzbudili a v rozhlase říkali, že musíme zůstat doma, nesmíme ven. Ptali se, jestli máme nějaké zbraně, abychom je tedy odevzdali. Jedinou zbraň, kterou jsem měla doma, byl kuchyňský nůž, jako to bylo u většiny obyvatel.“

5. KONTEXT KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU

Ještě donedávna byly migrantky v migračních studiích (nejenom) v České republice zcela přehlíženy. Jak uvádí Pedraza (1991), ještě do 70. let 20. století byly migrantky vnímány jenom jako pasivní následovatelky mužů, jež migraci iniciovali. V letech 1980 až 1990 zasáhl do migračních studií silný vliv feministických teorií. Ve feministických teoriích je gender nazírán jako soubor identit, chování a moci ve vztazích, který je konstruovaný kulturou a společností. Toto paradigma ovlivnilo nazírání genderu v migraci dvojitým způsobem. První souvisí s patriarchátem, hierarchií moci, dominancí a kontrolou mužů v ovládnutí žen. Tedy, jak patriarchát ovlivňuje možnost migrovat, kdy a kde se usadit (Boyd a Grieco, 2003). Druhý okruh souvisí se vzájemnými vztahy mezi ženami a muži, se změnou vztahů k jejich rodinným příslušníkům, včetně partnerů/partnerek v procesu migrace. Tedy se zkoumá, jak je patriarchát zahrnut a/nebo rekonstruován v průběhu migrace. Výzkumníci se také soustředili na problematiku účasti migrantských žen na trhu práce v nové zemi, na vliv kontroly žen a moci v rodině nebo na větší zahrnutí mužské práce do péče o domácnost a rodinu a proměnu maskulinity v procesu migrace.

Námi analyzovaná problematika stárnutí v procesu migrace je v migračních studiích do této doby dlouhodobě neprobádanou problematikou. Je to zejména proto, že migrační politiky nejsou koncipovány v dlouhodobém horizontu – nepředpokládá se, že by migranti v zemích stárli, a zároveň také nejsou stárnoucí migranti a migrantky viditelní, protože nejsou již „produktivní“ na lokálním trhu práce. V této oblasti se zájem odborníků obrací spíše na ²⁶vliv migrace a stárnutí přijímajících společností (demografické studie)

²⁶ Rády bychom zde poděkovaly naší kolegyni Goranke Oljaće za její osobní nasazení, citlivý přístup a empatii během náročného procesu sběru dat,

a vliv migrace na stárnutí populace v zemi původu, tedy na situace, kdy migrují zejména lidé v produktivním věku a na transnacionální praktiky péče o stárnoucí rodiče a příbuzné v zemi původu (Deneva 2014, Baldassar 2007). Svou pozornost výzkumníci zaměřili také na migraci životního stylu (tzv. life style migration) ekonomicky zajištěných seniorů (v kontextu EU) do přímořských oblastí v oblasti Středomoří (např. King, Warnes, Williams 2009). Druhým typem studií, které se zabývají stárnutím v práci, jsou analýzy, které se zabývají strukturálním znevýhodněním migrantů seniorů, a to těch, kteří se navrátili, ale i těch, co zůstali v zemi původu (Ackers 2004). Podobně i my se této důležité problematice věnujeme také v naší publikaci v analýze migrační a integrační politiky směrem k populaci stárnoucích migrantů a migrantek. Mezi nimi tvoří speciální kategorii cirkulující stárnoucí migranti, kde studie analyzují, jak organizují svou péči vzhledem ke svým rodinám (ke svým vlastním rodičům v zemi původu a vnoučatům, které jsou v migraci). Tyto studie ukazují, že i když je ekonomika globalizovaná a těží z mobility kapitálu, sociální systémy mají stále silný národní charakter a nepočítají s transnacionálními trajektoriemi a životy migrantů ve více státech (Deneva 2012). Právě naopak, jejich „reprodukční“ mobilita je může silně znevýhodňovat. Jak upozorňuje Deneva, ve výzkumech migrace zcela absentuje kategorie stárnoucích migrantů, kteří se pohybují mezi různými geografickými a institucionálními lokalitami za účelem poskytování péče pro různé členy jejich vlastních rodin (rodiče, vnoučata).

V našem výzkumu nahlížíme na migraci pomocí *intersekcionalní perspektivy* – tedy reflektujeme i další identity a nerovnosti z nich vyplývající, které ovlivňují námi zkoumané ženy – jako jsou věk, etnicita, migrační status a sociální třída (Brettel 2000). Pokusili jsme se tedy zachytit komplexnost jevů a vztahů, které probíhají vlivem migrace a života v nové společnosti (Erel 2007).

Pro tuto studii jsme si položily následující otázky: **jakým způsobem reflektují ženy s uprchlickou minulostí svou osobní migrační životní trajektorii, jak narativně zvýznamňují život ve válce a začátky života v nové společnosti; jakým způsobem reflektují svou genderovou identitu a její proměny v procesu migrace; jakým způsobem zvýznamňují roli a utečenecké zkušenosti ve vyšším věku a zejména v období důchodu. A dále, jakým způsobem normativní tlaky ovlivňují péči a emoční práci žen v procesu migrace.**

6. METODOLOGIE VÝZKUMU

Vzhledem k aplikačnímu charakteru této publikace jsme se rozhodly pro kvalitativní metodologii a data jsme sbíraly pomocí hloubkových tematicky orientovaných rozhovorů (Denzin 1989). Domníváme se, že právě tento způsob dotazování nám pomohl nejen vysvětlit uprchlickou zkušenost žen jako formu sociálního procesu, ale také „zaznamenat“ konkrétní žitou zkušenost s genderem, migrací a stárnutím. Hloubkové rozhovory byly vystavěny na základě tzv. guide listu, který vymezoval tematické okruhy, kolem kterých jsme vedly rozhovory. Během rozhovorů nás zajímala následující témata: migrační historie (kontext odchodu/úniku z Jugoslávie, příchod do České republiky a život v pobytových zařízeních); práce a zaměstnání (pracovní historie, sladování a podmínky práce ve vyšším věku); péče (o děti a transnacionální péče o rodiče v zemi původu); příprava na důchod, strategie a prožívání důchodového věku.

Data, sebraná během rozhovorů, jsme poté převedly ze zvukového záznamu do písemné podoby ve formě úplné transkripce, ale v této publikaci je budeme využívat v redigované podobě spisovného českého jazyka, který je pro čtenáře více srozumitelný. Tři rozhovory byly vedeny v srbochorvatském jazyce a poté byli přeloženy do českého jazyka. Uvědomujeme si, že výzkumný rozhovor je dynamickým a formativním procesem, do kterého vstupuje kromě vypravěče/vypravěčky také posluchač/posluchačka. Významy vyprávění se tak vytváří společně s různými rolemi, pozicemi a zájmy posluchačů. Jak argumentuje Erel (2007:5): „*Příběh o úniku z domova může nabýt různých významů, jestliže je vyprávěn feministické migrantské skupině, sociálnímu pracovníkovi nebo širší skupině v rámci internetové komunikace.*“ Většinu rozhovorů v našem výzkumu sesbírala naše spolupracovnice Goranka Oljača, která má sama zkušenost s uprchlickou historií a její specifická pozicionalita výrazně ovlivnila to, jakým způsobem vedla rozhovory, jaká data přijala, ale také jakým tematickým oblastem se v rozhovorech vyhýbala. Při našich interpretacích jsme také citlivě pracovaly s faktem (ve smyslu etické práce s daty a jejich reprezentací), že náš výzkumný projekt by měl mít angažovaný charakter a jeho výstupy budou zpřístupněny námi zkoumaným ženám.

Pro náš výzkum jsme zvolily tzv. účelový typ vzorku (tzv. *purposive sampling*). Kontakt s jednotlivými ženami probíhal metodou sněhové koule. Do vzorku jsme zahrnuly 37 žen s uprchlickou historií a původem z bývalé Jugoslávie. Hlavním kritériem začlenění do vzorku byla skutečnost, že tyto ženy musely přijít do České republiky během války v bývalé Jugoslávii a musí jim být více než 50 let. Do našeho vzorku se dostaly ženy, které před válkou žily na území současné Bosny a Hercegoviny, Srbska, Chorvatska a Černé Hory. Zároveň jsme do výzkumného vzorku přidaly také tři ženy, které se vrátily (z různých důvodů) do země původu. Domníváme se, že jejich specifická zkušenost nám umožnila komplexněji pochopit také životní trajektorie těch žen, které v České republice zůstaly.

Jelikož jsme pracovaly pomocí kvalitativního výzkumu, při jehož aplikaci se předpokládá výskyt tzv. osobních údajů (podle zákona 101/200 Sb. ze dne 1. 1. 2005), použily jsme informovaný souhlas, který participantky našeho výzkumu informoval o zpracování dat (včetně anonymizace, archivace a dalších typů výstupů). Z tohoto důvodu jsme v naší studii **anonymizovaly** všechna jména námi zkoumaných žen. Tedy žádná z participantek výzkumu v tomto textu **NEMLUVÍ pod svým jménem**. Některé z námi zkoumaných žen již obdržely české občanství, případně již o občanství požádaly, nebo cítí silnou souznělost k České republice a zároveň po 20 letech v migraci nechtějí být již nadále označovány jako migrantky nebo cizinky. Z těchto důvodů je v naší studii nazýváme **ženami s uprchlickou zkušeností**.

7. JEDNOTLIVÁ TÉMATA VÝZKUMU

7.1 „Důvodem je válka“ aneb co předcházelo útěku

Téma nuceného odchodu, či spíše útěku z válkou zmítané Jugoslávie bylo určitě nejcitlivějším bodem v procesu rozhovoru, a to jak pro ženy, s nimiž jsme dělaly rozhovory, tak pro samotné výzkumnice (ale také kolegyně, které rozhovory přepisovaly). I po více než dvaceti letech po jejich odchodu se jim na toto období nevzpomínalo lehce, právě naopak. Toto období je v pamětech žen neustále živé a plné traumatických vzpomínek, se kterými se mnohé z nich osobně vyrovnávají až v současnosti, kdy mají víc klidu a času na sebe samé, jelikož se už nemusí plně soustředit na problémy druhých (zejména dětí). Proto ženy **o tomto období nemluvily rády**, případně se snažily tomuto tématu vyhnout nebo ho jenom stručně a informativně popsat. Domníváme se, že je to zejména proto, že jim nebyla poskytnuta dostatečná systematická psychologická intervence během jejich pobytu v pobytových zařízeních nebo v prvních měsících pobytu v České republice. Během tohoto období byly vystaveny nesmírnému emočnímu tlaku, kdy prožívaly **pocit nejistoty** – nevěděly, jak dlouho zůstanou v České republice, a také **žily v obavě o bezpečí** ostatních členů rodiny, kteří zůstali doma, kde zuřila válka.²⁷

Podmínky v době odchodu z původního domova již nebyly jednoduché, bez nadsázky reálně ohrožovaly jejich život. Proto nás během analýzy rozhovorů překvapilo, že **jejich odchod byl dlouho zvažován** a byl skutečně **až krajním řešením jejich nelehké životní situace**. Rozhodování ztěžoval fakt, že v mnoha případech zanechaly doma své nejbližší – manžela, rodiče, sourozence a přátele. Právě tyto sociální vztahy, které jim silně definovaly genderovou identitu a roli matek, manželek a dcer, byly pro ně nesmírně důležité. Ženy samy hovořily o sobě jako o těch, které v první řadě pečují o druhé a až následně myslí na sebe samotné. Proto i jejich rozhodování odejít bylo plně vázané na to, aby zajistily bezpečí zejména pro své děti a rodiny, o svém vlastním ohrožení nemluvily takřka vůbec. Hovoří Milena: „*Nejtěžší bylo odejít, ale my jsme věděli, že musíme! Vlastně jsme odešli především proto, aby ho (muže – pozn.) neodvedli do armády. Mluvili jsme tenkrát o tom, že on nechce nikoho zabít.*“ Ženy byly také v některých případech ochotny **své muže aktivně chránit** a riskovat tak i své vlastní bezpečí, jak vypráví ve svém příběhu Selma: „*Jeli jsme do Chorvatska v naději, že se tam zdržíme u přátel, tak maximálně na tři měsíce, že se ta válka zastaví a my se zase vrátíme. Tam nás čekala krutá realita – hned na nádraží chtěli manžela a švagra odvést zase do armády. Tak jsem vstala a vzala si svou jednu tašku, kterou jsem měla povolenou, a šla jsem ven s manželem. Řekla jsem těm vojenským policajtům, že kamkoliv povezu manžela, tak já pojedou s ním. Ostatní ženy se k nám naštěstí přidaly a bylo rozhodnuto, že kdo je se ženou, manželkou, tak může pokračovat v cestě. Přesto asi tak 30 mužů bylo odvedeno.*“ Jak upozorňuje Jones, na „balkánské“ muže bylo během války a také po jejím skončení nahlíženo genderově stereotypně pouze jako na „viníky“ a aktivní iniciátory války, a jejich rezistence byla systematicky zneviditelnována (Jones 1994).

²⁷ Emocionální potřeby migrantů a migrantek se podceňují nejenom v migračních a integračních konceptech (kde se na migranty/ky nahlíží v první řadě jako na pracovní (zdravou, mladou a efektivní) sílu nebo na skupinu těch, kteří (potencionálně můžou) ohrozit přijímající společnost. Také sociální vědy se problematice emocí v procesu migraci nevěnují v také míře, jakou bych zasloužily.

Mirjana se kvůli péči o matku rozhodla zůstat na začátku války v Bosně a do tehdejšího Československa putoval jenom její manžel s dcerou: „*Ano, já jsem zůstala. Nejvíc kvůli mamince a potom tam taky zůstala manželova sestra kvůli svým rodičům. My dvě ženské jsme obstarávaly vodu, dřevo. Pár měsíců jste neměly ani vodu, ani proud, telefon žádný, tak jste vůbec nevěděly, co se děje v bytě vedle vás, a mohlo se dít hodně špatných věcí. A dělo se hodně špatných věcí.*“ Některé ženy tak viděly své blízké naposledy právě v okamžicích odchodu z vlasti. O to emocionálnější pro ně bylo, když tito blízcí zemřeli a oni se nemohli zúčastnit pohřbu a posledního rozloučení.

Hovoří Tatjana: „*Záhy jsme dostali informaci, že to bude zítra a že nemůžeme mít žádné věci s sebou, ani jsem je neměla kam dát. Protože předtím všichni opouštěli město a já jsem jim dala své kufry. Říkala jsem si, já to nepotřebuji, já nikdy neodjedu. Tak si pamatuji, že jsem do nějaké velké černé tašky zabalila, nevím na základě čeho, alba s fotkami a pleny. Dcera měla právě narozeniny, byly jí 2 roky a neuměla chodit na nočník. To bylo všechno. Dvě děti a já jsme nastoupili do autobusu a rozloučili jsme se s manželem. O tom se těžko povídá... Manžel tam zůstal stát, nevěděl co říct, sundal hodinky a dal je synovi. Já jsem se tvářila tak, aby se nebály děti. Tak jsme nastoupili, pak byl přesun do druhého autobusu, tam bylo nějaké vojsko. Vojáci byli opilí a pokřikovali. Říkali nám, že musíme vystoupit z autobusu a přejít přes nějaký malý most, ale jenom ve dvou. V žádném v případě ve třech. Říkala jsem si, a co teď mám dělat? Jak můžu jedno dítě nechat, aby to šlo samo? Tak musíš! Nesla jsme dceru v náručí a syn musel bez nás. Dopadlo to dobře, ale jsou momenty, které nechávají škrábance na duši.*“

Dalším důvodem k odchodu byl v případě některých žen **intenzivní stres ze života ve válce** a jeho dopady na jejich vlastní psychiku, která by ale (dle nich) ovlivnila zejména život celé jejich rodiny nebo psychiku jejich dětí. Paní Vesna pracovala v médiích a svou zdravotní situaci reflektovala tímto způsobem: „*Dostala jsem psychosomatické bolesti, nemohla jsem dýchat. Nevěděla jsem, co je s mojí rodinou... Poslední dva měsíce jsem vůbec nemohla chodit. Mysleli si, že mám zápal břicha. Ale nebylo to ono. Pak jsem na to přišla sama. Mě bolela duše. I kolegové kolem začali ze stresu umírat. Nátlak byl hrozný.*“ Jak ukázala naše analýza, právě ženy byly ty, které udržovaly v rodině zdání „**normality**“. Za každou cenu, s vypětím svých vlastních duševních sil vytvářely pocit bezpečí pro své děti. Na druhou stranu byly pod tlakem rodiny, že musí být kvůli dětem silné, což bylo považováno za zcela běžnou součást jejich strategií péče. Emocní práce v rodině byla podceňována, jak tvrdí Daniels, právě tím, že „*má tendenci amalgamovat se specifickým stupněm morální síly a důstojnosti*“ (Daniels 1987: 404).

Touha po **normálním životě** je také hlavním narativním motivem všech vyprávění o nuceném odchodu. Tento motiv je spojen s naplněním základních potřeb pro život – přístupu k vodě, dostatku jídla, elektřiny a plynu, s možností práce, možností bezpečné cesty do školy atd., které silně kontrastovaly s obrazy **nenormálnosti** – tedy s pocity **nejistoty nebezpečí, nedostatku a všudypřítomné smrti**, tedy se situací, kterou ženy prožívaly. Jak ukazují výpovědi našich informátorek, nejvíc šokované byly z (mnohdy neočekávaného) násilí ve svém nejbližším okolí, se kterým se těžko vyrovnávaly. Hovoří paní Branka: „*Bylo těžké vědět, že rodiče jsou nemocní a nemohu být s nimi. Mohla jsem jim poslat peníze, ale tu péči, kterou jsem jim měla poskytnout jako dcera v těžších chvílích, to jsem nemohla. A to vědomí mne tíží dodnes. Oba zemřeli a já jsem s nimi nebyla.*“

Svůj odchod považovaly ženy pouze za **dočasný a přechodný stav**: „mysleli jsme si, že to bude jako dovolená, že se brzy vrátíme.“ Rozhodně nepočítaly s tím, že válka bude tak dlouhá a že jejich život bude příštích dvacet let tak pevně svázán s Českou republikou. Příkladem může být vyprávění paní Sanje: „Nejtěžší bylo, že šlo tak rychle, takže jsem neměla ani doklady ani nic. Měla jsem jen zdravotní průkazy pro děti, které mi tady byly na nic. Vlastně jsme si nevzali nic! Kromě pasu, ten jsme mít museli... Všichni jsme mysleli, že jdeme jen na chvíli pryč a pak se vrátíme! Nikdo nevěděl, že odcházíme navždy z domu. V tom byl ten problém. Všechno zůstalo uklizené a připravené na náš návrat.“ Podobným způsobem hovoří také Vesna: „Do České republiky jsme přijeli v roce 1991 a v podstatě jsme neemigrovali, ale jsme přijeli na 14 dnů na dovolenou, než se situace doma uklidní. Mezitím se právě ty události stupňovaly a my jsme vlastně záhy pochopili, že se nemáme kam vrátit. Takže jsme pobývali asi měsíc zde u známých a příbuzných. Mou výhodou bylo, že jsem z české menšiny.“

Domníváme se, že ona **dočasnost**²⁸ jim také pomáhala přežívat nelehkou situaci, kdy se ocitly v počáteční fázi migrace v neznámé společnosti, ve které se neorientovaly a neměly zde vytvořeny sociální sítě, a zároveň se permanentně bály o své blízké a přátele, kteří zůstali doma, kde stále zuřila válka. Hovoří Jasmina: „Nejhorší bylo, že jste vůbec nevěděli, co se tam děje. Jenom z televize a zpráv. A to jsme vždy běžely na poštu a telefonovaly domů, jestli jsou v pořádku. Ty pocity, to si ani neumíte představit.“ Je důležité si taky uvědomit, že v zemi původu zanechaly také takřka celý svůj osobní majetek, který stačily vybudovat a netušily, v jakém stavu (a jestli vůbec) ho po příchodu naleznou. Pravděpodobně to bylo těžší pro ty z žen, které pocházely s rurálního prostředí a jejich rodiny tak měly jiný typ sociálních a ekonomických vazeb na pozemky a půdu, kterou zdědili po předcích.

Ženy v námi analyzovaných rozhovorech také citlivě reflektovaly **pocit viny**, který souvisel s tím, že ony **patřily k těm málo „vyvoleným“**, kteří vůbec mohli z válkou zuřící země odejít a zabezpečit tak bezpečné prostředí pro své děti. Hovoří paní Dženana: „V prvních dnech jsem byla velice šťastná, že jsme přišli, protože jsem znovu pocítila, co znamená to, co jsme kdysi měli: mír, normální život, potřebné potraviny, hygiena, voda, elektřina atd. Potom mne s časem začalo trápit svědomí, nesla jsem pocit viny kvůli tomu, že jsem se přece zachránila. Nevztahovalo se to až tolik na rodinu, rodiče a manžela...Ale na mé přátele a známé, kteří měli také malé děti, a nepodařilo se jim odjet ze Sarajeva. Čili, prvně byla přechodná radost, spokojenost, že jsem opustila město, zachránila především děti, ale potom ten pocit viny...že mnozí lidé zůstali, i když možná byli v těžších podmínkách než moje rodina.“ Pocit viny mohl ale také fungovat jako silný morální závazek, aby v migraci obstály a „vydržely“ všechny budoucí emocionální, sociální a ekonomické komplikace, které na ně v dalších letech v migraci čekaly.

Samotná cesta byla velmi náročná. Budoucí migranti a migrantky museli úspěšně překonat několik kontrolních stanovišť jednotlivých armádních složek (tzv. check points), kde byli podrobeni důkladné osobní kontrole. Cesta ve vypjaté atmosféře tak namísto několika hodin mohla trvat i několik dnů. Některé z námi zkoumaných žen pak cestovaly v organizované skupině v rámci humanitárních programů z nejbližšího bezpečného letiště. Ti, kteří cestovali individuálně (zejména jako kompletní rodiny), se rozhodli nejprve zkusit

²⁸ Kategorie dočasnosti se ukazuje také jako stěžejní pro migrantky, které v zemi původu zanechávají své nejbližší –jak na příkladu výzkumu transnacionálních matek z Ukrajiny ukazuje Ezzeddine (Ezzeddine 2012).

šťěstí v Záhřebu, kde měli své známé nebo příbuzné, a jelikož skutečně nepředpokládali delší dobu pobytu mimo domov, bylo pro ně strategické být co nejbliž ke svým domovům. Po čase se ukázalo, že válka bude trvat déle, než si kdokoliv kdykoliv myslel, a proto se (z různých důvodů) rozhodli odejít do České republiky.

„Nejdříve jsme hledali vůbec nějakou cestu ven! Jediná cesta, která vedla ven, byla do Bělehradu. Nejdříve jsme jeli strašnou cestou do Srbska, tam jsme si museli vyřídit doklady. Jediným a prvním cílem bylo zachránit si životy a pak se uvidí, co. Prošli jsme 24 kontrolami, strašné zážitky. Doklady jsme neměli, kromě občanek. Velký problém nastal u mostu z Hercegoviny do Srbska. Tam vytáhli mého muže z auta a teprve v tuto chvíli, bylo nás 5 plných aut, jsme se rozhlídli kolem a přišli na to, že on jako jediný v té výpravě byl muslim. Nikoho to předtím nepadlo! Vytáhli ho ven a ptali se, kam jdeš a proč, atd. Nevěděl, co má říct, jaká odpověď je ta správná, co mu zachráni život. Vypadalo to strašlivě. Bylo to na samém začátku války, když neplatila žádná pravidla. Život neznamenal NIC! No a on říkal jen, aby odlehčil situaci, „já jenom odvezu ženu a děti a pak se vrátím“. A oni na to: „Aha, vrátíš se, abys po nás střílel a zabíjel nás“. Na to náš kamarád, nejlepší manželův kamarád ((pláč)) říká: „Ne, nechte ho být! Proč to děláte? Je to můj svědek, nejlepší kamarád!“ A tak zaútočili na něj a říkají: „Ty máš takového smrada za kamaráda? Tak to jsi taky takový hnusák a taky dostaneš!“ Pak už nevím, jestli jsme měli takové štěstí nebo jak.“

„ Bylo strašné horko, byli jsme dehydrovaní, žádná voda, nic! Syn celou dobu stál, měl cizí boty na nohách, protože to bylo období, kdy rychle rostl a neměl co na nohy. Tak jsem někde vyžebrała něco na nohy, aby mohl vůbec jít. Stál mezi řadami sedadel a držel se rukama vpravo a vlevo. Spal ve stoje! Dostali se k nám vojáci a chtěli nám kontrolovat doklady. Já jsem se vůbec nemohla vzhopit, abych mohla vyndat z kabelky ty doklady. Chudák syn je vyndával a ukazoval a mně celou dobu padala hlava únavou, jak jsem držela malou dceru na rukách. Pak jsem se probudila a viděla jsem, že holčička je úplně mdlá, jakoby byla mrtvá a já jsem to neměla komu říct. Autobus byl plný Židů a mladých lidí, kteří se velmi báli, že budou vyhozeni z toho autobusu...Začala jsem instinktivně hledat v kabelce, našla jsem jen sáček cukru z kavárny. Otevřela jsem ho a začala dávat té malé do pusinky zrníčka cukru, nic se nedělo...Ale když se začal rozpouštět, začala jevit známky života! Od té doby, když jsem v kavárně, tak si strčím cukr do kabelky. Mám respekt k cukru!“

7.2 „Jak najít duši a zajistit všechny ty věci“ aneb příchod a sžívání se s novou společností

Jako zásadní se při příchodu a prvních kontaktech s novou společností ukazuje důležitost toho, s kým a jakým způsobem tam přicházíte (utečenci/migranti) a jestli v nové zemi máte síť přátel nebo příbuzných, kteří jsou v procesu migrace nezastupitelní (Massey 1993, Brettel 2000). Síť migrantů a přátel můžou výrazně eliminovat rizika spojené s migrací.

Poskytnou možnost ubytování a stravy v prvních týdnech, zabezpečí přístup k informacím nezbytným pro fungování v neznámé společnosti a vytvoří pocit bezpečí, stability a důvěry v tranzitních dynamických situacích (Aranda 2003). Rozdílné zkušenosti s lidmi z majoritní společnosti měly migrantky, které byly během prvních měsíců (někdy i mnoha let) pod „supervizí“ svých českých přátel nebo příbuzných, které poznaly během studia v České republice nebo svých krajanů, kteří dlouhodobě žili v České republice. Ukazuje se, že **znalost jejich konkrétního osobního migračního příběhu byla významným sociálním kapitálem**, ze kterého mohly profitovat i v té době (90. léta) stále ještě homogenní české společnosti, která nebyla zvyklá na „jinakost“.

Ve zcela jiné situaci byly ale ty ženy, které přišly do České republiky v rámci řízených humanitárních programů a pobývaly v bývalých rekreačních zařízeních v regionech mimo hlavní město, kde byly izolované od majoritní společnosti. Ženy v rozhovorech citlivě refletovaly **pocity izolace a „vzdálenosti“ od obyvatel**, se kterými přechodnou dobu sdílely stejný sociální a fyzický prostor. Hovoří Mirjana: „Byly jsme tam samé ženské s dětma, co utíkaly před válkou. Celé vystrašené. A nikdo, nikdo nikdy nepřišel z té vesnice zeptat se, nepotřebujete něco? Naše děti chodily do školy s jejich a vůbec je to nenapadlo. To bylo pro nás šokující. Říkaly jsme si, co to je proboha za lidi, že nepomůžou ženským s dětma? Já asi nikdy nepochopím, že nikdo z toho městečka nepřišel a nezeptal se, jestli něco nepotřebujeme. Vždyť věděli, co jsme zač.“

„To místo, kde jsme strávili s dětma první rok (pobytové zařízení pro migranty na severu Čech), bylo pro mě velkým, velkým zklamáním. Dodnes mne bolí to, že nás obyvatelé toho městečka nepřijali. Přišla skupina žen s dětmi z války. Kromě muže, který pracoval jako vrátný v ubytovně, a ženy, která byla naše kolegyně a také uklízela v té ubytovně, nikdo nepodal ruku k přátelství. Nikdo nezaklepal na dveře, aby se zeptal: „Ženy, nepotřebujete něco? Mají ty děti třeba vajíčko, máte pánev, abyste jim to vajíčko usmažily?“ Když jsme procházely tím městečkem, bylo znát, že je to bohaté městečko. Měli tam hezké domy, krásné zahrady. Nevím, jakou měli samosprávu, ale nikdo, ani zastupitelé města, k nám nikdy nepřišli. To, co nás nejvíc bolelo a uráželo, bylo to, že když jsme šli na procházku, oni zavírali okna. Jako bychom přišly bůhví odkud nebo že jsme malomocní. Takže to městečko bylo jedno velké zklamání.“ (paní Sněžena)

Na druhou stranu námi zkoumané ženy s vděčností vzpomínaly na práci humanitárních pracovníků a zaměstnanců, kteří pracovali s nimi v pobytových zařízeních během prvních měsíců jejich pobytu v České republice. Musíme si uvědomit, že tato skupina migrantů a migrantek se statutem dočasné ochrany byla historicky vůbec první větší skupinou nucených migrantů, kteří přišli do (v té doby ještě) Československa. Československo bylo také první středoevropskou zemí, která urychleně vytvořila vůbec první státní program podpory pro tuto skupinu nucených migrantů a uzákonila samotný institut dočasné ochrany, který využily námi zkoumané migrantky.²⁹

29 V roce 1991 Československá federální vláda přijala první vládní usnesení, které vedlo k zřízení statutu dočasného útočiště pro občany z bývalé Jugoslávie. Již koncem roku 1991 do České republiky přicházeli první migranti a migrantky. V době zavedení statutu dočasného útočiště t.j. na konci roku 1991, žilo v České republice pouze 53 461 cizinců, z toho 2 127 občanů a občanek z bývalé Jugoslávie. Celkový počet uprchlíků ze zemí bývalé Jugoslávie ubytovaných v uprchlických zařízeních MVČR mezi lety 1991 a 1997 dosáhl počtu 5 238 osob. Nejpočetnější skupinu tvořili děti mladší 15 let (33,8 %). Celkově byla humanitární střediska genderově a věkově vyvážená (výjimku tvořili tzv. dětské programy pro matky s dětmi). Další tisíce migrantů žily od začátku začleněné do české společnosti pomocí sítí svých přátel a krajanů. Do humanitárních akcí se zapojilo několik mezinárod-

Situace v počátcích migrace byla pro mnohé ženy těžkou životní zkušeností. I když měly za sebou zkušenosti s ekonomickým nedostatkem již z válkou zkoušené Jugoslávie, tak neočekávaly, že tato situace potrvá dlouhodobě i v (mírové a bezpečné) České republice. Tady jim navíc chyběla podpora širší rodiny, na kterou byly zvyklé z domova. Hovoří Vesna: „...v Sarajevu šlo o život. To bylo něco jiného. A tady, sice se to nestávalo často, ale měla jsem ten pocit, že jim musím zajistit všechny věci pro život. To mi bylo nepřijemné.“

Z těchto důvodů nebylo pro mnohé z nich jednoduché zvládnout situaci, kdy začínaly „od nuly“ a jejich životní styl se velice lišil od komfortního životního stylu, který vedly před válkou v bývalé Jugoslávii. Hovoří Marina: „*Film, který jsem produkovala, byl nominován na Oskara, dostali jsme Zlatou palmu v Cannes, prostě mi narostla křídla. Pak najednou přijíždíme do Prahy, máme jenom to své auto. V kufru máme, přesně vím co, jednu malou igelitku, co jsme si nakoupili intimní prádlo v Bělehradě, a nějaká dvě trička. Víím ještě přesně, v tom kufru byl oblek, který si manžel vyzvednul z čistírny. Svezl se s námi do Prahy jako uprchlický oděv, který už na sebe nikdy nevezl. Byl podvečer a děcka tam vzadu seděla a nevěděli jsme, kam vůbec pojedeme, co budeme dělat...*“

V rozhovorech jsme identifikovaly strategii „**aby děti měli, co potřebují**“, kdy se ženy velice snažily, aby jejich děti nepocítily migraci jako další negativní změnu v životě po prožitých útrapách války. Proto se ženy snažily zabezpečit život rodiny tak, aby děti nepocítily materiální nedostatek. Velice dobře a detailně si pamatovaly biografii věcí (Kopytoff 1986), které získaly pro své nově vznikající domácnosti – jak a od koho věc získaly, co proto musely udělat, jak dlouho na danou věc spořily atd.

Ženy z bývalé Jugoslávie stály také v migraci v centru chodu rozšířených rodin. Tedy opět pokračovaly ve své trajektorii péče také v migraci, kde ale na nich často ležela další zodpovědnost za jednotlivé členy rodiny, kromě dětí zejména za ženy-matky a tchýně. Tímto způsobem mluví paní Iva: „*Vůbec to nebylo jednoduché! Matka, která žila s námi, strašně těžko přijímala to prostředí. Nikdy se nezapojila, aby byla podporou při výchově dětí a té péče kolem nich. Nebyla toho schopná, pořád chtěla domů, domů. Ale domov už neměla! Já jsem si občas dělala legraci, že mám čtyři děti. Dvě jsem porodila, pak babička a tchýně. Asi jsem v té rodině působila jako nezranitelná, nezničitelná a všechny potíže a krize šly přes mou osobu. Měla jsem velké štěstí, že děti našly svou cestu. Neměla jsem těžkosti s jejich vzděláváním, bylo to s nimi ideální. Ale my dospělí jsme prožívali své krize a ty byly těžké. Když se teď podívám zpátky, tak možná to moje zanícení pro ostatní bylo určitým útekem. Od těžkostí, které jsme zažívaly každý den.*“

Ženy, které pobývaly v bytových zařízeních, izolovaných od majority, hovořily během rozhovorů o **vzájemné soudržnosti a solidaritě** migrantek mezi sebou, která jim pomáhala přežít nelehkou situaci během prvních měsíců. Sociální sítě v migraci mohou plnit také funkci emocionálního podpůrného systému, jelikož uspokojují emocionální potřeby migrantů a migrantek a poskytují jim pomoc a podporu. Zejména migrantky vnímají situaci bez rodiny ostřeji, a to zejména v krizových situacích jako je nemoc nebo smrt v rodině

ních institucí a agentur – Mezinárodní Červený kříž, Dětská ambasáda (speciální program pro matky s dětmi), Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) atd. Právě v tomto období vznikají také první české humanitární organizace, které pracovaly jak v České republice (např. Poradna pro uprchlíky – dnešní Sdružení pro integraci a migraci či Organizace pro pomoc uprchlíkům), tak přímo ve válečné Jugoslávii (Člověk v tísni). Největší počet 83 % migrantů a migrantek, kteří byli dočasně umístěni do českých humanitárních středisek, pocházelo z Bosny a Hercegoviny (Pilat Whalenová, 2007).

(Aranda, 2003). Hovoří Bisera: „*My jsme si neuvěřitelně pomáhaly, držely jsme se. Když se jedna složila z toho všeho, tak další fungovaly za ni. Prostě jsme musely, drželo nás to nad vodou.*“ Migrace patří k těžkým životním situacím, které významně zasáhnou také partnerské vztahy. Námi zkoumané ženy bychom mohli rozdělit do následujících kategorií: rozvedené ženy, které přišly do České republiky samy a se svými bývalými partnery udržují nebo udržovaly kontakty na dálku (těchto žen bylo v zkoumaném vzorku nejméně); ženy, které se během migrace rozvedly nebo ovdověly.³⁰ Ale nejvíce bylo žen, které během rozhovorů hovořily o tom, že jim tato životní etapa jejich vzájemný vztah jenom posílila. Bylo to dle nich proto, že tyto rodiny trávily spolu mnohem více času než před migrací, musely spolu překonávat různé (někdy nečekané) problémy a také se snažily kvůli dětem zabezpečit alespoň doma pocit jistoty a stability, kterou na počátku migrace právě děti velice postrádaly. V některých případech začali manželé také dokonce spolu podnikat, i když jejich původní profese byly rozdílné, ale tato forma zaměstnání byla pro ně jako pro migranty neovládající jazyk přístupná lépe než tradiční profese na pozici zaměstnanců.

„No, našli jsme si podnájem. Byli to hodní lidé, co nám ho pronajmuli jenom za režii. To znamená, že jsme platili jenom elektřinu a vodu. Kolik jsme utratili, tolik jsme zaplatili. Nic víc jsme neplatili. Pomohli nám. No a navíc, kdekoliv jsem pracovala, tak ty ženy, které tam byly, nám strašně pomáhaly. Dávaly oblečení, protože jsem přišla s jedním kufříkem. Nic jsme neměla. Tak pomáhaly, jak mohly. Byla jsem spokojená. Oblečení jsem dostala od nich. Kabáty jsme dostala od nich. Boty jsem si nějaký koupila. Takže nějak to šlo.“

„Hledala jsem práci všude. V tom nám dost pomáhali zaměstnanci těch humanitárních středisek. Oni v tom odehráli velkou roli – začínalo to vymyšlením různých možností pro práci, hledáním různých variant, jak se naučit český jazyk. Oni nám pomáhali, organizovali a vedli kurzy češtiny pro nás. Musím to ocenit a poděkovat za to. Pro mě znamenalo hodně.“

„Cítila jsem, že nejsem. Do Čech jsem přivezla své tělo, ale nevěděla jsem najít svojí duši. Nemohla jsem spát. Co mám dělat zítra a proč? Chodila jsem městem a poznávala město. Nevím, potřebovala jsem nějak spotřebovat ten čas, dokud se nevrátíme. Pořád jsem hledala sebe! Bylo to strašné, dokud jsem nepotkala jednu paní v metru – Češku, sousedku. Najednou jako bych cítila, že mám duši pohromadě. Někoho znám! Někoho mohu taky tady potkat! Pamatuji si, že jsem jí políbila, ona žasla...Protože Češi na to moc nejsou, ona trochu couvla a já jsem jí řekla, že jí to vysvětlím. A zeptala jsem se jí, jestli nemá zítra čas na kávu. Další den jsme si spolu daly kávu, já jsem jí řekla, že to pro mě moc znamenalo, že to byla cesta pro uzdravení ducha. Poslouchala, ale nevím, jestli to pochopila. A pak jsme začali postupně fungovat jako všichni tady.“

30 Studie genderu v migraci se až v poslední době soustřeďují na propojení migračních studií a mužských studií (men's studies). Studie ukazují, že nejenom genderová identita žen bývá během migrace (i když někdy jenom dočasně) transformována. K maskulinitě migrantů se vážou také silné genderové stereotypy a socio-kulturně normativní tlaky o hegemonní maskulinní identitě (typu muž vydrží všechno, muž musí zabezpečit rodinu atd. Nenaplnění těchto očekávání nebo nemožnost v nich pokračovat i v migraci může vést k tomu, že muži se rozhodnou vrátit do země původu (George, 2005).

7.3 „Migrace je jako bývalý manžel, nikdy se jej nezbavíte“ aneb život s vícenásobnou diskriminací

Většina námi zkoumaných žen již během více než dvaceti let, kdy žijí v České republice, obdržela české občanství, tedy z právního hlediska se staly plně rovnoprávnými občankami České republiky.³¹ V rozhovorech se ženami vyplynulo, že **subjektivně očekávaly, že se tato významná změna jejich statusu odrazí i v jejich každodennosti** – a to zejména ve styku se státními institucemi. V rámci rozhovorů migrantky ale reflektovaly velké rozčarování, kdy byly v **prostředí institucí opětovně zařazovány do kategorie cizinců**.

Samotné ženy vnímaly vlastní zkušenost s migrací jako etapu jejich života, kterou již završily, a své další životní strategie plně vázaly (nebo plánovaly provázat) se životem v České Republice, kde měly své rodiny, přátele i práci. Významnou událostí, kde byla opět obnovována jejich (pro ně osobně již ukončená) migrační historie, která překryla jejich občanský status, se stalo zejména období, kdy ženy žádaly o důchodové zabezpečení. Právě proces „vyměrování důchodu“ ale jasně odhaluje jednotlivé pracovní biografie žen, které se odehrávaly také na území bývalé Jugoslávie. Nedůstojná výše důchodu, která není dostačující pro pokojné přežití stáří, byla pro mnohé ženy překvapující a zahanbující zároveň. Ženy v rozhovorech citlivě reflektovaly zejména symbolickou rovinu – tedy **finanční neocenění jejich reprodukční práce** (výchova dětí a péče o rodinu a domácnost), stejně tak jako fakt, že plně pracovaly po celý svůj produkční život. Pocity zneuznání práce žen souvisí s tím, že společnost nedostatečně oceňuje jejich „neviditelnou“ reprodukční práci, které souvisí s péčí o děti a domácnost (Oakley 1974). Na druhou stranu společnost uděluje status svým občanům skrze (nebo zejména) produktivní práci, která vytváří hlavní cestu k identitě (*central pathway to identity*). Námi zkoumané ženy ale zdůrazňovaly, že „ony si migraci nevybraly“, a že mnohdy pracovaly (zejména v počátku své migrace) v méně kvalifikovaných profesích jako např. uklízečka nebo prodavačka. Návrat k původním profesím, případně rekvalifikace, je stálo mnoho úsilí, které není společností dostatečně (nejenom) finančně oceněná. Proto ženy velice ostře odsuzovaly „dobré rady“ úřednic, které jim radily, aby namísto perspektivy důchodu v chudobě v České republice volily „odchod domů“, kde jim bude „možná lépe“. Podobné zacházení je ale očekávalo, dle rozhovorů, také v zemi původu. I tam se z nich totiž mezitím pro úřady staly cizinky. Hovoří Bojana: „Když přijedu do Bosny, tak říkají, co po nich chci, že nemají peníze pro lidi, kteří žijí tam. Tam nejsem, tady taky nejsem! Tady jsem cizinec, nezáleží na tom, jaké mám občanství.“ Podobným způsobem reflektuje situaci také Gordana: „Ano, tady. Já už bych tam znovu nezačala, je to moje rodné město, kde jsem žila 30 let, ale bohužel, už tam nikoho neznám! Ti staří lidé, co tam zůstali, pomalu umírají. Byla jsem tam nedávno na týden, každý den jsem byla ve městě, mamka mne vždycky poslala něco vyřídit. Chodíte po svém rodném městě a nikomu neřeknete dobrý den, to je pro mě opravdu stresující. Já

31 Do mateřské země se vrátilo v roce 1996 (během tzv. dobrovolné repatriace) 282 osob a v roce 1997 odešlo 190 osob. Pilat -Whalenová (2007) popisuje specifika některých rozhodnutí k odchodu: „ Snad proto, že žádost o azyl nebyla nutnou částí přijímací procedury, a tudíž osoby s dočasným útočištěm byly ušetřeny pohovorů jinak nutných ke vstupu do azylové procedury. Představa, že budou muset vyprávět policejnímu důstojníkovi o událostech předcházejících jejich odchodu z vlasti, nejvíce odrazovala bosenské uprchlíky od žádosti o azyl a to zejména proto, že tyto události patří k nejčernějším chvilčkám jejich života. Právě z těchto důvodů se mnoho občanů zemí bývalé Jugoslávie velice traumatizovaných, s velmi pádnými důvody k azylu, rozhodlo nepožádat o další pobyt.“

bych se tam už nevrátila! Vždycky byla ta naděje, že se jednou možná vrátíme, ale teď už opravdu ne! Děti tady dokončí školy, doufám, že se vdají a ožení, budou mít děti. Moje budoucnost je tam, kde jsou moje děti!“

Námi zkoumané ženy citlivě reflektovaly kritiku ze strany krajanů, kteří jim vyčítali jejich odchod a život v zahraničí, protože oni sami si museli přetřpět těžký život během občanské války. **Pocity života v jakémsi meziprostoru byly přítomné ve všech vyprávěních. Kontrastně k tomu ale námi zkoumané ženy vyjadřovaly subjektivní pocity transnacionální sounáležitosti.** Na jedné straně sounáležitosti k České republice, na straně druhé k idealizované a sentimentální představě o životě v bývalé Jugoslávii. K Jugoslávii před válkou, když byly mladé, plné elánu a spokojeně žily v kruhu svých nejbližších. K životu v nových státech, které vznikly na území bývalé Jugoslávie, byly spíše kritické a během rozhovorů reflektovaly to, že „*život už tam není takový, jako býval předtím.*“

Ženy s utečeneckou zkušeností se musely zejména v pracovním prostředí vyrovnávat s dalším typem vícenásobné diskriminace, která směřovala kromě genderu a etnicity také k jejich vyššímu věku (Bretell 2000). Tímto způsobem mluví také Jelena: „*Dělala jsem pohovor, náročný testy, všechno možný přes personální agenturu. Museli nás snímat kamerou celou tu dobu. Nenapsala jsem, kolik mi je let. Vůbec. Ale říkala jsem si, že mě nezvali kvůli věku. A od té doby jsem už nehledala takové zaměstnání. Říkala mi to potom ta ředitelka personální agentury.*“

Subjektivní pocity věkové diskriminace jsme identifikovaly u těch žen, které pracovaly na zaměstnaneckých pozicích, a to zejména ve sféře médií a v sektoru bankovních služeb a ekonomického poradenství, kde se očekává vysoké pracovní nasazení, flexibilita práce, využívání moderních technologií. Tedy kompetitivní pracovní prostředí zaměřené zejména na individuální výkon. Ženy samotné byly přesvědčeny, že pracovní kolektiv by měl být věkově různorodé, že „**mu ještě také můžou něco dát**“ a silně zdůrazňovaly význam svých pracovních a životních zkušeností. Na druhou stranu kriticky reflektovaly to, že mají již méně fyzické energie, a proto v tomto ohledu nemůžou konkurovat mladým, dravým a dynamickým kolegům a kolegyním. Ve zcela odlišné situaci byly ženy, které spoluvlastnily firmy nebo samy pracovaly pro menší firmy nebo neziskové organizace. Ukazuje se, že tento typ pracovního prostředí je věkově citlivější, protože zaměstnavatelé mají možnost detailněji a osobně poznat jednotlivé pracovníky, ale také jejich konkrétní migrační a životní příběhy. Ženy, které pracovaly v rodinných firmách, reflektovaly vyšší jistotu své pracovní pozice. Na druhou stranu ale tento typ zaměstnání vyžaduje intenzivní zapojení všech členů rodiny bez ohledu na věk a často i zdravotní stav. Hovoří paní Jelena, která spoluvlastní rodinnou restauraci a obdržela důchod pouhých 3000 Kč, přičemž ve své firmě sama zaměstnávala také tři české zaměstnance: „*Celou dobu jsem pracovala až do pozdního věku od rána do večera, i dnes pracuji těžce. Myslela jsem si, že něco ušetřím. Bohužel to nedopadlo úplně tak, jak jsem si představovala. Když máte restauraci, musíte pořád pracovat. Nikdo se neptá, jestli jste nemocná. Zrovna dnes měla naše pracovnice malou nehodu, nemohla přijít. Já jsem ležela doma a nebylo mi dobře, ale šla jsem do práce, protože jsem musela. Když je to rodinný podnik, tak musíte!*“

Analýza rozhovorů k tématu vícenásobné diskriminace ilustruje rozpor mezi právní (formální) koncepcí občanství a konceptem sociálního občanství (Yuval-Davis 1991:5). I když některé z námi zkoumaných žen obdržely české občanství, jak ukazují naše data, není jim zcela garantován přístup a participace do všech veřejných služeb (např. plné právo

vstupu do penzijního systému), a jejich práva a nároky jsou zejména v prostředí institucí zpochybňována (McMahon 2012).

„Žádali jsme před nějakou dobou se synem o občanství. Měli jsme pohovor na ministerstvu a ta úřednice, když zjistila, že můj syn (pozn. mentálně i fyzicky postižený) bere český invalidní důchod, tak mi řekla, že proč jsme vůbec přišli, když jsme si vzali od českého státu, co nám nepatří... Strašně jsem plakala, když jsme šli po schodech dolů ...“

Hovoří Selma: „Myslím, že xenofobie je všeobecná. Nezáleží, že jsme z Jugoslávie nebo odkud. Ten problém jsem zaznamenala zejména během prvních dvou nebo čtyř let. Když oni někteří Češi, co mě potkali, byli vůbec poprvé s nějakým cizincem. Například si pamatují, že se mi rozbila lednička. Tak jsem volala opraváře. Vysvětlovala jsem mu, jak se to stalo a on říká “Paní, odkud jste?” Říkám: „Jsem z Marsu, nevadí Vám to?“

7.4 „Důchod, aneb když je člověk starý, potřebuje méně“ aneb stárnutí v migraci

Ženy, které byly před vstupem do důchodu, mluvily během našich rozhovorů o důchodu výhradně jako o **období skromnosti**, kdy budou muset žít z omezených finančních zdrojů. Pro nás bylo ale zajímavé, že jen velice těžko dokázaly odhadnout konečnou výši svého důchodu, a proto je úředně stanovená výše (průměrně kolem 4 500 Kč) šokovala. Strategie „*zvládla jsem to tehdy sama, musím to zvládnout i v budoucnosti*“ byla přítomna ve všech rozhovorech. Hovoří Selma: „*O důchodu nepřemýšlím. Říkám, že když to bylo nejhorsší, tak jsme si musely nějak poradit samy a teď nám má kdo pomáhat nebo... Nechtěla bych, aby mi někdo pomáhal. Ani děti ne! Jestli na tom budu zdravotně tak, jak bych si přála. Myslím si, že by mi děti neměly pomáhat, ale nevím, jak to v životě bude. Chtěla bych to zvládnout všechno sama, aby mi nikdo nemusel pomáhat.*“

Diametrálně odlišnou strategii měla druhá skupina žen, které vědomě počítaly s nízkým důchodem a **systematicky a dlouhodobě** se se na tuto situaci připravovaly. Strategie toho, jak finančně „zvládnout“ pokles měsíčního příjmu, byly různé – od šetření, snižování nákladů na bydlení formou přestěhování se do menších bytů, krátkodobého pronájmu pokojů/bytů turistům až po různé formy připojištění (které ale v některých případech nestačilo). Hovoří Bisera, která pracuje ve specializované profesi ve zdravotnictví: „*Vydělám si slušně a platím všechny sociální odvody Má představa byla taková, že až dostanu důchod, tak abych z něj mohla platit jídlo a nájem. A všechno ostatní si musím zjistit a ušetřit. Do důchodu se připravím, elektrospotřebiče si vyměním a v důchodu už toho člověk nepotřebuje tolik jako pracující člověk.*“

Ženy, které již v důchodu byly, se **snažily aktivně řešit** svou ekonomickou situaci různými způsoby. Jedním z nich bylo pokračování v původním zaměstnání. Hovoří Danica, která pracuje jako pokladní: „*Jelikož mi je už 65 let, nejsem úplně zdravá. Oči, kyčle, štítná žláza. Ale protože jsem dostala důchod 5 600 korun, musím pokračovat, dokud to vydržím. Sice bych nerada seděla jenom doma, to říkám hned, ale jiná věc je, když to děláte z vlastního rozhodnutí, nebo když na konci musíte.*“ Práce ale neznamenal jenom významnou finanční podporu při důchodu, ale pro některé ženy také plnila funkci emocionální podpory. Udržovala pocit, že jsou pro společnost „stále užitečné“, tedy udržovala kontinuitu jejich vlastní biografie, která byla do té doby vystavěna výhradně kolem péče a práce. Hovoří Vesna: „*Nejtěžší by pro mě bylo, kdybych neměla práci. Být v důchodu a nepracovat. Cítila bych se, jako že sedím doma a čekám na smrt. No, ale já pracuji, mám nějaký cíl. Jsem radostná, mám veselou náladu, mám chuť do života.*“ Podobným způsobem vypovídala také Sněžena: „*Na začátku, když jsem se vrátila (zpět do České republiky pozn.), byl to normální život. Časem jsem se ale dostala do deprese. Nebyla jsem zvyklá na nicnedělání. Nemohla jsem sedět doma. Často jsem se procházela městem, toulala se a nic jsem nedělala. To je nejhorší možná věc, když člověk nepracuje, nemá žádný cíl. Nemá něco, díky čemu by mohl říci, udělala jsme to a to, jsem užitečná. Neměla jsem to. Tehdy jsem začala hledat práci a vyptávat se, kde bych mohla pracovat. Díky jednomu člověku, který mi pomohl, jsem dostala práci v jednom supermarketu. Pracuji jako brigádnice a díky tomu mám náplň dne. Ta práce je pro mě jako lék, protože přijdu domů unavená, lehnu si, odpočinu a těším se na zítřek. To se znovu dostanu mezi lidi, se kterými si kromě práce i směji, povídáme si o všem. Přijdu domů veselá a spokojená.*“

Ženy, které již byly v důchodu, se snažily dle jejich slov „**něco dělat**“, co jim emocionálně pomáhalo překonat změnu životního stylu a rozvíjet nové sociální vztahy a zájmy. Takto

mluví Dubravka: „Když jde člověk do důchodu a neví co se sebou, tak to je strašné. Musíte si najít nějakou aktivitu, aby ten den netrval dlouho jako rok. Jsem hodně aktivní, jediný co, že nemusím vstávat, jako když jsem chodila do práce. Chodím na tai-chi a tam je hodně žen. Pak chodím na němčinu a angličtinu, takže mám velmi krátký den a zvlášť mám ráda seriály. Každý člověk si musí něco najít, aby mu ten den nebyl tak dlouhý. ...I důchodce musí mít svůj život, ne jen tak sedět. Nejhorší je, když člověk neví, co se sebou.“

Podobně jako u majoritních žen v podobném věku se i **starší ženy s uprchlickou minulostí** (zejména v případě, že jsou vdovy nebo rozvedené) **ocitají na hranici chudoby** (Sokačová 2015). Jak argumentuje Sýkorová a kol., zranitelnost seniorů se týká zejména zranitelnosti kolem bydlení, senioři často nedisponují dostatečnými zdroji, které by mohli mobilizovat a případně kombinovat k udržení přijatelné životní úrovně (Sýkorová a kol. 2014). V našem výzkumu byly v lepší situaci vdané ženy, které žily v manželství a mohly spoléhat také na finanční podporu ze strany svého (ještě pracujícího) manžela, s kterým společně sdílely výdaje na domácnost. Ale také tyto ženy během rozhovorů silně reflektovaly svou zranitelnou ekonomickou a sociální situaci a jasně artikulovaly obavy v případě, kdy by jejich partner zemřel nebo vážně onemocněl.

„Když jsem poprvé od kamarádky slyšela, že je v důchodu, tak jsem si říkala, že to není možné, vždyť důchod je strašný. Jestli je to vůbec možné, že i já jednou budu důchodkyně. Jak se to stane, jaké jsou podmínky? Začala jsem se bát stáří a momentu, až budu důchodce. Jestli budu mít z čeho žít, když člověk stárne, tak je ta nejistota silnější a silnější. Zašla jsem na Českou správu sociálního pojištění, prostudovala podmínky a začala jsem na tom pracovat. V Bosně a Hercegovině nemám podmínky na plný důchod. Urychleně jsem na tom pracovala a jsem důchodkyně. Toho dne, kdy jsem dostala rozhodnutí, že jsem důchodce, to byl pro mě šťastný den. Na rozdíl od jedné známé, která z toho byla nešťastná, když viděla ten obnos na papíru, tak jí to srazilo na kolena. Není možné, že po tom, co jsem makala celý život a vzdělávala se, dostanu tak málo. Ale já jsem ani nečekala, že dostanu důchod. Je to málo, člověk se cítí znehodnocený, poníženy. Jenom jaké jsou náklady na byt! A co potom léky atd.? Je to strašné, nevím, jak se z toho dá přežít, ale musíme!“

7.5 „Emocionální pouta, která nemají hranice“ aneb transnacionální péče

Migrace s sebou často přináší také globalizaci příbuzenských a rodinných vztahů (Bryceson a Viurela 2002). Jak argumentuje Deneva, také v transnacionálních rodinách můžeme pozorovat vyjednávání závazků, soudržnosti a povinností, praktické mechanismy a strategie, jejichž cílem je reprodukce rodiny v multilokálním prostředí (Deneva 2012). V následující části se tedy budeme věnovat reflexi genderové podmíněnosti a transnacionální péče o seniory.

I když většina žen po příchodu do České republiky nebyla na tom rozhodně finančně dobře, snažila se také vypomáhat svým rodinám doma, které strádaly ve válkou zmiřané

Jugoslávii. Hned jak to bylo možné, snažily se posílat domů alespoň trvanlivé jídlo a konzervy, i když ani pro ně nebyly začátky v nové zemi lehké. Také po skončení války pokračují (zejména) ve finanční výpomoci nejenom rodičům, ale i dalším příbuzným, kteří zůstali doma i během války, protože ekonomická situace (zejména) v Bosně je stále neuspokojivá. **Transnacionální péče o seniory** má pro ně charakter morálního závazku (tak jak o něm mluví také výše citovaná Deneva), který je důležité naplnit bez ohledu na svou vlastní geografickou lokaci. Hovoří Jadranka: „*Já myslím, že je to normální, když někdo má peníze, tak musí pomáhat rodičům.*“ V námi analyzovaných rozhovorech zvýznamňovaly to, že si již na odloučení od svých rodin v zemi původu časem zvykly a tato situace se stala pro ně „normální“. Na druhou stranu zdůrazňovaly, že **emocionální pouta „nemají hranice“** a odloučení se týká jenom jejich každodennosti. V rozhovorech ale hovořily o tom, že jim je velice líto, že nemůžou být se svými rodiči zejména v období, kdy již intenzivně potřebují (jejich) pomoc. Zároveň také reflektovaly normativní tlak v zemi původu, kdy se očekává, že se o své staré a nemocné rodiče „přirozeně“ postará dcera.

Narativní kategorie **pocitu viny** se tedy znovu objevuje také ve spojitosti s jejich stálou nepřítomností v zemi původu. Z jakého socio-kulturního kontextu tato genderová podmíněnost transnacionální péče vychází? Jak argumentuje Jones, tyto vzorce chování a stereotypy vyvinuté v patriarchálním balkánském prostředí (i v ostatních středoevropských společnostech) v kombinaci s normami socialismu a konzumerismu zůstaly nadále významné také v měnící se společnosti v bývalých státech Jugoslávie. Tak jako v jiných socialistických zemích i jugoslávské ženy se také aktivně účastnily výroby a produkce, což ideálně mělo vést k ekonomické nezávislosti a osvobození, ale ve skutečnosti spočívalo v naplnění dvojí směny (*double day*), kdy ženy pracovaly nejenom v práci, ale také pokračovaly v reprodukční práci v prostředí svých domácností.³² (Jones 1994) Tento kontext však byl velice podobný také tomu, co prožívaly české ženy během socialismu (Havelková 1993). Domníváme se, že tato specifická zkušenost „sladování“ života žen během socialismu jim ale významně pomohla také v migraci, kdy opět aktivně pečovaly o své migrující rodiny, ale zároveň také významně vstupovaly do produktivní sféry a zabezpečovaly finanční stabilitu domácností, které začínaly opět budovat od začátku.

Na druhou stranu, jak jsme ukázaly v předcházející kapitole, se ženy samotné **ostře vymezují** vůči tomu, že by jim v budoucnosti měly pomáhat jejich vlastní děti, a že by tedy péči jako takovou samy přijímaly. Toto ostré odmítnutí přijímání péče můžeme vysvětlit také tím, že v migraci musely ženy potlačit kariérní ambice a jejich pracovní uplatnění bylo limitováno (mnohé ženy si prošly dequalifikací, pracovaly v nájemní práci v domácnosti atd.). Proto svou energii soustředily na své děti, které měly (na rozdíl od nich) uspět i mimo okruh rodiny (a to se týkalo dcer i synů). Případným požadavkem odklonu vlastních dětí od kariéry (například z důvodu péče o ně samotné) by tento model péče pro ně ztratil význam a narušil jejich vlastní genderovou identitu.

V analyzovaných rozhovorech jsme identifikovaly strategii „**držet pohromadě**“, která byla pro ženy důležitá ve všech fázích migrace a inkluze do české společnosti, kdy ženy kladly důraz na význam intenzivních rodinných vztahů pro ně a jejich rodiny. Námi zkoumané ženy během rozhovorů hovořily o tom, že o přesunu seniorů do Čech z tohoto důvodu

³² Tedy emancipace socialistických žen na trhu práce automaticky nevedla k jejich emancipaci v soukromé sféře, kdy nedošlo k významnějšímu zapojení mužů do chodu domácnosti a péče o rodinu.

uvažují, ale obávají se toho, že pro seniory by tato změna byla psychologicky až příliš náročná. Zdůrazňovaly také jazykovou bariéru, na kterou by v komunikaci s majoritním obyvatelstvem narážely. Proto některé ženy zvažují možnost návratu do země původu, i když, jak jsme ukázaly v předcházejících částech textu, návrat si rozhodně neidealizují. Dvě ženy se také do země původu (zatím) dočasně vrátily, a to právě proto, aby mohly intenzivně pečovat o své nemocné rodiče a příbuzné. Pouze další dvě ženy z našeho výzkumu řešily péči o své příbuzné i tím, že si je vzaly k sobě do České republiky. Vzhledem k zdravotnímu stavu svých rodičů seniorů, kteří by jako migranti ze zemí mimo EU (zejména Bosna a Hercegovina) neměli zabezpečený vstup do státního systému zdravotního pojištění, šlo výhradně o seniory s chorvatským občanstvím. Hovoří Jasna: „*My, ženy z Balkánu, považujeme za samozřejmost postarat se o své rodiče a rodiče svých part-*

nerů. Maminka žila s námi, tak to muselo být, protože nemohla zůstat sama v Sarajevu. Nemohla to pochopit, nemohla to přijmout. Celou dobu se trápila. Bylo to depresivní, bylo to těžké. Pak si zlomila kyčel a po té operaci se již nikdy nezotavila a zemřela tady. V ten moment mi skončilo dětství. Najednou jsem přes noc zestárla. Před smrtí mi matka řekla, že se cítila v bezpečí a dobře, že jsem jí dávala nějakou energii a radost. Ohledně rodiny byla spokojená. Tchán s tchýní byli také ze Sarajeva, pak se ocitli v Bělehradě a tam zůstali. Tchýně zemřela před 10 lety, ale tchán je s námi, je mu 90. Mohu říct, že ho obdivuji. Špatně slyší, tak se nemůže naučit česky, ale to je mu jedno. Chodí se zvednutou hlavou městem, má tady svou kavárnu, jsme mu po ruce, jak je to zapotřebí. Hodně jsem pečovala o všechny naše rodiče a dodnes tchánovi chci být do posledních dnů dcerou, i když nejsem jeho vlastní dcera.“

Důležitým prostředníkem udržování sociálních vztahů na dálku jsou moderní technologie (Lutz, Palenga-Möllenberg 2009). Pro naše ženy to byl od počátku migrace zejména telefon, na který byly zvyklé (a zároveň jsou zvyklí také jejich starší rodiče). Jiné typy technologií jsou i v současnosti využívány v případech, kdy ženy komunikují se svými sourozenci a přáteli, kteří již běžně používají internet a sociální média. Cesty do země původu organizovaly ženy dle toho, jestli ještě samy pracují (tedy kdy a na jak dlouho si mají možnost vzít dovolenou). Jak jsme uvedly v předcházející části, některé ženy se kvůli svému vyššímu věku nacházely v zranitelném postavení na trhu práce, proto pro ně nebylo jednoduché organizovat své „pečující“ návštěvy u svých rodičů. Ocitají se pod dvojnásobným tlakem: zabezpečení své vlastní zranitelné pracovní pozice (a tak vlastně i ekonomicky bezpečnějšího důchodu) ve vyšším věku a pod normativními závazky transnacionální péče o seniory.

„A když skončila válka, potom jsme my navštěvovali rodiče. Pomáhali jsme jim i finančně, protože jinak by to normálně nemohli zvládnout, proto jsme i tady šetřili, abychom alespoň těm rodičům dopřáli to důstojné stáří. A myslím, že se nám to povedlo!“

„Už léta nemám dovolenou, protože si plánuji dovolenou podle toho, kdy tatínek potřebuje do nemocnice, nebo kdy maminka potřebuje obéhat svoje kolečko po různých nemocnicích v Záhřebu. Protože samozřejmě jsou to prostě nemocní lidé a tomu se podřizují veškeré mé volné chvíle, volné plány. Tedy udělat kolečko, odvézt a dovézt z nemocnice, protože v našem městě žádná není. Za prvé je taky otázkou, jak to udělat z jednoho důchodu, když maminka je invalida a tatínek je v důchodu. Z jednoho důchodu mohou těžko vyjít... Když teda jeduza nima, objednu všechny ty hroby a hlavně jim navozím věci na zimu, aby měli sůl, mouku, olej, také věci, brambory... Aby nemuseli ven, protože může být tuhá zima a kluzko, kdy se nedostanou ven. A taky aby nechytli nějakou nemoc, aby se něco nestalo. Protože v tu chvíli, když je jim špatně, tak jsem na tom vlastně špatně i já tady. Protože nevím, co bych dělala. Do práce musím, volno si nemůžu vzít zrovna tehdy, když chci já... Dovolenu mám dvacet pět dnů. Takže to musím rozdělit na čtyřikrát, což je absolutně nedostatečné. Samozřejmě že se jim stýská. Oni by v podstatě potřebovali výpomoc denně. Tatínek by potřeboval pomoc do vany, tam je zapotřebí někoho, kdo bydlí blízko. Ta péče je absolutně nedostatečná.“

8. ZÁVĚR

Specifikum tohoto kvalitativního výzkumu, spočívající v pokrytí **dlouhého časového úseku života v migraci**, se ukázalo být stejně tak **badatelsky** přínosné jako též **politicky** velmi poučné. Byť se nejedná o klasický longitudinální výzkum, nýbrž o data získaná pomocí zpětných narací, umožňuje jednak rekonstrukci dynamiky migrační zkušenosti v čase a jednak postižení této zkušenosti jako sice individuálně či typologicky diferencované, ale také jako vykazující významné podobnosti napříč zkoumaným vzorkem.

Co se týče prvního aspektu, získaná data dokládají, že uprchlická zkušenost žen není lineární, ale je **cyklická** a nabývá nových významů v různých etapách života žen, sociálních kontextech (vč. institucí) a transnacionálních prostředích. Druhý aspekt, tedy zobecnitelná zkušenost napříč jednotlivými příběhy, se vztahuje zejména k volbě životní a rodinné strategie v nové situaci, a také k otázkám **stárnutí a vstupu do důchodového věku**, jenž dává status migrantky většinou znovu ostře pocítit.

Výzkumný vzorek tvoří výhradně ženy a výzkumná otázka sledovala v prvním plánu jejich **specificky ženskou migrační zkušenost** a její proměny v souvislosti s procesem stárnutí. Ovšem získané výpovědi zároveň výrazně tematizují pozici žen jako osob, které právě v situaci migrace zaujímají centrální postavení a význam ve svých rodinách. Skrze výzkum žen jsme tedy získaly obraz velmi **komplexních rodinných vztahů**, počínaje vztahy partnerskými a reflexí situace mužů, a konče neméně významnými vztahy mezigeneračními v obou směrech – na jedné straně k vlastním dětem a na druhé k rodičům, včetně partnerových. A naopak, byly a jsou to právě tyto vztahy, které v konečném důsledku dalekosáhle určovaly a určují osobní životní strategie námi zkoumaných žen.

Pro dnešní situaci nové vlny migrace vidíme zkušenost, kterou zprostředkovalo vyprávění a reflexe námi zkoumaných žen, jako nesmírně užitečné **poznání pro přijímající země** (v tomto případě pro Českou republiku), a to jak pro veřejnost, tak pro politické aktéry. Toto poznání se týká obou stěžejních událostí migrace: okolností **odchodu** ze země původu a okolností **příchodu** do nové země.

Víme, že příčinou odchodu byla válka, a všichni si to pravdivě spojujeme zejména se strachem o život. Náš výzkum však přinesl mnohem detailnější a plastičtější **komplex příčin odchodu**, který má i řadu důležitých **genderových** aspektů. Nejednalo se jen o strach ze zabití v boji nebo v důsledku útoků, ale často o odmítání bojovat, o strach, že budu muset zabít. Ten se ve výzkumu týkal jak **synů** našich informátorek, tak jejich **mužů**, a mimo jiné si díky tomu můžeme uvědomit, proč je v současné době mezi uprchlíky mnoho mladých mužů. Tento důvod byl v případě útěku z bývalé Jugoslávie přítomen tam, kde odjely celé rodiny. Zároveň však byla politika pomocí uprchlíkům pojata tradičním a jistě i pochopitelným způsobem jako snaha o záchranu především žen a dětí, pro něž byly vypravovány zvláštní autobusy. Z mužů se tak stala ohrožená skupina nedobrovolně zůstávající v zemi původu. Vedle dramatického a často rovněž život ohrožujícího průběhu transportů to byl proto i strach žen o své syny a muže, ale i další příbuzné, kteří zůstali doma, co představovala **traumata, která je pronásledují dodnes**. To je další rozměr, který výzkum vyjevil, skutečnost, že traumata odchodu ani po tolika letech v emigraci neslábnou, ale vracejí se. Popsaná dynamika této zkušenosti vypovídá o tom, že každodenní zápas o důstojný život

v nové zemi na čas odsunul tato traumata do pozadí, ale vracejí se nečekaně v pozdní životní fázi, kdy je již mimo jiné postaráno o děti. Co však námi zkoumané ženy provázelo životem v migraci po celou dobu, byl dle jejich svědectví **pocit viny** vůči těm, kteří zůstali doma, viny za to, že byli svým způsobem privilegovaní. To vše ukazuje, v rovině poučení, jak významná je na straně přijímající země psychologická pomoc.

Druhá základní událost, **příchod** do neznáma popsany v získaných vyprávěních, napovídá mnoho o **rezervách na straně přijímající země**. V prvé řadě je třeba zmínit, že tato zkušenost byla různorodá. Nepřekvapí, že nejlépe se zabydlovali ti, kdo měli v České republice příbuzné nebo známé. Také v následujících letech se jako nejvýznamnější struktura pomoci osvědčovaly sociální **sítě** vznikající i mezi příchozími, a které se udržely dodnes. Jakkoli to lze považovat za jednoznačně velmi pozitivní a zejména z emocionálního hlediska mimořádně významné, může to nepřímo vypovídat o obtížném uzavírání podobných vztahů s místním obyvatelstvem. S ním měly námi zkoumané ženy rovněž různou zkušenost, která názorně demonstruje podstatu a povahu **xenofobie**. Stud vyvolává výpověď ženy, která pobývala s dalšími ženami a jejich dětmi v uprchlickém zařízení v nejmenovaném městečku, kde za nimi nejenomže nepřišla žádná z místních žen zeptat se, jestli něco nepotřebují, ale nepřišel ani nikdo z vedení obce. Šokující je pak sdělení, že když procházely i s dětmi ulicí, místní zavírali před nimi okna. Tyto děti přitom chodily s jejich dětmi do školy. Ukazuje to mimo jiné, jak separace posiluje xenofobii. **Pozitivní**, dobrá zkušenost s místním obyvatelstvem se pak nikoli překvapivě nacházela tam, kde příchozí přišli s místními do osobního kontaktu, ať to již byla paní uklízečka ve zmíněné ubytovně, kolegyně a kolegové na pracovišti, sousedé a podobně. Navzdory tomu tyto příběhy ukazují, že tak **jako nikdy nekončí odchod, nekončí ani příchod**. Místní se stále dotýkají faktu, že příchozí je odjinud, ještě více to ale zaráží na úřadech, kde mnohdy stále explicitně **zacházejí s klientkami jako s cizinkami navzdory tomu, že jsou již dávno českými občankami**. To je pak nutné považovat za nedostatek základní profesionality a lidsky za neomalenost. Záleží-li přijímající zemi skutečně na integraci příchozích – neboť v současné době často slyšíme obavy především z toho, že noví imigranti nebudou s to integrovat se, musí pracovat také na své vlastní schopnosti napomáhat integraci větší mírou empatie jak k traumatům, která příchozí prožili, tak k nepřijemnostem, které jim připravuje nové prostředí.

Velmi důležité je také upozornit na to, že přijímající země kvůli své lhostejnosti a neznalosti se také může o mnohé **ochudit**. Imigranti z námi zkoumaného vzorku představovali vesměs **střední třídu**, a to spíše vyšší než nižší, **vzdělanou a kvalifikovanou**, v zemi původu velmi dobře materiálně zajištěnou (díky čemuž si mohli „dovolit“ emigraci). Tento sociální status sice, jak se zdá, umožňoval bezproblémovost této skupiny imigrantů, neboť to byli lidé samostatní, kteří nechtěli a nebrali mnoho od státu, podnikaví a investující do svých dětí. Lze si ale představit, že osvícená společnost využije jejich **potenciál, jejich kulturní a sociální kapitál** (pojmem Pierra Bourdieu) a umožní jim kvalifikovanou práci pro českou společnost, jak mužům, tak ženám. I když námi zkoumané ženy sebekriticky uznávaly počáteční jazykovou bariéru, nelze ji považovat za fatální do té míry, aby mohla být vysoká kvalifikace jedné generace nových občanů hozena přes palubu.

Jakkoli považujeme za důležité upozornit na stinné stránky migrační zkušenosti, základním poznatkem našeho výzkumu v žádném případě není, že námi zkoumané ženy jsou ubohé oběti. Centrálním sdělením celkové analýzy je naopak **obraz mimořádně silných žen**, v pravém slova smyslu obraz **hrdinství**, pokud ho nedefinujeme postaru jako hrdin-

ství válečníků. Zdá se, že v situaci migrace takřka obecně platí, že ženy se stávají jakýmsi hlavami nebo přinejmenším centry rodin, a to nejen tam, kde rodina zůstala bez muže. Ve výzkumu deklarují, že na sebe automaticky vzaly **odpovědnost jednak za materiální zajištění rodin**, zejména dětí, tak, aby minimalizovaly jejich sociální marginalizaci, a **jednak za důstojné postavení rodiny**, kterého se snažily docílovat například elegantním zevnějškem. Za svou základní strategii zvolily ve většině případů **rezignaci na své vlastní profesní ambice** a tyto **přenesly na své děti**, na podporu jejich vzdělání. Podle výpovědí tato strategie přinesla ovoce v podobě úspěšné a vzdělané druhé generace migrantských rodin. Řada námi zkoumaných žen se však uplatnila i v kvalifikovanějších profesích a jako nejschůdnější cesta z hlediska ekonomického se ukázalo vlastní rodinné podnikání.

Pozice hrdinky však netkví jen v mimořádném pracovním a osobním nasazení pro vlastní děti. Samy ženy zdůrazňují **tradici širších rodinných vazeb**, zvyku i povinnosti navzájem si pomáhat. Jak si ale uvědomíme ze samotných výpovědí, v zemi původu, kde byly tyto často vysokoškolsky vzdělané ženy profesionálně činné a úspěšné, pomáhala širší rodina výrazně také jim, zejména s péčí o děti, a jako dobře situované si na práci v domácnosti (ale také na péči o děti) zjednávaly placenou výpomoc. To se ale **v imigraci zásadně změnilo**. Tradice vzájemné výpomoci širší rodiny se zde **redukovala na službu žen střední generace ostatním členům rodiny**. Jen několik z nich podle výpovědí pomáhala babička s hlídáním dětí, jinak se naopak staraly také o své matky a tchýně, které přišly s nimi a které se v nové zemi cítily ztracené a bezradné. Vedle toho se snažily na dálku materiálně podporovat ty rodiče, kteří zůstali v zemi původu. V současné době jim jezdí pomáhat i osobně na úkor své dovolené, přestože jsou samy již v důchodovém věku. Lze tedy říci, že v řadě ohledů se ženy obětovaly a obětují pro druhé, důležité však je, že to byla jejich životní volba, na kterou jsou hrdé, a **subjektivně se za oběti nepovažují**.

V této souvislosti se nám jako dosti překvapivé a zajímavé jeví tvrzení námi zkoumaných žen, že rozhodně **nechtějí, aby o ně na stará kolena pečovaly jejich děti**. Tento postoj přece popírá onu deklarovanou tradici, dle níž si má rodina pomáhat a kde je povinností dětí postarat se o své rodiče ve stáří. Tento zvláštní postoj si vysvětlujeme hypotézou, že zde **pokračuje dosavadní strategie žen**, které svůj čas v migraci investovaly do další generace – to je ta, na níž záleží. Představa, že o ně jejich děti budou muset pečovat, je patrně spjata s představou, že by je to mohlo zbrzdít v jejich úspěšném rozletu a tyto ženy by tím vlastně oslabily svou předchozí „investici“. Na tuto logiku věci lze z výpovědí usuzovat jen nepřímou, nicméně v dané chvíli tato skupina žen hodlá pokračovat ve své heroické strategii. V drtivé většině je vzhledem k žalostně nízkým důchodům jejich plánem drasticky se uskrovnit, a především pracovat, dokud nepadnou.

Vstup do důchodového věku nicméně objektivně znamená kritické období, které s sebou přináší i nové **střety s vícenásobnou diskriminací**. V intersekcionalním pohledu jsou tyto střety spojeny s věkem, etnicitou (respektive nálepkou cizinky) a sociálním postavením. Výpovědi zaznamenávají diskriminaci **kvůli věku na pracovním trhu**, kterou znají také české ženy po padesátce (tedy ageismus), přestože řada z nich se za období pobytu v České republice profesně vypracovala a má co nabídnout. Protože však je ekonomická situace i vlastní založení nutí být pracovně aktivní, nastupují do zaměstnání, jež jsou opět hluboko pod jejich kvalifikací. Stále tedy svádějí **boj o sociální status**, z něž původně vyšly a k němuž se i v emigraci náročnou cestou dopracovaly, a ocitají se znovu v pozici, kde jsou sice na jedné straně vděčné za každou práci, na druhé straně vnímají nedůstojnost svého postavení poté, co celý život odváděly nadprůměrný výkon jak v oblasti **reprodukční práce** – také díky nim se jejich děti dobře začlenily nejen do české společnosti, ale často i do jejich elit, tak na pracovním trhu. Znovu a bolestně také narážejí, navzdory českému občanství, na odlišný přístup ze strany institucí **kvůli svému odlišnému původu**. Právní občanský status nestačí k tomu, aby dosáhly na určité sociální nároky, a jak již bylo řečeno, je jim vyměřena výše důchodů, které nestačí k uspokojení nezákladnějších životních potřeb. Na svou etnicitu narazí, když jim úřednice řekne, že se tedy mají vrátit „domů“ – v situaci, kdy námi zkoumané ženy deklarují svou vazbu k české společnosti, kdy se cítí a chtějí cítit Češkami. V zemi původu mají taktéž velmi nízký důchod, neboť tam neměly odpracován náležitý počet roků. Tato nová etapa života v emigraci tedy vytváří tlak na **nové strategie přežití** z čistě ekonomického pohledu. Z širšího lidského hlediska řeší ještě závažnější dilemata, spojená se zmíněným tradičním morálním závazkem pečovat o své rodiče ve vzdálené vlasti. V nové situaci je pro ně obtížnější organizovat „pečující“ návštěvy u svých rodičů a ocitají se tak pod **dvojím tlakem**: snaží se o zabezpečení své **vlastní zranitelné pracovní pozice** (a tak vlastně i ekonomicky bezpečnějšího důchodu) ve vyšším věku a zároveň dostát normativním závazkům (tradičně očekávaným právě od žen) **transnacionální péče o seniory**. Výzkum ukázal, že teprve komplexní zkoumání identity a sociální pozice z hlediska pohlaví, nálepky cizinky a stárnutí umožňuje nahlédnout těžkou sociální situaci žen, jež mají za sebou bez nadsázky heroický sociální výkon.

POUŽITÁ LITERATURA

ACKERS, L; DWYER P. 2007. Senior Citizenship? Retirement Migration and Welfare in the European Union. Bristol: Policy Press.

ARANDA, E. M. 2003. „Care work and gendered constraints: The Case of Puerto Rican Transmigrants.“ *Gender and Society*, Vol. 17, No. 4-609-626.

BALDASSAR, L.2007. „ Transnational families and Aged care: themobility of care and Migrancy of Ageing.“*Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(2): 275-297.

BOYD, M.; GRIECO, E. (2003): *Women and migration: Incorporating gender into international migration theory*. Migration Policy Institute.

BRETTEI C.B. 2000. Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes. In Brettel C., Hollifield J. (eds.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, pp. 97-137

BRYCESON D. F. , Vuorela U. 2002. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*, Bloombory Academics

DANIELS, A. K. 1987. „ Invisible Work.“ *Social Problems* 34:403-425.

DENZIN, N.K. 1989: *Intepretative Biography*, Qualitative Research Methods Series 17, London: Sage.

DENEVA N. 2012. „ *Transnational Ageing Carers: On Transfromation of Kinship and Cizizenhip in the Context of Migration among Bulgarian Muslim in Spain*“ in Social Politics 19(1), Oxford: Oxford University Press

EREL, U. 2007. „Constructing Meaningful Lives. Biographical Method in Research on Migrant Woman.“ *Sociological Research Online* (12): 4-5 [cit. 3. 10. 2010]. Dostupné z: <<http://www.socresonline.org.uk/12/4/5/html>>.

EZZEDDINE, P. 2012. „Mateřství na dálku: transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice“, *Gender/ rovné příležitosti/ výzkum* 13 (1): 24-33.

GEORGE, S. M. 2005. *When Women Come First: Gender and Class in Transnational Migration*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.

HAVELKOVÁ, H. 1993. „Patriarchy' in Czech Society.“ *Hypatia* (8): 89-96

KOPYTOFF, Igor. 1986. „The Cultural Biography of Things: Commoditization as a Process.“ In *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, str. 64-91, ed. Appadurai A., Cambridge University Press: Cambridge.

JONES, A. 1994. „Gender and Ethnic conflict in ex-Yugoslavia“ in *Ethnic and Racial Studies* 17(1):115-134. London: Routledge.

KING R., WARNS T., WILLIAMS A. 2000. „ *Sunset Lives Britihs Retirement to the Medditeranian!*,Oxford: berg Publishers.

LUTZ, H., PALENGA-MOLLENBECK, E. 2009. „The „care chain“ concept under scrutiny.“ *Příspěvek na konferenci Care and Migration*, 23.-24. 4. 2009, Goethe University, Frankfurt nad Mohanem.

Mc MAHON S. et al. 2012. *Developments in the Theory and Practice of Citizenship*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing

MASSEY, D. et al. (1993): An Evaluation of Migration Theory: The North American Case, *Population and Development Review* 20: 699-751.

PEDRAZA, S. (1991): Women and migration: The social consequences of gender. *Annual Review of Sociology*, 17: 303-325.

PILAT-WHALENOVÁ 2007: *Zkušenosti České republiky s dočasným útočištěm a organizovanou dobrovolnou repatriací do Bosny a Hercegoviny*. Výzkumní zpráva. Praha: ministerstvo vnitra.

OAKLEY A.R. 1974. „ *The Sociology of Housework*.“ London: Martin Robertson.

SÝKOROVÁ, D. a kol. 2014. *Bydlení v kontextu chudoby a stáří*, Ostrava: Ostravská univerzita.

SOKAČOVÁ L.2015. „Chudoba a prevence chudoby v genderové perspektivě“, str.130-132, in: ed. Smetáčková I.: *Stínová zpráva o stavu genderové rovnosti v České republice v roce 2015*. Praha: Česká ženská lobby.

YUVAL-DAVIS, N. 1997. Women,Citizenship an Difference. *Feminist Review* (50):4-27.

ENGLISH SUMMARY

The first part of the publication describes results of an extensive *Analysis of the Position and Situation of Older Middle-Aged and Senior Migrant Women and Women with a Migration Background*, which addresses the issue of older middle-aged and senior migrant women and Czech female citizens with a migration background in the territory of the Czech Republic. The presented (shorter) version of the analysis shows results of research into the position of this group in the Czech Republic: after having outlined essential characteristics of this group and its situation in Czech society, it focuses mainly on analysing the legislative situation and the resulting implementation practice, which impacts the life of senior (and/or older middle-aged) migrant women and women with a migration background in the Czech Republic. The analysis was motivated by the attempts to describe the issue of gender in migration to both professional and non-professional public and, ideally, to initiate changes in treating women with a migration background. Therefore, even the shorter version of the analysis contains both the description of particular areas relevant for the life of these migrant women in the Czech Republic, and specific proposed measures aimed to improve their situation and strengthen their rights.

The second part of the publication deals with a specific group of senior migrant women in the Czech Republic. The presented qualitative research covers a group of women aged 50+ with a refugee background coming from former Yugoslavia who have lived in the Czech Republic for more than twenty years. The research raised mainly the following questions: how women with a refugee background reflect upon their personal migration life trajectory; what importance they place in their narratives on the life in war and the beginnings of life in a new society; how they perceive their gender identity and its transformations in the process of migration; how they reflect upon their role and refugee experience at an advanced age and especially at retirement. Moreover, how normative pressures influence care and emotional work of women in the process of migration. The research argues that the refugee experience of women is cyclical rather than linear, acquiring new meanings in various life stages of women and in various social (including institutions) and transnational contexts. Findings include that the women face an undignified level of old age pension, because they have not worked for enough years in either country in order to qualify for a decent pension. They have to stay active on the labour market at a time when other people are already drawing a pension, and yet their real chances on the labour market are highly problematic. They thus often find work only in precarious jobs.

AUTORKY

Mgr. Pavla Hradečná působí ve Sdružení pro integraci a migraci již od roku 1999, aktuálně na pozici programové ředitelky a právní analytičky. V průběhu let publikovala řadu odborných článků a studií v oblasti migrace, integrace a azylu a jako spoluautorka se podílela i na vydání knihy *Dějiny Albánie*. Od roku 2014 analyticky zkoumá problematiku genderu v migraci se zvláštním zaměřením na ženy v předdůchodovém a důchodovém věku. Již řadu let je členkou Výboru pro práva cizinců při Radě vlády pro lidská práva.

PhDr. Marie Jelínková, PhD. se zaměřuje na (kvalitativní i kvantitativní) výzkumy v oblasti migrace a integrace, v posledních letech se zabývala zejména tématy neregulární migrace a situací migrantů bez oprávnění k pobytu, pracovními podmínkami migrantů a nastavení trhu práce či přístupem migrantů ke zdravotní péči. V současnosti působí jako výzkumnice na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde i externě přednáší kurz o mezinárodní migraci. Dlouhodobě se věnuje policy analysis v oblasti migrace a spolupracuje s českými i mezinárodními migračními organizacemi.

Mgr. Petra Ezzeddine, PhD. je sociální antropoložka a přednáší na Katedře obecné antropologie a Katedře genderových studií, Fakulta humanitních studií, Karlova Univerzita v Praze. Vyučuje kurzy Antropologie Migrace, Genderu v migraci a Aplikované antropologie. Její etnografický výzkum se zaměřuje na genderové aspekty migrace, transnacionální formy rodičovství, globalizaci péče o děti a staré lidi, migrantkám v nájemné práci v domácnosti a stárnutí v procesu migrace. Je členkou redakční rady *Gender (Rovné příležitosti/Výzkum)* a *Journal of Human Affairs (Springer)*. Jako odborná expertka intenzivně spolupracuje s mezinárodními a neziskovými organizacemi, které se věnují migraci.

PhDr. Hana Havelková, PhD. je socioložka a přednáší na katedře genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy feministické a sociologické teorie. Členka vědecké rady Institut für Konfliktforschung ve Vídni a vědecké rady mezinárodního časopisu *L'Homme (Viedeň)*, členka ediční rady amerického časopisu *Social Politics*. Spoluautorka a spolueditorka publikací „Waste of Talents. Turning Private Struggles into a Public Issue“ (2004), „The Politics of Gender Culture under State Socialism“ (Routledge 2014) a „Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989“ (Slon 2015).

WWW.MIGRACE.COM

WWW.FHS.CUNI.CZ

SDRUZENI ASSOCIATION
PRO INTEGRACI FOR INTEGRATION
A MIGRACI AND MIGRATION

NADACE
OPEN SOCIETY FUND
PRAHA

FAKULTA
HUMANITNÍCH STUDIÍ
Univerzita Karlova

UNIVERSITY OF BERGEN

